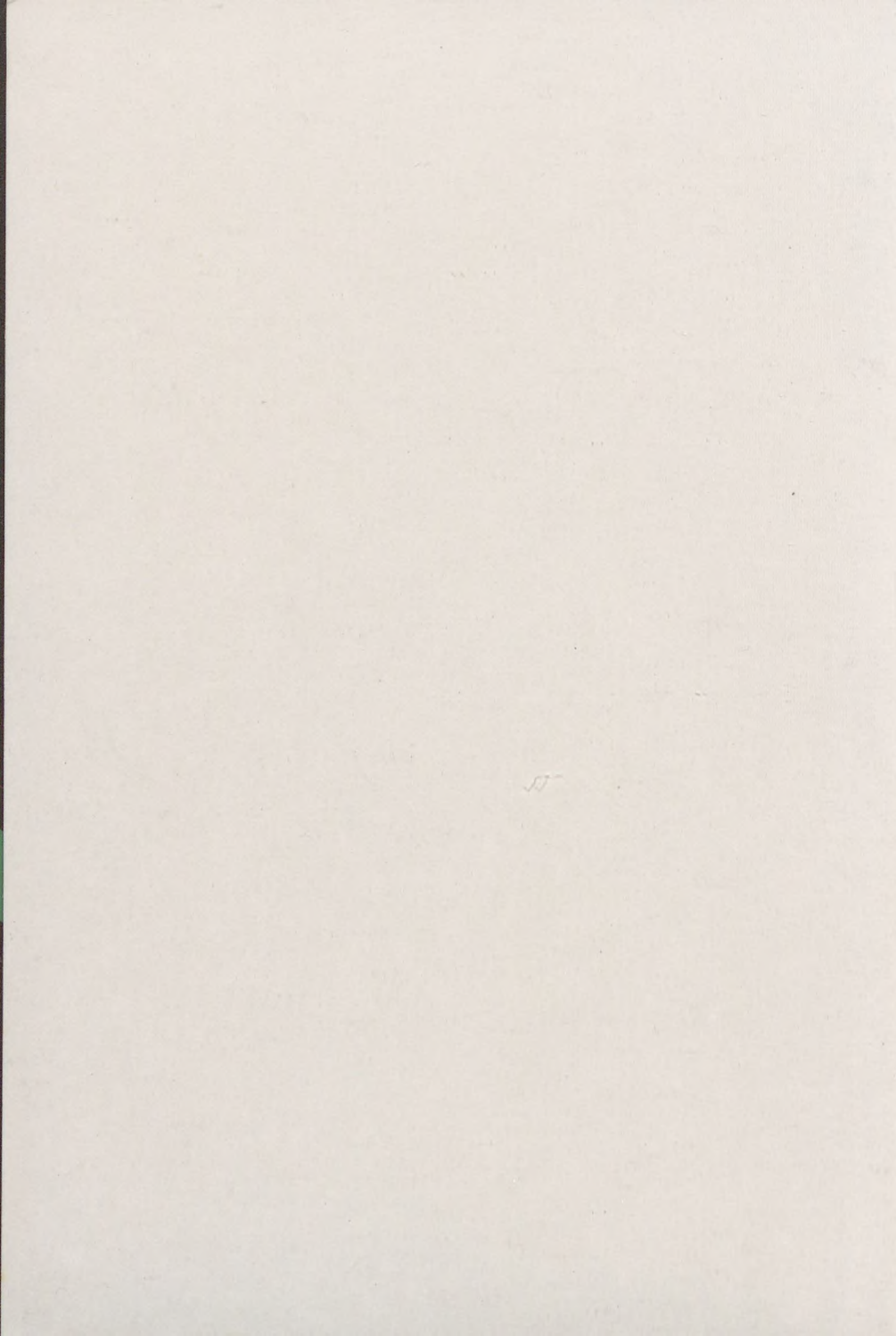

TOKAJ ÉS HEGYALJA XVIII.

TANULMÁNYOK
TOKAJ-HEGYALJA
MÚLTJÁBÓL
XVIII.

A TOKAJI VÁROSVÉDŐK ÉS SZÉPÍTŐK EGYESÜLETÉNEK
KIADVÁNYA

TOKAJ ÉS HEGYÁLJA
XVIII.

A JELEN FÜZET AZ ABAÚJSZÁNTÓN 1993 SZEPTEMBERÉBEN
SZERVEZETT KONFERENCIA ELŐADÁSAINAK ANYAGA

TOKAJ, 1997

FELELŐS KIADÓ: DR. BENCSIK JÁNOS
SZERKESZTETTE: DR. BENCSIK JÁNOS—ANTAL GÁBOR
KIADJA: VÁROSVÉDŐ ÉS SZÉPÍTŐ EGYESÜLET (TOKAJ)

E KONFERENCIÁN ELŐADOTT DOLGOZATOKKAL,
EGYÁLTALÁN A HONISMERETI KONFERENCIÁVAL
A NYOLCVANÉVES BAKONYI BÉLA TANÁR URAT
KÖSZÖNTÖTTÉK A SZERVEZŐK ÉS A RENDEZŐK!

ISSN 0865-2252
ISBN 963 7221 35 2

Készült: PIREMON Nyomda,
Debrecen
Felelős vezető: Dr. Gere Kálmán vezérigazgató

ADALÉKOK SZÁNTÓ MÚLTJÁHOZ avagy rendhagyó előszó

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm nagyközségünkben a mai megyei honismereti tájértekezlet kedves vendégeit; Nagy Károlyt a Megyei Honismereti Bizottság elnökét, a bizottság tisztségviselőit és tagjait, a tájrendezvény szervezőjét és kivitelezőjét: Dr. Bencsik János tokaji múzeumigazgatót, Kender Jánost nagyközségünk polgármesterét és Önkormányzatunk Képviselőtestületét, megyénkbeli és régióinkból, nagyközségünkbeli idejött kollégákat, érdeklődőket.

Tekintettel arra, hogy Abaújszántó nagyközségre esett az a megtiszteltetés, hogy a tájértekezletet itt tartja a Megyei Honismereti Bizottság, indítva érzem magam, hogy nyújtsak egy tájékoztatást a jelenlévőknek nagyközségünk kulturális helyzetéről, múltjáról.

Hatvan évvel ezelőtt - 1933-ban amikor elvégeztem a tanítóképzőt Egerben, még azon a nyáron megbízást kaptam a római katolikus egyháztól kántori teendők elvégzésére, később a minisztériumtól állami tanítói kinevezést; így hatvan éve a mai napig be tudok számolni a nagyközségben végbement kulturális tevékenységről.

Ez a több mint fél évszázad soknak tűnhet, melyet élő személy, a nagyközség egy nyugdíjas pedagógusa kulturális irányító tevékenysége birtokába bemutathat tájékoztató jelleggel a tisztelt jelenlévőknek. De én többre vágyódom: szeretném nagyközségem, - kis hazám múltjának 200 évét bemutatni, nemcsak szavakkal, de megírt formában is, azzal a szándékkal, hogy az utókor tájékozódjék, nagyközségem tanulóifjúsága megismerje olvasottságában a két évszázadot.

Tekintettel arra, hogy tényleges pedagógusi 42 évi szolgálatomban elfoglalt teljes emberként a kórusmozgalom és zene, valamint a népművelés, így csak anyagot gyűjtöttem a jó Isten segítségével kérve, hogy ezt az anyagot feldolgozhassam nyugdíjas koromban.

Széles tapasztalatom kibontakoztatására előnyömrre szolgált, hogy már 1948-ban a felsőbb tanügyi hatóságoktól megbízást kaptam megyei ének-szakfelügyelői munkakör betöltésére. Jártam a megyét Sátoraljaújhelytől Ózdig, felügyeltem az általános és középiskolákat. Munkaköröm végzése közben nemcsak az iskolák falai között dolgoztam, de az iskolák igazgatóitól megtudakoltam, hol vannak a helységben régi nótás emberek, s munkám után találtam módot rá, hogy népdalt gyűjtssek, lehajoljak megyénk falvaiban leszakítani itt-ott egy-egy illatozó virágot: a magyar népdalt.

Félteve őriztem a népdalaimat, mindig-mindig bővítve azok számát, a nyugdíjas koromban bemutattam legjobb szakemberünknek Vass Lajosnak, aki válogatott a népdalanyag bőségében s a Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjának egyik legjobb szakembere Borsai Ilona lektorálásában, a Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványainak XI. kiadványaként 1981-ben megjelent „A szántói széles utca” népdalkiadványom. Vass Lajos, a már elhunyt népzene-tudós „Útravaló” előszavával.

Már kántori hivatásom első évében 1933-ban egyházi énekkart (férfikart) szerveztem, s a 25 férfi között 14 csizmadia mester volt, akiket nagyon megszerettem, mert jellemüket a becsület és tisztesség jellemezte.

Megismertem múltjukat, s múzeumunkban a helytörténeti anyagban fennmaradt írárok, céhjegyzőkönyvek között kutatva, feldolgoztam „Az Abaújszántói Csizmadia Társulat 200 éves múltja” anyagot. Ez a munkám 1987-ben jelent meg Vitányi Iván, az akkori Országos Közművelődési Központ igazgatójának lektorálásában és előszavával az Országos Közművelődési Központ kiadványaként.

Ennek a két munkámnak az anyaggyűjtésével, annak élményeivel s a kiadványok tartalmával órákat lehetne elidőzni, melyre a mai nap nem alkalmas, így áttérek harmadik könyvem „Jászai Pál történetíró élete és munkái” ismertetésére.

Nagy örömmre szolgál, hogy a könyv csak a napokban került ide a nyomdából, hála és köszönet a Borsodi nyomda igazgatójának Ducsay Györgynek a megértő gondoskodásával - kiváló minőségben.

Még óvodás voltam 1918-ban, amikor óvodába mentem mindig megcsodáltam az épület bejáratát. Gyönyörű kis urasági zsindeletű udvarház volt, kicsiny vasrácsos ablakaival, nekem mint gyermeknek mesepalotának tűnt, s a homlokzat falán egy gyönyörű, díszes márványtábla ékeskedett. A márványtábla betűit elolvasni nem tudtam, de mikor iskolába kerültem mindig a tábla előtt mentem el, mert erre vezetett utam, s lassan-lassan kibetűztem a szöveget... „E házban született JÁSZAY PÁL, hazánk híres történetírója 1809-ben”. Születésének 100 éves évfordulójára állította Abaújszántó község ifjúsága 1909-ben.

Amikor már nyiladozott az eszem, gimnáziumba, tanítóképzőbe jártam - állandóan foglalkoztatott: ...hogyan kellene megtudnom többet Jászay Pál történetíróról? Annyit megtudtam, hogy temetőnkben nyugszik családjával együtt, s mikor már szántói tanító lettem a Megyei Könyvtár által rendezett, születésének 150 éves évfordulóján, megyei szónokunk Kordos László révén elmélyedtem a tudatában, hogy tovább kell kutatnom személyisége és munkássága iránt.

Ez az elhatározásom vágyálomként tűnt elő a doni hadműveleteknél, a franciaországi hadifogságban. Amikor gondolataimban itthon voltam kis hazámban Szántón, mindig tervezgettem a csizmadia anyag és Jászay életének további kutatását.

Amikor tényleges pedagógus voltam 1952-ben az ének-zene tanári oklevél megszerzése után tovább kellett folytatnom a megyei ének-szakfelügyeletet, majd néhány év múlva abaujszántói, majd encsi járási népművelési felügyelő lettem. Ez tartott 10 éven át s közben vezettem az abaujszántói vegyes kart 30 éven át, továbbá iskolai énekkarokat. Hogyan lett volna időm foglalkozni vágyaimmal: ...a csizmadiákkal és Jászayval, népdalaimmal?

1978-ban nyugdíjba mentem. Énekkaromat és a zeneoktatást fenntartottam, melyet a mai napig is végzek, az elmúlt évben 32 növendéket vizsgáztattam - de már több idő jutott egész életem gondolatainak publikálására. Amint már korábban jeleztem: 1981-ben napvilágot látott a népdalgyűjteményem, 1988-ban a csizmadia ipartörténeti kiadvány.

Következett Jászay.

Sok mindent tudtam róla, jegyzeteimet megőrizve, de nem eleget. A vágy serkentett. Meg kell írnom Jászyt. Itt született községünkben, híres történetíró volt, aki megírta „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után”, s „A magyar nemzet napjai a legrégebb időktől az Arany Bulláig” 600-600 oldalas terjedelemben. Itt élt családjával, itt van eltemetve temetőnkben, továbbá nem kisebb személyiség volt, mint az első magyar miniszterelnöknek Batthyány Lajos grófnak a titkára.

Elmondtam tervemet még 1987-ben Bényei Gábor volt tanácselnökünknek, aki szíven viselte az ügyet, s az volt a felfogása, Jászyt meg kell ismernie az utókornak.

A Széchenyi Könyvtárhoz fordultunk, s 10000 Ft költséggel elküldték könyvtárunknak a Jászay anyagot. A lapokban, szinte ömlesztve leküldött 16 kötetnyi lapokat könyvtárosunk a nagyközségi könyvtár vezetője Burkusné, Széphalmy Imola gondozásba vette, bekötötte a megyei könyvtárral és rendelkezésemre bocsátotta.

Három évi munka után elkészültem a kéziratral, s felkértem az itt jelenlévő Nagy Károlyt a Megyei Honismereti Bizottság elnökét, Ózd híres és termékeny helytörténészét és íróját - legyen segítségemre, mint szerkesztő, s a lektori munkát az ő felkérésére Dr. Veres László, a Herman Ottó Múzeum igazgatója, kandidátus végezte el.

Az erkölcsi támogatásban a könyv megjelentetésének kivitelezésében, abban a jó és nemes szándékban, hogy a könyv nagyközségünk polgárainak, iskoláink tanulóinak kezébe kerüljön, polgármesterünk Kender János vezetésével a képviselőtestületünk segítette.

Ezen az összejevetelen mondok köszönetet polgármesterünknek, akihez ahányszor csak elmentem - a szívét adta az üggyhöz. De ezt tette a képviselő testület is, melynek tagjai közt több tanítványom van, akik megértették: egy idős pedagógus munkáját támogatniuk kell. magukévá tették a gondolatot. Büszkék vagyunk nagy múltú történetírónkra Jászay Pálra, s a múlt megismerése jövőnk záloga.

Sokat dolgoztam e könyvvel, nagyon sok éjszaka rám virradt a szobámban, amíg családom nyugodtan aludt. Én nem tudtam, mert rendkívül izgalmas volt az élete, munkavágya a tudományok iránt. Sokszor bevallotta: „...életemet, szerelmemet, áldoztam fel a tudományokért, s mialatt minden éjszaka a régi poros iratok vallatását pisgoló mécses világánál felszínre hozom, hatalmába kerített az átkos kór 43 évesen”.

Rendkívül hálás vagyok a sorsnak, hogy Nagy Károly kedves barátommal a szerkesztői hatalmas munkáját, s a könyv megjelenéséig történő gondozását ezen illusztris közösség előtt köszönhetem meg. Csak azt tudom mondani, tevékenysége igazi férfi munka volt, melynek rugója volt 30 éve tartó barátságunk. Rajta kívül nem találhattam volna senkit, ilyen lelkiismeretes történészt, s igazi jó barátot. Hálásan köszönöm.

A könyv rövid tartalma:

Jászay 1809-ben született Szántón, édesapja megyei útbiztos, két fiú és két leány testvére volt. Eperjesen, majd Sárospatakon végezte iskoláit. Itt volt jurátus, s legtöbbit emlegeti a híres Kövy professzorát, akinek köszönheti az oklevéltan, történeti és jogi tudományokban való elmélyedést. Víg életet élt Sárospatakon, meghitt barátai voltak az akkori idők földbirtokosainak, grófoknak, báróknak gyerekei.

Egész ifjú korától siring tartó szerelme volt Bekény Katica, Tiszanagyfalu földbirtokosának lánya. Halálosan szerette, gyakran látogatta, de soha nem tudta életét a tudományokban való elmélyedés miatt házasságra fordítani.

Joggyakorlatra Comáromy István Abauj-megye alispánjához ment, akinél családtagként élt. Ő felvitte a pozsonyi 1830-as országgyűlésre.

Aláhúzottan kiemelem azt a tényt, hogy Jászay kora ifjúságától 8 éven át naplót vezetett azzal a szándékkal, hogy öreg korában visszacmlékezzék ifjúságára. Azonban ezt a naplót hun-szkita ábécével írta, csak ő tudta elolvasni. A Jászay kutatásban nagy segítségre volt halála után Czékus László abaújszántói evangélikus lelkész, aki a titkosírást megfejtette, s beküldte a tudományos akadémiának, s így könyv alakban megjelent.

A pozsonyi országgyűlés után gróf Teleki János pesti tábla elnök bírója vette magához, mert Jászaynak híre volt országosan. Itt három évig jogot tanult, letette eminensként a fiskális vizsgát, s utána a gróf magával vitte a bécsi kancelláriára fogalmazónak. Itt 15 évet dolgozott. Hivatali munkája után soha nem élvezte Bécs vidámságait, a Strauszok időszakának mulatozásait. A bécsi kerincgökbén nem merült el, pedig kiváló táncos volt, hiszen az összejöveteleken szóló magyart táncolt. Itt másolta le a Magyar Tudományos Akadémia elnökének felkérésére a Müncheneri Kódex tatrosi másolatát, mely a legértékesebb kézzel írott emléke az akadémiának. De nemcsak a munka miatt, de Jászay mint nyelvtudós szömagyarázó jegyzeteket fűzött az anyaghoz. A magyar akadémiával állandó kapcsolatban állott. Rengeteg anyagot küldött nyelvi-történeti és a jogi tudományok területéről.

1848-ban gróf Teleki János kancellári főtanácsos javaslatára az első magyar miniszterelnöknek gróf Batthyány Lajosnak lett a titkára.

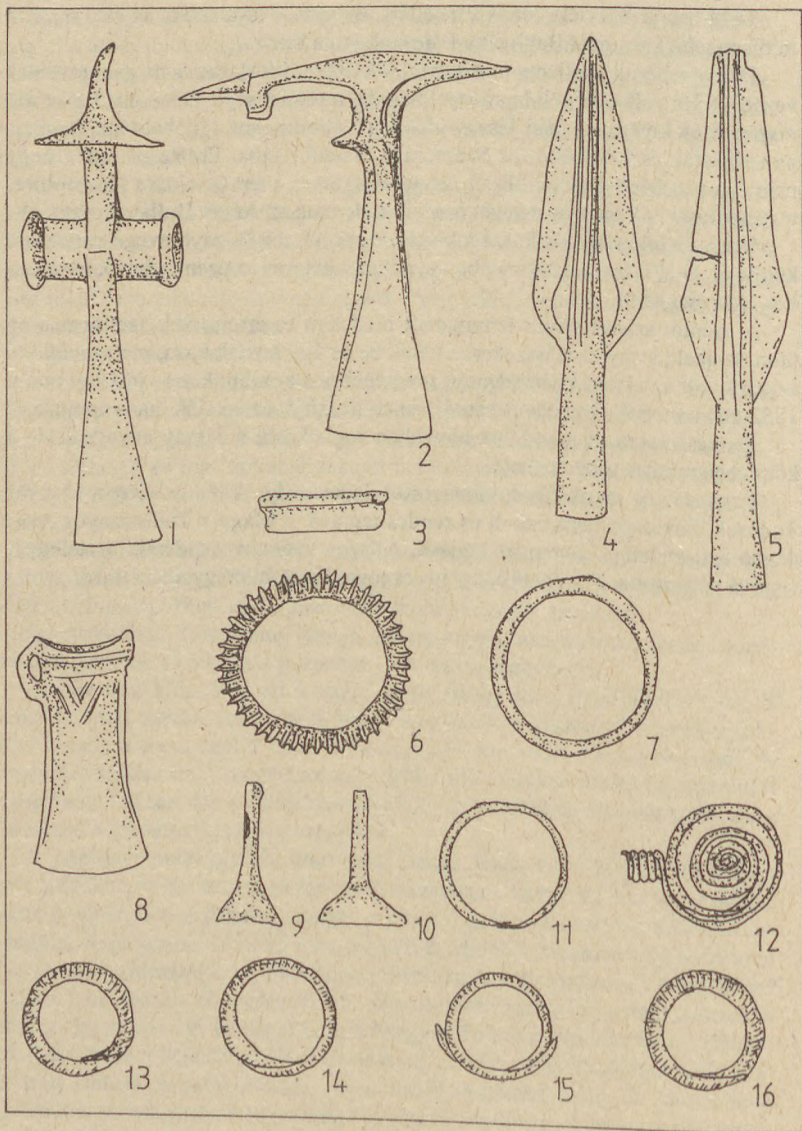
Jászayra hárult Batthyány miniszterelnök összes hivatalos és magán ügyeinek vezetése. Ez volt életének legmozgalmasabb tevékenysége. Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzése után Jászay idegileg összeroppant, tüdőbaj támadta meg, nyugdíjazták és hazaköltözött Szántóra a családi házba. Érezte és tudta, hogy nem sok van hátra életéből. Éjjel nappal dolgozott, mert be akarta fejezni híres történetírását: „A magyar nemzet napjai”-t, de csak az Arany Bulláig készült el.

Orvosa a teljesen apatikus, senkivel nem érintkező Jászayt levegő változásra küldte el. Ő el is ment a Nyírségbe, de néhány hét múlva üzent, vigyék haza otthon akar meghalni.

A szántói szájról szájra fennmaradt hiedelem és értesülések szerint már az úton meghalt, s egy szénásszekerbe tették be és úgy hozták haza, mert rendkívül szigorú volt az akkori egészségügyi rendelkezés a korábbi kolera járvány miatt. 1852-ben temették el az abaújszántói temetőbe, sírját az iskolák ma is ápolják.

Természetesen itt nem lehet bővebben foglalkozni a Jászay anyaggal, de a könyvben minden megtalálható.

Tudományos munkájának elismerésül és személye kitüntetéséért a Magyar Tudósok Társasága tiszteletbeli és rendes tagjává, a Magyar Tudományos Akadémia is tiszteletbeli és rendes tagjává, A Bécsi császári Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Történetíró, nyelv- és jogtudós volt, megyei táblabíró.

Az abaújszántói bronzlelet

ABAÚJSZÁNTÓ RÉGÉSZETI LELETEI

A község fekvése ideális települési helyet biztosított az ember számára a történelem minden korszakában.

Az *Őskőkör utolsó periódusából* származhatnak azok a limnokvarcit szilánkok, szám szerint tizenkilenc darab, melyeket a Szerencs patak partján (Dobosi 1975. 70.) Abaújszántó és Abaújkér között gyűjtött Király Ferenc. Hasonló nyíltszíni telepről származó felsőpaleolit megmunkált pengéket, szilánkokat találtak még Cckházán, az Aranyos patak mellett. Anyaguk ugyancsak limnokvarcit. Kőkori cszközökre már a XIX. században is felfigyeltek, s még a debreceni Zipser - gyűjteményben is volt belőlük (Rómer 1869.5.). Innen obszidián nukleuszt és pengéket említett a magyar régészet atyja, Rómer Flóris (Rómer 1875. 585-586.; 1878. 6-17.). Obszidián magkövek ritka szép darabjai voltak Csoma József gyűjteményében Szántó vidékéről (Szendrei 1888.89.), valamint szerpentin kőgyalu és cserepek is. (Szendrei 1888. 347.). Tulajdonképpen ezek a régészeti leletek már az *újkőkör*, azaz a neolitikum idejéből valók. Óriási fejlődés következett be, ekkorra fokozatos felmelegedés történt, megváltozott az éghajlat, és így délről északra áramlott egy népesség, mely már beavatkozott a természet rendjébe, földet művelt, agyagból tárolóedényeket készített, lakás céljára házat épített vesszőből és agyaggal tapasztotta ki. Csiszolni kezdte a kőveket, kőbaltákat alakított, mely a földművelő életmód fontos eszköze lett. Prehisztorikus telepről agancsalapács is került elő Abaújszántó - Margita - szőlőtelepen (Mihalik 1897.35). Óváry Endre saját gyűjteményébe a Szárhegyről gyűjtött obszidiánt, malomkővet és cseréptöredékeket (Óváry 1870. 260.). Tűzhelyeket, kőszközöket és épen maradt hamvvedreket találtak Abaújszántótól nyugatra levő magaslaton, mely a Hernád fölé emelkedik. A fennsík keleti részén is több lelőhely van (Óváry 1870. 60-61.). Abaújszántótól keletre a Szinvölgy észak-keleti oldalán vastag falu urnatöredékeket, számtalan obszidián töredéket és megmunkált kovákat talált Óváry Endre (Óváry 1870. 60-61.).

A magánygyűjtemények mellett az abaújszántói leletanyag nagy része a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ahonnan már 1875-ben Grácsba vittek darabokat nemzetközi kiállításra (Catalog..., Grac, 1875. 25.). Lesziah Andor múzeumigazgató feljegyzése szerint a Herman Ottó Múzeumba 1905-ben került egy őskori urna. (Lesziah 1905. 49-65.). A legújabbnak számító neolit anyagfeldolgozás jellegzetes bükki szórvány cserépanyagot említ Abaújszántóról, mely Kassán található (Korek - Patay 1958. 29.). Újkőkori cserepeket gyűjtöttek régészek

Abaújszántótól délre, a tállyai országút és a vasút közti legkeskenyebb területen a szántásban, megközelítőleg 50x50 méteres területen (Wolf - Simán 1982. 109-124.).

Az újkőkori időszaka Kr. e. 4000-2500-ig tartott. Az utána következő rézkorból vidékünkön nem került elő tárgy. Múltak az évszázadok, s a Kr.e. II. évezredben már a fémek széleskörű használatát figyelhetjük meg a *bronzkori* leletanyagban. A réznek és az ónnak ötvözetéből a réznél keményebb fémeket hoztak létre. Ebből az anyagból mezőgazdasági eszközöket, sarlókat, baltákat, késeket, fegyvereket, így töröket, kardokat, kéz- és karvédő tekeréseket öntöttek, hajlítottak, kalapáltak. Megélénkült a kereskedelem. A *későbronzkor* - *koravas-kor* időszakában a Magyar Nemzeti Múzeum 1936-ban vétel útján jutott 34 darab tárgyhöz (leltári száma 44/1936.1-19.), melyek Abaújszántón, sirleletként kerültek elő (Zichy 1937.16.). Az anyag olyan érdeklődést váltott ki, hogy a korszak kiváló ismerője, Tompa Ferenc több munkájában hivatkozott rá, különösen a nagyon szép lausitzi formát mutató urnára (Tompa 1934-35. 89.; 1938. 170.). Az anyaggal később foglalkozott Lázár Jenő, amikor a magyarországi korai vaskor Kr.e. X-V. századait tárgyalta, s a kerámia alapján is a korszak régebbi leletei közé sorolta (Lázár 1956.). Az *urna sirleletből* a következő darabokat közölték (Kemenczei 1964.9.):

1. *Urna*, egyenes peremmel, vállán két füllel, ezekre merőlegesen árkolt bütykökkel. Díszített. M:32cm. (1. kép7.)
2. Talpas *korsó* egy füllel. Legszelesebb részén bütykökkel, hasán három függőleges vonalköteg ismétléséből álló díszítés van. M:8,8 cm. (1. kép3.)
3. Talpas *korsó* egy perem fölé magasodó füllel, hasán lefelé álló bütykökkel. M:10 cm. (1. kép 4.)
4. Egyfülű szürke *tögre*. Hasán három lefelé álló bütyök van. M:6,5 cm. (1. kép 5.)
5. Egyfülű *tögre*. Hasán lefelé álló bütyökök vannak. M:8,6 cm. (1. kép 6.)
6. Kúpos fejű bronz *tű*. H:16,7 cm. (1. kép 1.)
7. Korongos fejű *tű*. Bronzból. H:12,7 cm. (1. kép 2.)
8. Pödrött fejű *tű*. Anyaga bronz. H:10,5 cm. (1. kép 19.)
9. Pödrött fejű bronz *tű*. H:4,8 cm. (1. kép 20.)
10. *Noppenring* töredéke. Átm.:2 cm. (1. kép 8.)
11. Bordázott *karperec* töredékei. H:2,5 cm és 1,5 cm. (1. kép 9.)
12. *Tűlészérsüngők*. H:2,5 cm, 2,6 cm, 1,8 cm. (1. kép 10- 12.)
13. Félhold alakú *csüngő*, nyitott. H:3,2 cm. (1. kép 13.)
14. Félhold alakú *csüngő*, zárt. H:3,4 cm. (1. kép14.)
15. Félhold alakú *csüngő* középtaggal. H:3 cm. (1. kép 15.)

16. *Spirálcsvécsekék*. H:2 cm, 1,5 cm. (1. kép 16.)
17. *Fityke*. Átm.:2,5 cm. (1. kép 17.)
18. *Eronztekeres spirálkorongokkal*. H:6 cm. (1. kép 21.)
19. *Spirálkorongok*. Átm.:2 cm, 1,5 cm, 1,5 cm, 2 cm. (1. kép 22-25.)
20. *Erótkarika* töredéke. Átm.:2,1 cm. (1. kép 18.)

Az urna a Kárpát-medence halomsíros kultúrájára jellemző. Középbronzkori hagyományokat tükröz a két talpas füles korsó, melyek lényegében továbbfejlődött változatai a kengyeli korsónak (Mozsolics 1959. 262.). Az 1. kép 2. 19-20. tük, a szív alakú csüngők (1. kép 13-14.), a noppenring (1. kép 8.) és a pityke a korábbi, koszideri időszak tradícióit hordozzák. A pilinyi kultúra bárcai csoportjára jellemző a kúpos fejű tű, hasonló a detki temető 17. sírjában volt. A kutatás feltételezi, hogy a bárcai csoport népe a halomsíros kultúra hatására készítette ezeket a darabokat, (Kemenczei 1968. 182.) a pilinyi kultúra idején, a Kr.e. XII. században.

Eronzkori településre utaló cserepeket az iskola kollégiumának alapásásakor találtak Abaujszántón. (Kemenczei - Végh 1966. 403.).

Ismerünk Abaujszántóról *bronz kincsleletet*, melyet 1872-ben ajándékoztak a Magyar Nemzeti Múzeumnak (Hampel 1892. 3.). Leltári száma:145.1872.1-12. LI. tábla) és Kemenczei Tibor (Kemenczei 1965. XX. tábla, és 1984. 112.).

A kincslelet a következő darabokat tartalmazza:

1. Nyakkorong fejsze (2. kép 1.)
2. Nyéllyukas csákány (2. kép 2.)
3. Lándzsahegy (2. kép 4.)
4. Lándzsahegy (2. kép 5.)
5. Gombos végű sarló töredéke (2. kép 3.)
6. Karperec bordadísszel (2. kép 6.)
7. Díszítetlen sima karperec (2. kép 7.)
8. Tutulus (2. kép 9.)
9. Tutulus (2. kép 10.)
10. Karperec elkeskenyedő véggel (2. kép 11.)
11. Tokos balta (2. kép 8.)
12. Spirálkorong bronz tekerocsel (2. kép 12.)
- 13-16. Négy karika elhegyesedő, egymásra hajló véggel, rovátkolt hátal. Valószínű gyűrűk. (2. kép 13-16.)

Kozsolics Amália hivatkozott a lelet bronz gyűrűire az ópályi hasonló darabok analógiájájaként ((Mozsolics 1963. 76.). A nyélhátas fejszénél korábbi a balatonakali bronzkori sír hasonló darabja (Torma 1978. 70. lábjegyzet). Az

abaújszántói bronz kincslelet a pilinyi kultúrába sorolható (Kemenczei 1984. 112.).

A későbbi évszázadokban is lakott volt a vidék. A *kelták* a Kr.e. II. évszázadból hagytak itt emlékeket. Sajnos, ezek a leletek önmagukban ismertek, tehát sirra, vagy egyéb objektumra utalás nincs, leletösszefüggésekről nincs tudomásunk. A rimaszombati múzeumba kerültek az alábbiak (Hunyady 1942. 1944. 92. 94. és 1957. 175.):

1. Két darab 9x7 cm átmérőjű gyöngyözött, pecsétlős végű bronz karperec. A pecsétlős vég peremét bevésített körök díszítik (Hunyady 1942. XXVII.t.11.)
2. Két darab 6 cm átmérőjű, nyereg alakúan hajlított, rovátkolt zárt bronz karperec, két csavart szalagmintával plasztikusan díszített ellipszis alakúan megvastagodó dísszel (Hunyady 1942. XXVII. t. 11.)
3. 31 cm hosszú, hajlított ívű, széles pengéjű vas kés.

A kelták ékszereiket nagyrészt még bronzból készítették, de használati tárgyaikat, fegyvereiket vasból kalapálták. A fejlettebb technika gyorsan és széles körben elterjedt. Viseleti tárgyaikat nagy fantáziával díszítették, szerették a pompát. A Hernád mindkét partján éltek.

Abaújszántó határát járva feltűnik a Hömpörgővölgyben egy cukorsüveg alakú riolittufa képződmény, amelynek felületén három fülkét láthatunk bevésve. Keresztmetszetük trapéz alakú (Saád-Korek 1965. 171.). A nép *kaptárköveknek*, *köpüsköveknek* vagy *vakablakos köveknek* nevezte ezeket a maradványokat. Több helyen előfordulnak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (Saád 1963.), de Heves megyében és Pest megyében is van (Mihály 1975. 45.). Több vélemény alakult ki használatukat illetően. Egyesek szerint urnatemetkezések helyei, mások szerint a nyugati szlávok bálványkultuszának nyomai, néprajzos megközelítésben sziklaméhészet emlékei. Ásatással próbálta meghatározni korukat Saád Andor és Korek József. A Bükk vidékén a Csordás-völgyben a (Hellebrandt 1983. 56-57.) Nagykúp tövében Cserépváralján XI-XII. századi cserepéket találtak. Szomolyán 1961-ben végezték ásatást, ott egy sziklafülkében 36 kerámiatöredéket tártak fel, s korukat a XIV-XV. századra datálta Korek József (Saád 1963. 86.).

A *középkori* Abaújszántó nevét felszántai Marcelltól kapta, akinek fiai 1326-ban körülhatárolták Felszántót, a későbbi Marcellfalvát. Papja pápai tizedet fizetett (Györfly 1963. 907.)

A középkori települést 1326-ban határjáráskor említették. 1378-ban már Fel- és Al-Szántó, az 1427. évi adólajstromban pedig Szántó és Kis-Szántó néven írtak róla (Csánki 1890. 200.).

A XV. században Cekeházát is említették (Cánki 1890. 788.). Ismerjük Szántó dülöneveit a XVI-XVIII. századból (Schram 1973. 9-10.). Sátor, Gyűr

hegy, Margitha, Fejer hegy, Sulyom, Vigyorgó, Hideg oldal, Bánya és ezek alsó, felső megnevezései már a XVII-XVIII. század óta használatosak.

Abaujszántó város művészi emlékeiből egy bronz aquamanile maradt meg (Ipolyi 1861.), mely a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Bizonyára már korán megindult egyházi épületekhez tartozott. Műemlékei, így az evangélikus templom, a görög katolikus-, a református-, a római katolikus templom, valamint a vendégfogadó, a cekeházi Patay-kastély és a Szent István tér 42. számú lakóház ismertek. Bő irodalmi összefoglalását Tóvári Judit (Tóvári 1983. 66-68.) munkájában megtalálja az érdeklődő.

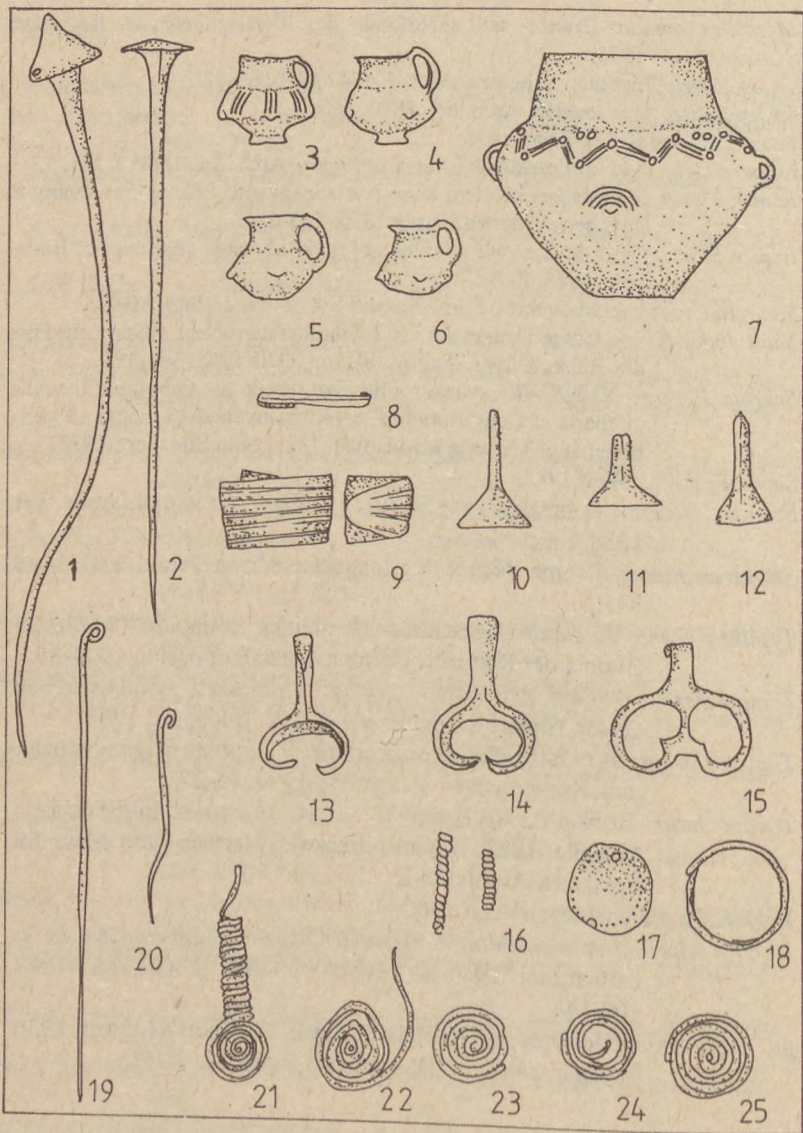
Végigtekintve a leletek sokaságán, láthatjuk, hogy a város és határa gazdag, mozgalmas múltra tekinthet vissza. Megfigyelhető az is, hogy a leletek zöme a múlt században, vagy legalábbis a XX. század első felében került elő, és ekkor adták át a budapesti Nemzeti Múzeumnak. Az elmúlt mintegy hatvan év nem járult hozzá ismereteink gyarapításához, jóllehet tudjuk, hogy voltak kezdeményezések. Az 1970-es években a Kultúrházban magam is láttam még bronz leleteket is, de a kutatás számára is hozzáférhetetlenek voltak. Egyetlen bejelentésünk van a közelmúltból, mely szerint Stajzné Kender Ilona tanárnő obsziidiánok és cserepek előkerüléséről tud a Gyűsztetőről.

Reméljük, hogy a jövőben módszeres ásatások és gyűjtőmunkák révén Abaujszántó történetének újabb lapjai lesznek számunkra olvashatóak.

Irodalom

- Catalog der bei Gelegenheit der XLVIII. Versammlung der deutschen Aerzte und Naturforscher in Graz aus Ungarn ausgestellten praehistorischen Gegenstaende. Graz 1875. 25.
- Csánki Lezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Budapest, 1890.
- T. Lótoszi Viola: Magyarország ős- és középsőkőkori lelőhely katasztere. Archeológiai Értesítő 102/1975. 64-76.
- Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. Budapest, 1963.
- Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. Budapest, 1892.
- Hellebrandt Magdolna: Katárkövek között cserépváralján. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Természetvédelmi Egyesület. Évkönyv, 1983. 56-57.
- Hunyady Ilona: Kelták a Kárpát-medencében. Diss.Pann. II/18. 1942. 1944. Leletanyag 1957. Régészeti Füzetek 2.
- Ipolyi Arnold: Magyar régészeti krónika. Arch. Közl. II/1861. 283-317.
- Kemenczei Tibor: A pilinyi kultúra bárcai csoportja. HOMÉ IV/1964. 7-36.
- Kemenczei Tibor: Die Chronologie der Hortfunde von Typ Rimaszombat. HOMÉ V/1965. 105-175.
- Kemenczei Tibor: Adatok a Kárpát-medencei halomsíros kultúra vándorlásának kérdéséhez. Arch. Ért. 95/1968. 159-187.
- Kemenczei Tibor: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest, 1984.
- Kemenczei Tibor-K. Végh Katalin: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1965. évben. HOMÉ VI/1966. 403-407.
- Kórek József-Patay Fál: A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. Régészeti Füzetek II/2. 1958.
- Kórek-Saad lásd Saad-Kórek 1965.
- Lázár Jenő: A magyarországi korai vaskor történetének kérdései. Antik Tanulmányok III/1956. 1-22.
- Leszih Andor: A Borsod-Miskolci Múzeum az 1905-ik évben. Borsod-Miskolci Közműv. és Múz. Egy. Évkönyve. 1905. 49-65.
- Mihalik József: A boldogkőváraljai neolitikori telepek. Arch. Közl. XX/1897. 5-39.
- Mihály Péter: Pest megyei kaptárkövek topográfiája. Studia Com. 3/1975. 31-60.
- Mozsolics Amália: Der Goldfund von Kengyel. ActaArchHung IX/1959. 253-263.
- Mozsolics Amália: Der Bronzefund von Ópályi. ActaArchHung XV/1963. 65-84.

- Mozsolics Amália*: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Budapest, 1973.
- Óváry Endre*: Régészeti lelhelyek. Arch. Ért. III/1870. 60-61.
- Óváry Endre*: Arch levelek. Arch. Ért. 1870. 260.
- Fatay Fál*, lásd Korek-Patay 1958.
- Rómer Flóris*: Ó-kőkori eszközök Magyarországon. Arch. Ért. 1869. I. köt. 5.
- Rómer Flóris*: Másodszori kérelem a magyarországi alsó kőkori maradványok ügyében. Vasárnapi újság 1875. 585-586.
- Rómer Flóris*: Cte-Rdu. Les silex taillés et les odsidiennes en Hongrie. Budapest, 1878. II. 6-17.
- Saad Andor*: A kaptárkövekről. Egeri Múzeum Évkönyve. 1/1963. 81-93.
- Saad Andor-Körek József*: Denkmaler der Frühmittelalterlichen imkereien am Fuss des Bükkgebirges. ActaArchHung XVII/1965. 369-394.
- Schram Ferenc*: XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbaria et Conscriptioes” gyűjteményében. A magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 132. szám. Budapest, 1973.
- Simán K.* lásd L. Wolf 1982.
- Szendrei János*: Az országos régészeti és embertani társulat. Arch. Ért. 1988. 89.
- Szendrei János*: Csoma József régiséggyűjteménye. Arch. Ért. 1888. 347.
- Tompa Ferenc*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in ungarland 1912-1936. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1934-35.
- Tompa Ferenc*: Óskori gyűjtemény. Vezető a régészeti gyűjteményben. Óskor, római kor, népvándorláskor. Budapest, 1938.
- Tompa Ferenc*: A balatonakali bronzkori sír. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém, 1978. 15-27.
- Tóvári Judit*: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája. Miskolc, 1983. Kiadta a miskolci Herman Ottó Múzeum, Építészeti Archivum II.
- Végh K.* lásd Kemenczei-Végh 1966.
- L. Wolf Mária-Simán Katalin*: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1980-82. évben. HOMÉ XXI/1982 /1983. 109-124.
- gr. Zichy István*: Jelentés az Országos Magyar Történelmi Múzeum 1936. évi állapotáról és működéséről. Budapest, 1937.

Urnasírclet Abaújszántóról

ABAÚJSZÁNTÓ SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁGÁNAK FÖLDRAJZI ALAPJAI

„Incipit in Sátor, definit in Sátor” hangzik - a ma is gyakran idézett - régi latin nyelvű helymeghatározás, amely azt jelenti, hogy a (Sátoraljaúj-helyi) Sátor-hegytől az (Abaújszántói) Sátorhegyig terjed Tokaj-Hegyalja, vagy ha tetszik Abaújszántó és Sátoraljaújhely között terem a világhírű, de ma csak nehezen, áron alul eladható tokaji bor. A 28 hegyaljai bortermelő település egyike Abaújszántó, az egykor szebb napokat megélt mezőváros.

Sok százra, ezerre tehető azon tudományos és ismeretterjesztő előadások, publikációk száma, amely a hegyaljai bor kiváltságát a kistáj kedvező földrajzi adottságaival magyarázza.

A valóban különleges minőség, a sok-sok elismerés, a világhírnév azt igazolja, hogy az állításnak igaznak kell lennie. De mit értünk kedvező adottságok fogalma alatt? Miben, milyentermészet- és társadalom (gazdaság) földrajzi tényezőkben testesednek meg a „kedvező” adottságok?

I. A TERMELÉS GEOLÓGIAI - TERMÉSZETFÖLDRAJZI ALAPJAI

Tokaj-Hegyalja földtani - földrajzi alapjainak vizsgálatát Dr. Szabó József neves geológusunk, a Tokaj-Hegyaljai Album szerkesztője a múlt század közepén indította el. Azóta az intenzív geológiai, geomorfológiai, meteorológiai vizsgálatok alapján igen sok tudományos eredménnyel, információval gazdagodott ismerettárunk.

1. A terület geológiai kialakulása, felépítése

A 47,3 km² kiterjedésű Abaújszántó a Tokaji (Zempléni) - hegység nyugati, délnyugati peremén, a Szerencs-patak mentén fekszik. A település és határa vulkanikus kőzetekből felépített 300-400 m magas hegyvonulatokra, ill. 150-200 m-es dombvonulatokra terjed ki.

A Tokaji (Zempléni) - hegység, s ezen belül Abaújszántó környéke is harmadidőszaki vulkáni működés eredményeként alakult ki. A mintegy 16-14 millió évvel ezelőtt, a *miocén tertoniái időszakában* lejátszódott vulkánizmus először *riolittufát* és *riolitlávát* hozott a felszínre, majd azt az

andezitláva és *tufaszórás* váltotta fel. Jellegüket tekintve ezért *sztrátó* (réteg) *vulkánoknak* nevezzük őket. Az Abaújszántót övező hegyek így a 328 (más térképeken 329) méter magas *Sátor*-, a 402 m-es *Krakó*-, valamint a Szerencs-pataktól nyugatra emelkedő *Sulyom*-hegyet (1. ábra) főként riolit változatok és azok tufái építik fel. Ezek a mállásra hajlamos, jól faragható kőzetek kedvező feltételeket biztosítanak egyfelől a szőlőtermesztés számára, másfelől pincék kialakítására.

A vulkáni működést követő *erős lepusztulás* - amelyet döntő mértékben a lejtőkön lefolyó csapadékvíz idézett elő - a tetők és a meredek lejtők anyagát a hegyek lábához szállította le, s ott felhalmozta. Így alakultak ki a *pliocén*-an és a *pleisztocén*-an (jégkorszakban) a hegységet övező enyhe (10-20°-os) lejtésű *hegylábfelszínek*, amelyeket újabban „*szoknya*” területként szoktak emlegetni.

A Szerencs- és az Aranyos patak mentén keskenyebb-szélesebb szántóföldi-, de még inkább gyeper (rét, legelő) gazdálkodásra alkalmas fiatal *ártéri* (alluviális) *síkság* képződött a patak által szállított hordalékból.

2. Domborzati adottságok

A település nagyobb hányada lejtős térszín, csupán az észak-dél irányban igyekvő Szerencs-patak ill. a belé torkolló Aranyos mentén helyezkedik el szélesebb-keskenyebb sík felszín. A Sátor-, a Krakó- és a Sulyom-hegy olykor 15-20°-os meredekségű, erősen köves talajú, kevésbé felszabdalt lejtőin (1. ábra) számos vonatkozásban optimális lehetőséget kínáltak és kínálnak ma is a hő- és fénykedvelő szőlő számára. Az itt élő ember ezt hamar felismerte, s sok száz évvel ezelőtt elkezdte ezen sok munkát és szakértelmet igénylő kultúrnövény termesztését - a magasabb, meredekebb lejtőkön. Később, főként az 1880-as években bekövetkezett filoxeravész (gyökértetű) után - amely során a szőlőültetvények tekintélyes hányada elpusztult -, nem telepítették újra a meredek, nehezen megközelíthető magasabb térszíneket, hanem az alacsonyabb hegylábfelszíneken alakították ki az új ültetvényeket. A szőlő ezáltal „*lecsúszott*” az enyhe lejtésű hegylábfelszínre, a „*szoknya*” területekre.

A második világháborút követő időkben, a nagyüzemek megszervezésére, az 1960-as évektől kezdve a gépi művelés elterjedése, térhódítása, idején újból felerősödött ezen számos, főként a minőségi szőlőtermesztés szempontjából kedvezőtlen folyamat. A Sátor- és a Krakó-hegy oldalában sok-sok omladozó kőterasz (agroterasz, melyeket egykor a Felvidéki Mecenzéfről jött mesterek építettek) jelzi a szőlőművelés egykori színterét.

Igaz, a minőségi szőlő (bor) számára optimális meredek lejtésű szőlők művelése a mai magyar gépparkunkkal nem oldható meg (Németországban, a Rajna-völgyében meredekebb lejtőkön is szívet-lelket gyönyörködtető sző-

lőtáblák díszlenek), a termelés ott költséges, a terméshozamok a lejtők kedvezőtlenebb vízgazdálkodása folytán és a talajerózió hatására alacsonyab-
bak, de a minőség sokkal jobb. A domborzat döntő mértékben meghatároz-
za, ill. módosítja a szőlőtermelés szempontjából rendkívül fontos *mikro-
klimatikus* tényezőket (pl. az égtáj szerinti kitettség alapján a napsugarak
beesési szögét, a talaj, a levegő felmelegedését, az árnyékoság révén a nap-
sugárzás időtartamát, a talaj nedvességtartalmát, a lejtő meredeksége pedig a
csapadékvíz lefolyási mértékét stb.).

Újabb kutatások (Pinczés Zoltán, Justyák János, Kerényi Attila, Csorba
Péter, Boros László) számszerű adatokkal bizonyítják a *domborzat fagy-
kármodosító szerepét*. A hegyek lábánál lévő mély fekvésű helyeken össze-
gyülemlik, „megül” a nehezebb hideg levegő, s 3-4 évenként számottevő káro-
sodást okoz a tőkeállományban. E vonatkozásban 4-5 méter szintkülönbség 30-
50 %-os eltérést mutathat a fagy kártételében.

A tengerszintfeletti magasság is befolyásolja a szőlő (bor) minőségét. A
legmagasabb cukorfokú, legízesebb, legzamatosabb termést 150-250 m-es
szinten lehet szüretelni. Az alatt, ill. fölött minőségi romlás mutatható ki (2.
ábra).

3. A térség éghajlata

A méltató írások zöme a különleges klímával magyarázza a hegyaljai bo-
rok kiválóságát, világsőségét. Itt is felmerül a kérdés: valóban annyira kü-
lönleges Tokaj-Hegyalja éghajlata? Az egyes éghajlati tényezőket külön-
külön vizsgálva nem egyértelműen pozitív a válasz. Némely elem kedvez-
zőtlenebb, mint az ország más részén, mások kedvezőbbek. Összhatásában
azonban lehetővé teszi a magas cukorfokú, különleges íz- és zamatú szőlő (bor)
termelését.

3.1. A besugárzás (globálsugárzás) évi összege Hegyalján 4380-4430
 MJ.m^{-2} , jó 150-170 MJ.m^{-2} -vel kevesebb, mint az Alföld átlaga, de pl. Kecke-
méten 4223 MJ.m^{-2} .

A déli lejtők több, a hosszabb ideig árnyékos északi oldalak akár 15-20 %-
kal kevesebb sugárzásban részesülnek. A *lejtők kitettsége* (expozíciója) legin-
kább a tenyészidőszak elején és végén fejt ki legnagyobb hatását a sugárzásra
az alacsonyabb tavaszi és őszi napállás következtében. Amint már említettük,
déliés fekvésű, nagyobb lejtésű területek a jelentősebb sugárzás bevétel miatt,
közvetlenül vagy közvetett úton (hőmérsékleti, nedvességi viszonyok) kedvez-
őbb ökológiai feltételeket nyújtanak a vegetáció mielőbbi megindulásához, a
növényzet fejlődéséhez, kedvezőbben befolyásolják a termés mennyiségét és
minőségét, mint a más kitettségű oldalakon, a lejtő alján, vagy a síkon húzódó

területek. Ez az egyik titka a déli lejtőkön termő szőlő különleges íz, zamat és cukortartalmának.

3.2. A napsütéses órák száma (napfénytartam) hazánkban 1900-2150 óra között alakul. Abaújszántón mindössze 1925 óra, míg Pécsen 2025, Szegeden pedig 2102 óra. Ezen éghajlati elem vonatkozásában Abaújszántó helyzete nem igazán kedvező! Nyáron 730-740, télen 160-170 óra körüli napsütésre számíthat, azaz kevesebbre, mint az Alföld területe.

3.3. Az évi középhőmérséklet Abaújszántó térségében 9,8-9,9 °C. A közeli Magoska-hegyen 6,0 °C, a Tokaji (Zempléni) - hegység legmagasabb pontján, a Nagy-Milicen 5,8-6,0 °C. Ezzel szemben a Dél-Alföldön (Szegeden) 11,2 °C, a Mecsek alján (Pécsen) 11,5 °C. A számadatok jól érzékeltetik, hogy Tokaj-Hegyalja, s ezen belül Abaújszántó az ország hűvösebb területei közé tartozik.

A *tenyészidőszak* (április 1 - szeptember 30) *középhőmérséklete* Hegyalján 15,5-16,0 °C, amely ugyancsak az alföldi átlag alatt marad.

Külön szólni kell a *mikroklimáról*, amelyet a domborzat jelentős mértékben befolyásol, s amely kulcsa a minőségi bornak. A különböző kitettségű hegyoldalak, a lejtős és a sík térszínnek között egy azon időpontban - különösen ősszel és tavasszal - akár 4-5 °C hőmérsékleti különbség is lehet. Így pl. 1993. január 6-án délelőtt 10 órakor a Patócs É-i oldalán -6 °C, a Ny-i lejtőjén -4 °C, a D-in 0 °C-ot mutatott a hőmérő. Ugyanezen év április 15-én a Sátor-hegy déli és északi lejtője között 5 °C különbséget mértünk. 1993. június 20-án a Dalosok-kútjánál 20,2 °C-ot, a tályai kőbányánál 27,8 °C-ot, a Szerencs-patak mentén 29,4 °C-ot olvashattunk le a hőmérőről.

3.4. A csapadék és hóviszonyok

Harminc év (1941-1917) átlagában Abaújszántón (Mezőgazdasági Technikum) 575 mm, Monokon 580 mm, Szerencsen 617 mm, Erdőbényén 647mm, Háromhután 704mm az évi csapadék (1. Táblázat). Ez a mennyiség egyenletes évi eloszlásban elegendő lenne a szőlő számára, de a valóságban az egyes évek értékei igen nagy szóródást mutatnak a településen is. Így pl. 1952-ben 835 mm, 1961-ben 314 mm, 1962-ben 474 mm, 1970-ben 805 mm-t mértek.

A *csapadék maximuma* a nyár elejére esik. A júniusi csapadékátlag Tokajban 76 mm, Abaújszántón 80 mm, Szerencsen 84 mm, Erdőbényén 90 mm, Háromhután 96 mm.

Az Országos Meteorológiai Szolgálat adatai szerint a *havi csapadékmaximumot* Abaújszántón 1957. júliusában mérték (231 mm).

A havas napok száma 20-30, a *hótakarásoké* 40-50, a magasabb hegyeken 50-60 nap.

4. Vízrajz

A felszíni vízfolyások nem játszanak különösebb szerepet a szőlőtermesztésben. A két kis patak csak igen kevés vizet szállít. A 29,3 km hosszú *Szerencs-patak* (vízgyűjtő területe 290 km²) kisvízkor (LKQ) 0,05 m³/s, középvízkor (KOQ) 0,80 m³/s, árvízkor (NQ) 44 m³/s vizet szállít. Az *Aranyos-patak* (hossza 8,8 km) vízhozama kisvízkor 0,01 m³/s, középvízkor 0,13 m³/s, árvízkor 13,0 m³/s.

A felszín alatti vizek közül a *talajvíz* rendkívül fontos szerepet játszik a növények életében. 1993augusztusában végzett vizsgálataink szerint a déli, délnyugati lejtők talaja 5-10 %-kal kevesebb nedvességet tartalmazott, mint az északi fekvésűeké, s megközelítően ennyivel maradt el a hegy lábánál fekvő közel sík („szoknya”) területeken mért értékektől.

A természetföldrajzi adottságok együttesen határozzák meg a szőlő minőségét, cukor, íz és zamatanyagát. Az 1993. Szeptember 5-én refraktométerrel több helyen megmértük a szőlő cukorfokát. A Krakó- és a Sátor-hegy Ny-ra néző meredek lejtőin 19,0 - 22,0, az alszőlőben 15,5 - 18,5 fokot lehetett leolvasni a refraktométer skálájáról. A hagyományos (karós) és a huzalos szőlő között is 3-5 cukorfok különbség volt az előbbi javára.

5. Talajadottságok

A hegyek lejtőit túlnyomórészt *agyagbemosódásos barna erdőtalajok* és *Raman-féle erdőtalajok* (harnaföld) fedik. A magasabb térszíneken, meredek oldalakon kisebb-nagyobb foltokban *köves-sziklás váztalajok* tűnnek elő. Annak ellenére, hogy ezek a talajok a minőségi osztályozásban nem a legelőkelőbb helyezést foglalják el, megfelelő talajerő visszapótlással (szerves- és műtrágya alkalmazásával) a szőlő számára megfelelő biztosítéka a jó termésnek.

6. Talajerózió

Más hegy- és dombvidékekhez hasonlóan Abaujszántó határában is jelentkezik a lejtőn lefolyó olvadék- és esővíz talajpusztító hatása, az erózió. Megnyilvánulási formái:

- a. árkos
- b. barázdás
- c. felületi (lepel) erózió.

Az *árkos*, tehát a több száz méter hosszú, több méter széles és mély változat a község határában szerencsére nem gyakori. Viszonylag szerényebb számban figyelhető meg a néhány cm széles és mély *barázdakerózió* is. Ennek fő oka az

erősen köves talaj, amely fékezi, lelassítja a lejtőn időszakosan lerohanó olvadék-, illetve esővizet.

Az árkos- és a barázdás erózió mérhető nagyságú, de Abaujszántó határából nem ismeretesek erre vonatkozó számszerű adatok. A lepelerozió csak hosszantartó kísérletek alapján mutatható ki.

Abaujszántón korán felismerték a víz romboló hatását, ezért már évszázadokkal korábban köteraszok építésével védekeztek kártétele ellen.

II. A SZŐLŐTERMESZTÉS TÁRSADALOM-FÖLDRAJZI ALAPJAI

Abaujszántó földrajzi fekvése a korábbi évszázadokban azért is kedvezőnek minősült, mivel keresztül vezetett rajta az Erdélyből a felvidéki városok (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa) Lengyelország, a Balti-tenger felé vezető fontos *kereskedelmi útvonal*. Az élénk kereskedelem biztos piacot és megélhetést jelentett az abaujszántói szőlőtermelők számára, amely a lakosság számának növekedését, jómódú polgárság kialakulását eredményezte. Ezt igazolják - ha nem is nagy számban - de ma is meglévő egykori polgárházak.

A *filoxéravész* Abaujszántó szőlő - borgazdaságát is megrendítette. Az 1873. Évi 363 hektárról 56 hektárra csökkent a szőlő területe (2. és 3. táblázat). S bár az újratelepítések eredményeként 1935-ben már 163 hektár szőlőt irtak össze, kiterjedése soha nem közelítette meg a filoxéravész előtti szintet. 1992-ben 142 hektár szőlővel rendelkezett a község, amely csupán 39 %-a az 1873-as kiterjedésének.

A szőlőtermelés visszaesése, majd stagnálása hatással volt a lakosság számának alakulására. A népesség száma csak igen kis mértékben növekedett 1870 és 1920 között, majd lassú csökkenés (4. táblázat) kezdődött el, amely visszahatott a szőlőtermesztésre. Az utóbbi negyed évszázadban sem voltak igazán kedvezőek a humán feltételek. 1960-hoz képest 1512 fővel (=29,8 %) csökkent a lakosság száma (4. táblázat). Elmarad a kívánt szinttől a lakosság iskolai végzettsége (5. b. ábra), s elnyertelen tendencia figyelhető meg az aktív keresők kor szerinti összetételében (5. a. ábra). Előregedés indult meg Abaujszántón is, csakúgy, mint Hegyalja más településein és a falusi térségekben.

A közigazgatási feltételek messze elmaradnak az európai színvonaltól. Hegyalja más részeihez hasonlóan az abaujszántóiak sem rendelkeznek olyan korszerű szőlőmunkáló gépekkel, amelyek a meredek lejtőkön dolgozni tudnának, nincsen megoldva a korszerű feldolgozás.

A másik nagy gond a *jövedelmezőség*. 1990 előtt ugyan garantált volt a termés szőlő vagy must formájában történő felvásárlása, de az alacsony, nyomott árak nem jelentettek igazán komoly jövedelmet. Mellékhatásként fogható fel, hogy 1960 - 1990 között a gazdák egy része bogyótermelővé degradálódott.

1990 után - a keleti gazdaság összeomlása következtében - még ez a szerény jövedelemforrás is bizonytalanná vált. Következésképpen a művelési kedv erősen megcsappant, újabb parlagosodási folyamat kezdődött el. Kedvezőtlen a lakosság foglalkozási összetétele is. (5. táblázat)

A szőlő-borgazdaság egyik fontos feltétele, a tárolás, a *tároló kapacitás* alapvetően biztosított Abaújszántón. Tufába vájt pincék egész sora jelzi: a helyi viszonylatban tökeerősnek számító egyéni gazdaságok akár 2-3 év termését is képesek elhelyezni.

Összegezve megállapítható: bár az éghajlati elemek nem mindegyike jelentkezik optimálisan Abaújszántó térségében, összhatásukban mégis ideális feltételeket biztosítanak a minőségi szőlő-bor termelés számára.

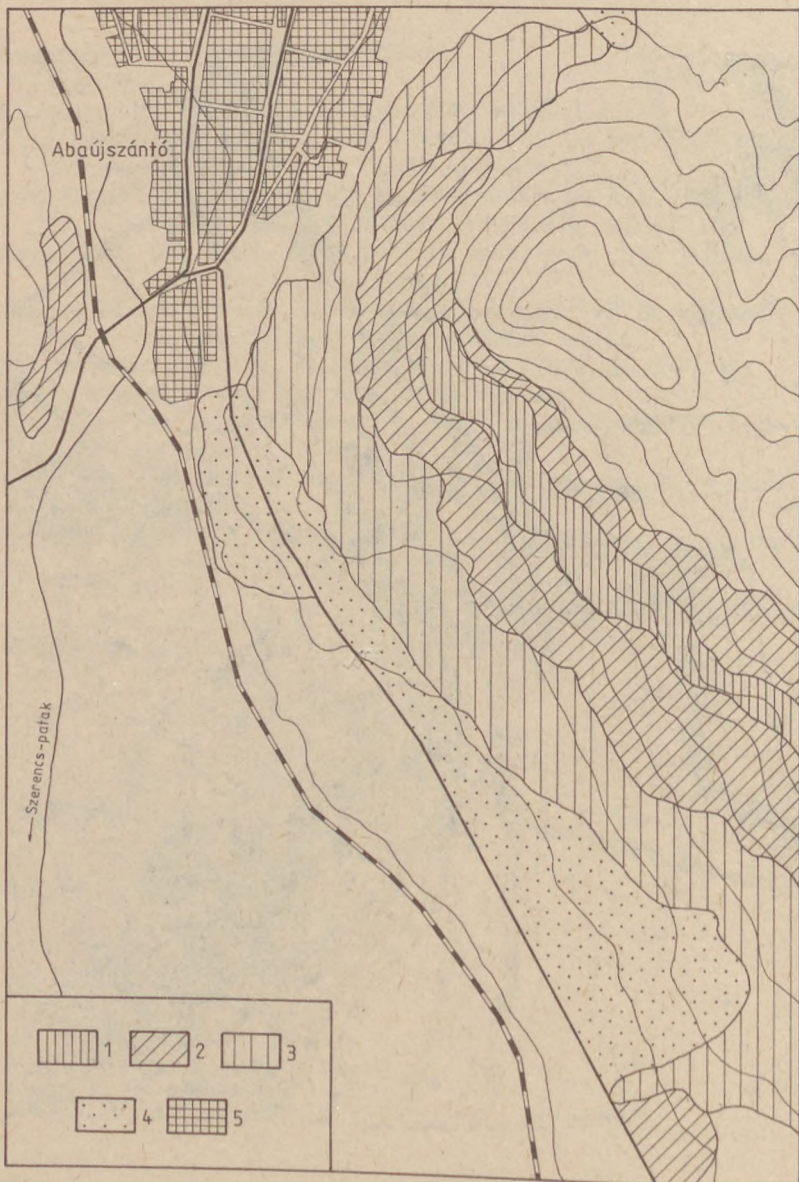
A társadalmi - gazdasági - közgazdasági feltételek azonban messze vannak az óhajtott európai színvonaltól.

Irodalom

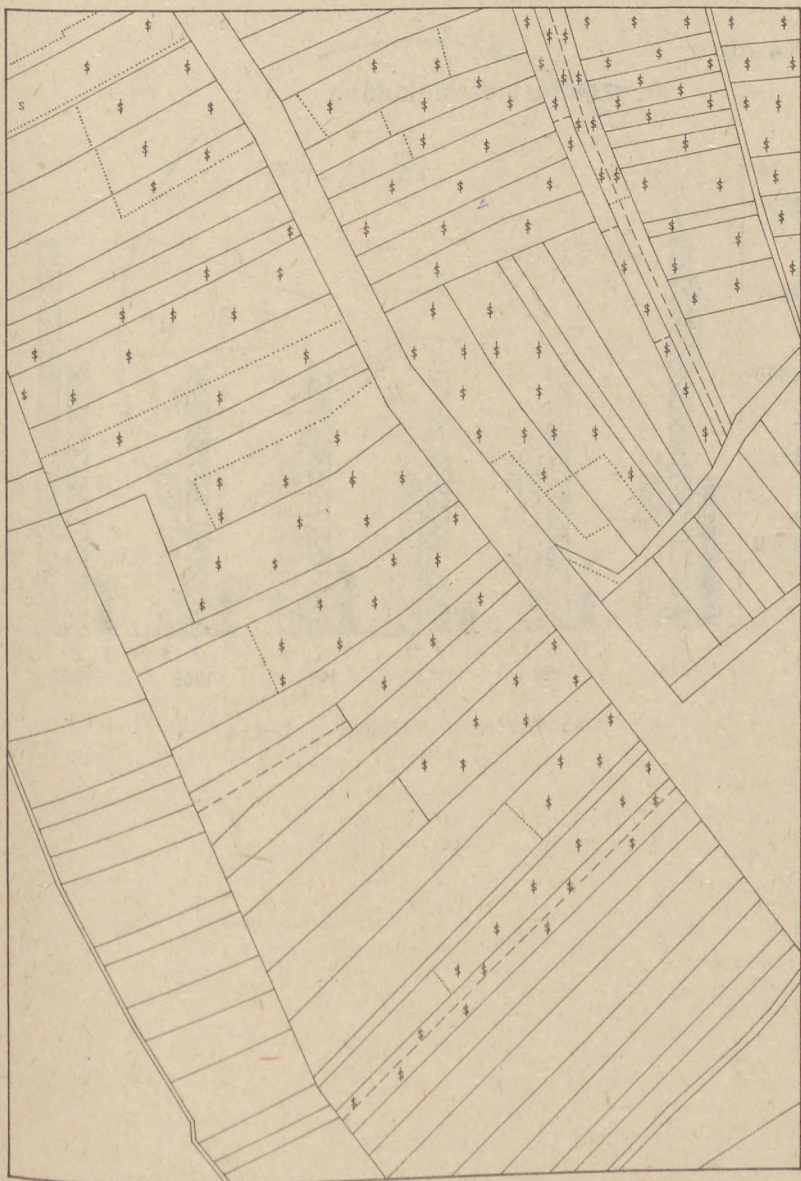
- Ealassa Iván* 1991: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj. P. 752.
- Boros László* 1971: Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztése és természetföldrajzi adottságai. Földrajzi Értesítő. pp. 343-367.
- Boros László* 1983: Adatok az 1980. Évi csapadékos nyáron bekövetkezett talajeróziós pusztítás mértékéhez. Földrajzi Értesítő. pp. 23-35.
- Boros László* 1991: Rátka és környéke természetföldrajzi képe. In. Rátka. Szerk.: *Frisnyák Sándor*. pp. 5-25.
- Frisnyák Sándor* 1983: A Zempléni-hegység turistakalauz. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc.
- Frisnyák Sándor* szerk. 1991: Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján. p. 183.
- Kerényi Attila* 1991: Talajerózió. Akadémiai kiadó. Budapest. p. 218.
- Mátyás Ernő* 1966: A rátkai felsőszarmata édesvízi medence földtani és teleptani viszonyai. Földtani Közl. 1. pp. 27-42.
- Mátyás Ernő* 1973: Mád környékének földtani-teleptani viszonyai. Bányászat és Kohászat.
- Finczés Zoltán* 1960: A Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza. Kandidátusi disszertáció. p. 1-264.
- Finczés Zoltán* 1980: A művelési ágak és módok hatása a talajerózióra. Földrajzi Közlemények 28. pp. 357-374.
- Szabó József* 1867: Tokaj-hegyaljai album. Pest. p. 185.

Abaujszántó és környéke domborzati viszonyai

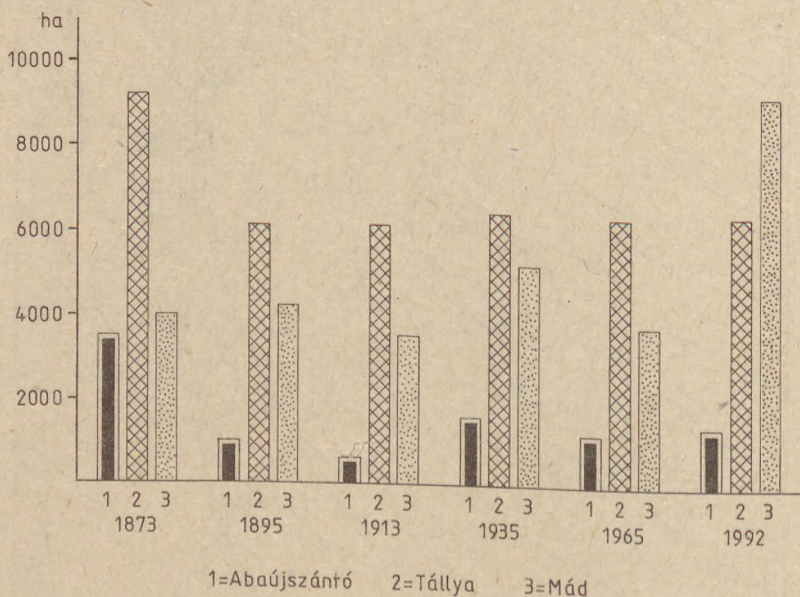
A szőlő-termelőhelyek minősítése.
 1 = optimális, 2 = jó, 3 = közepes, 4 = gyenge

Abaújszántói szőlőparcellák térbeli elhelyezkedése

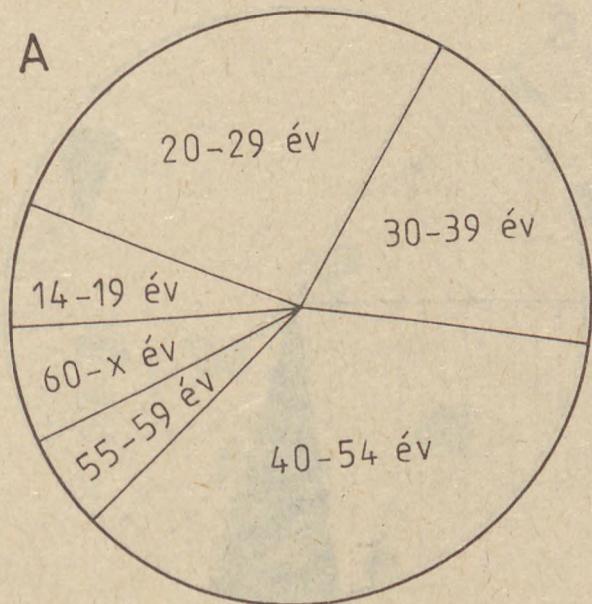
4. ábra

A szőlőterület alakulása

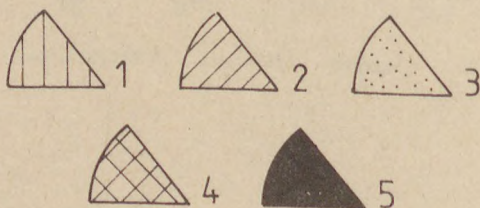
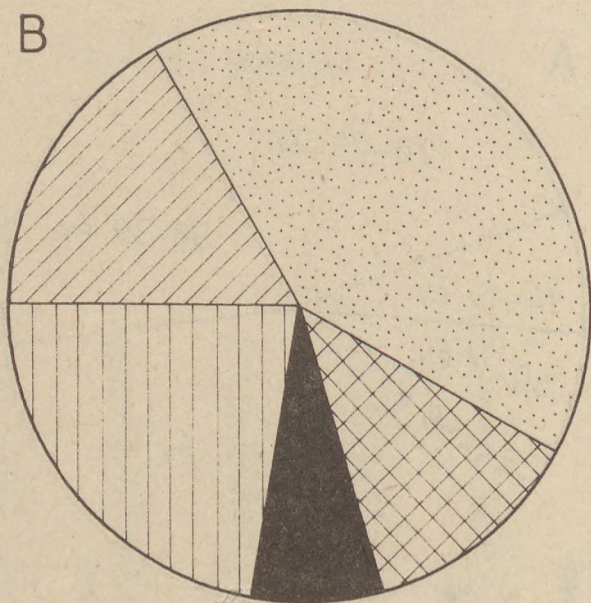
A szőlőterület alakulása 1873-1992 között

A

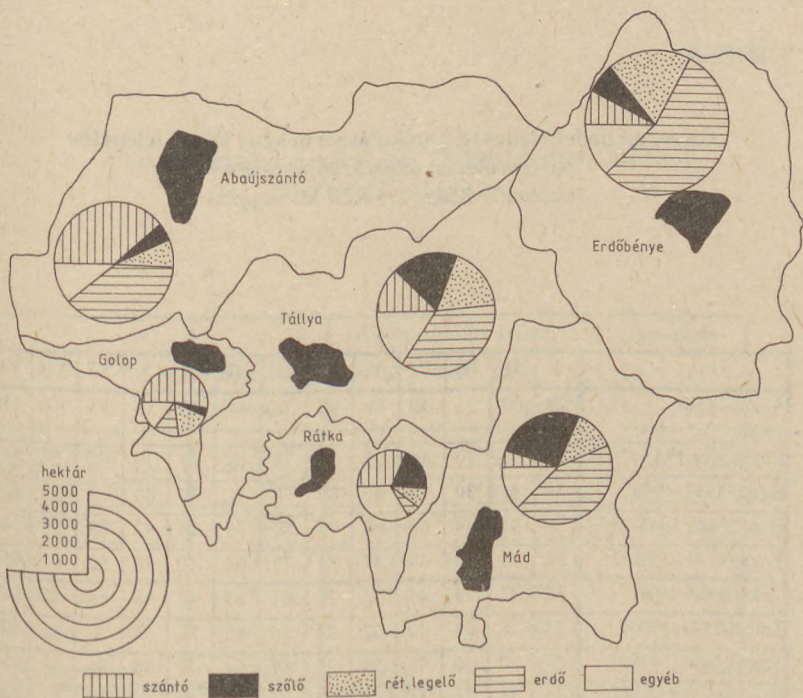

Az aktív keresők kor szerinti összetétele

B

A lakosság iskolai végzettség szerinti összetétele
1 = hat osztálynál kevesebb, 2 = 6-7 osztály, 3 = 8 osztály,
4 = középiskolai-, 5 = egyetemi végzettség

A földhasznosítás alakulása Abaujszántón és a környező településeken
(szerk.: Boros László)

I. táblázat

A havi csapadékmennyiség alakulása a néhány közeli település meteorológiai állomásán mm-ben
(Hajós F. - Kakas J. - Kéri M. alapján)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év
Abaújszántó 1941-1970	27	29	25	40	69	80	76	64	42	36	55	41	575
Erdőbénye 1941-1970	35	38	30	45	65	90	78	68	43	39	65	52	647
Baskó 1941-1970	36	40	30	46	65	89	78	71	48	40	65	53	661
Háromhuta 1941-1970	39	44	34	49	68	96	82	75	49	42	68	58	704
Tokaj 1941-1970	36	18	30	44	61	85	71	62	41	38	62	51	619
Tokaj 1901-1970	32	33	33	44	55	76	67	64	47	48	53	45	601
Tarcal 1941-1970	34	35	28	40	62	82	70	65	38	36	58	46	594
Tarcal 1901-1970	29	30	30	41	59	76	67	64	47	46	51	40	580
Szerencs 1941-1970	35	36	30	45	64	84	72	59	42	37	62	51	617
Monok 1941-1970	34	35	29	42	58	80	64	58	38	34	59	49	580
Füged 1941-1970	27	29	26	41	56	78	70	65	39	34	54	42	561
Vilmány 1941-1970	31	32	30	41	57	82	74	71	44	36	55	44	597
Toicsva 1941-1970	34	39	39	42	61	85	68	60	40	37	60	53	608
Gibárd 1941-1970	25	27	24	39	57	84	70	63	43	34	52	39	557
Tiszalök 1941-1970	33	34	29	42	59	83	67	64	36	34	57	45	583
Nyíregyháza 1901-1970	29	30	32	44	61	70	64	68	46	51	50	38	583
Sárospatak 1901-1950	30	32	32	45	63	69	66	64	53	51	56	44	605

A tokaj-hegyaljai mezővárosok földhasznosítása 1865-ben
(Frisnyák Sándor alapján)

	Összterület (ha)	Az összterület százalékos megoszlása				
		szántó	szőlő	rét és legelő	erdő	egyéb
Abaújszántó	4424,7	37,3	6,9	11,0	40,4	4,4
Bodrogkeresztúr	2991,8	18,8	7,0	39,4	13,6	21,2
Erdőbénye	4660,7	11,5	6,8	14,5	57,2	10,0
Mád	3126,5	20,1	16,3	11,0	39,8	12,8
Olaszliszka	3768,1	23,9	6,6	37,0	13,3	19,2
Sárospatak	17217,3	8,8	3,2	30,5	13,8	43,7
Sátoraljaújhely	7067,3	24,9	8,0	28,7	25,8	12,6
Szerencs	2082,0	47,5	10,9	31,2	2,4	8,0
Tarcal	5325,3	17,2	9,7	53,2	3,5	16,4
Tállya	3688,1	17,9	21,9	9,5	34,1	16,6
Tokaj	2735,7	1,0	20,3	58,1	-	20,6
Tolcsva	1749,4	31,8	23,7	20,1	9,6	14,8
Összesen	58836,9	18,2	8,9	29,1	21,2	22,6

3. táblázat

A szőlőterület alakulása Tállyán és néhány más takaj-hegyaljai településen 1873 és 1992 között, hektárban
(KSH adatai alapján szerk.: Boros László)

Település	1873	1895	1913	1935	1965	1992
Tállya	922	614	617	629	629	649
Abaújszántó	363	104	56	163	137	142
Erdőbénye	278	204	238	257	416	303
Golop	82	0	12	12	13	12
Mád	508	432	365	533	396	935
Mezőzombor	192	91	154	139	221	235
Monok	308	0	114	78	47	68
Olaszliszka	251	308	228	250	358	342
Ond	130	1	35	35	36	36
Rátka	173	108	58	60	111	261
Sátoraljaújhely	60	241	330	414	371	359
Szerencs	173	0	66	68	79	199
Tarcal	518	430	510	313	455	508
Tokaj	447	460	474	348	401	281

Abaújszántó és néhány tokaj-hegyaljai település népesség számának alakulása 1870 és 1990 között

Település	1870	1900	1920	1941	1949	1960	1980	1990
Abaújszántó	4589	4603	5059	4908	4567	5078	3784	3566
Tokaj	5012	5110	5073	5903	5074	5423	5477	5371
Szerencs	1829	5289	5869	7635	7034	7882	9432	10250
Mád	3779	3680	3622	3528	3469	3590	3197	2805
Tarcal	2920	3794	3839	4004	3929	4083	3723	3391
Olaszliszka	2368	2576	2744	2993	2829	2909	2148	1930
Erdőbénye	2484	2370	2389	3116	3053	2978	1928	1587
Bodrogkeresztúr	1535	1896	2174	2248	1901	2261	1754	1511
Sárospatak	7770	9267	11372	14143	13644	15378	15320	15062

A népesség gazdasági ágazatonkénti megoszlása 1980-ban
(KSH adatai alapján)

Település	Össz. lakos	Ipar	Ép. ipar	Mezőgazd.	Száll. hírk.	Kereskedel.	Vízgazd.
Abaújszántó	3784	754	288	1288	254	311	57
Tokaj	5477	1219	219	770	653	493	619
Szerencs	9432	4485	277	1054	1228	604	101
Mád	3197	1131	63	1245	262	114	19
Tolcsva	2171	174	104	1391	95	184	9
Olaszliszka	2148	360	59	986	401	111	18
Erdőbénye	1928	645	134	762	101	73	7
Bodrogkeresztúr	1754	856	65	356	141	116	7
Sárospatak	15320	3783	1178	3445	1487	1174	484
Golop	821	282	65	271	64	23	43
Monok	2215	455	215	1124	103	68	31

AZ ABAÚJSZÁNTÓI REFORMÁTUS EGYHÁZ STATUTUMA 1789-BŐL

Az abaújszántói református egyház 1798-i statutumára a helybeli presbitériumi jegyzőkönyvek első kötetében bukkantam rá.¹ Különösen két okból tartom érdekesnek rövid magyarázatokkal kísért közzétételét. Nincs tudomásom arról, hogy az egyházközség-történeti irodalomban hasonló dokumentum hozzáférhető volna, vagy ha igen, az nehezen elérhető helyen található. Ebből a szempontból a közlés figyelemfelkeltő kíván lenni. Kérdés, mennyire lehetett általános egyházközségi statutumok készítése a 18. század végén. Az abaújszántóiak saját alkotása ez a szöveg vagy kész mintáról másolták, illetőleg a maguk szükségletei szerint kiegészítették? További kutatások hiányában egyelőre nem tudok válaszolni. A közlés másik különös oka az, hogy a statutum szemléletesen tanúskodik a kétszáz év előtti település életét meghatározó egyik közösség önigazgatási gyakorlatáról.

Maga a statutum hét cikkelyből áll. Az első kettő a presbitérium választásáról (előjáráságnak vagy consistoriumnak említik), a harmadik a kurátor kötelességéről, a negyedik és az ötödik az egyházfenntartásról, a hatodik a templomi fegyelemről, a hetedik az egyházfiakról rendelkezik. Főltűnő, hogy az egyházközségi élet sok más, a jegyzőkönyvekből kitűnően is fontos területével (pl.: erkölcsbíráskodás, székosztás) nem foglalkozik. A templomi viselkedés szabályai pedig csupán a fiúkra és legényekre terjednek ki. Nagyon szigorú hangon szól az egyházfenntartásról, de nem tartalmazza annak „mennyiségi” adatait és nem tér ki további adakozási formákra vagy alkalmakra. Részletezi a presbiterek jelölésének módját, de a jelölő kurátor választásának mikéntjéről nem emlékezik meg. Az sem derül ki belőle, hogy a tisztségek betöltése hány évre szól (valószínűleg nem volt határideje) vagy milyen kulcs szerint részesednek belőle a település jelentékeny kisnemesi közössége, illetőleg nemtelen lakosai, továbbá az akkor még különálló Marczinfalva, mely egyháziilag azonban Abaújszántóhoz tartozott, végül a jegyzőkönyvekben gyakran szereplő „református németek”, „vízen túl lakó protestáns németek”, „vízen túl lakó svábok”, akik az egyházközségen belül szintén külön csoportot alkothattak.

Tudjuk, hogy református presbitériumok a 17. század elejétől léteztek Magyarországon, ám magának az intézménynek a története meglehetősen vázlatosan ismert, különösen hiányos a képe 17-18. századi térbeli elterjedésének.² A statutum első cikkelyének utalásából arra következtethetünk, hogy Abaújszántón régebb idő óta működött presbitérium, hiszen azt most meg

kellett erősíteni, újítani. Minthogy a település lakossága a 18. században vegyes vallású volt, előjárósága saját hatáskörében nem foglalkozhatott a református egyház ügyeivel, annak intézésére külön testületet kellett létre hívni. Az 1791. évi budai zsinat rendelkezett arról, hogy minden egyházközségben meg kell szervezni a presbitériumot. Elképzelhető, hogy az abaújszántói statutum ennek hatására foglalta írásba az addigi gyakorlatot, kiegészítve néhány újabb vonással. A 24 presbiter magas számnak tűnik föl a néhány száz fős reformátussághoz viszonyítva. Fényes Elek ötven év múlva is csupán 825 reformátusról tudott, akik mintegy negyedét tették ki Abaújszántó lakosságának.³

Szembetetszően végighúzódik a cikkelyeken a nemes és nemtelen, sőt a birtokos nemes („úri karakterek”) egyháztagok egyenjogúságának hangoztatása. Ugyanis semmi különöset nem találhatnánk abban, ha a nemesek - a kor társadalmi berendezkedésének megfelelően - előjogokat élveztek volna az egyházközség életében is. Ez a kérdéskör szintén hiányosan ismert. Összehasonlításképpen említem, hogy az 1820-as, 30-as években a tiszántúli Dévaványán a felsőbb egyházi hatóságok valósággal zsarolással kényszerítették a maroknyi hétszilvafás nemeset, hogy jobbágyokat is befogadjon a presbitériumba.⁴ A Gömör megyei Szuhafőn az 1950-es évekig az volt a szokás, hogy presbiterek csak nemesi leszármazottak lehettek.⁵ Figyelmet érdemel a többes jelölés Abaújszántón. Igaz, egyedül a kurátor jelöl (nem is lelkésszel együtt), ez mégis választás, nem önkiegészítéssel pótolják a tagokat, ahogyan akkor még - a nemesi vármegye mintájára - általános gyakorlat volt. Az 1791-i kánonok sem változtattak rajta. A nemesi előjogok elhanyagolásának másik jelentékeny vonása, hogy az egyház anyagi ügyeinél és a fenntartás körül tapasztalható mulasztásokat szigorúan szankcionálja a statutum. Nem engedi meg a világi bíróság beavatkozását. Sőt csupán a kurátornak lehet magasabb egyházi bírósághoz föllebbeznie. Kérdés: mennyire tudták ezeket a rendelkezéseket betartani? A közeli, Zemplén megyei Cigándról ismertünk ebből a korból eseteket, amikor a presbitérium elé erkölcsbírósági ügyekben megidéztet kisnemesek megtagadják a megjelenést.⁶ A templomban rendetlenkedő nemesrendű fiatalok megpálcázása sem történhetett volna szülői beleegyezés nélkül.

Végül az aláírók névsoráról kell néhány szót ejtenünk. Az egyenlőség szellemére utal, hogy a korban megszokott „Ns” rövidítést senki sem illesztette neve elé, így nem tudjuk, ki a nemes, ki a nemtelen köztük. Nem derül ki, miért pont ők az aláírók. Sejthető, hogy egyházfenntartó családfők, de azok valós száma bizonyos nagyobb lehetett. Nem valószínű, hogy „vizen túli német” csak három Hebrantz nevet viselő lett volna.

Eza névsor értékes dokumentuma az írni tudás fokának, de legalább a névalírás tudásának. Húszan jelölték a sajátkezűséget. Azonban gyanítható, hogy minden aláírás eredeti, mert az íráskép egyéni betűalakokat, betűfüzést mutat, azonosságokat nem. Némelyik írás nagyon nehézkes, akad nehezen olvasható vagy olvashatatlan. A kurátor neve mellől hiányzik az „mp”, pedig

az elképzelhetetlen, hogy éppen ő ne tudott volna írni. Hiányoznak az írástudatlanságot helyettesítő „X”-ek is, csupán Bányász András neve mögött szerepel egy hasonló, de nem bizonyosan azonosítható jel. Egy latinos névalírást is találunk. Végül elképzelhető, hogy minden írástudó református családfő aláírta a statutumot. Bár nem ismerjük a teljes felnőtt férfilakosság számát, a 49 aláírás valószínűleg magas arányt takar. Összehasonlításképpen néhány távoli szóróványadat szolgál. 1796-ban Nemesnépen (Zala megye) önbíráskodó népitélettel máglyán égetnek meg egy tetten ért gyűjtogatót. Az ítéletet írásba foglalták és az aláírók közt mintegy hatvan kismemes közül mindössze öt tudta saját kezűleg leírni a nevét (nem mindnyájan, de túlnyomóan reformátusok lehettek).⁷ Néhány évvel később (1804), nem messze innen Szentgyörgyvölgyén 18 református kismemes ír alá testimoniális levelet, de mindössze négyen sajátkezűleg.⁸

Az alább következő szöveg helyesírása következetlen, mégis nagymértékben ragaszkodtam az eredeti alakhoz, csupán a németes s-eket írtam át és elhagytam a néhányszor kitett hiányjeleket, valamint ugyancsak néhány határozóragot föloldottam.

Jegyzetek

1. Lelőhelye: Helvét Confessiot tartó Szántai Nemes Ekklesiának Prothocolluma vagy Jegyző könyve 1781-1812. 78-83. o. Abaújszántói Református Egyház Levéltára. A jegyzőkönyvre Benda Kálmán hívta föl a figyelmemet.
2. Viszonylag friss áttekintés a presbitérium intézményének történetéről: *Szabó György*: A demokratikus egyházszervezet kialakulásának kezdetei hazánkban. *Confessio*, 1986. 2. 27-38.
3. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. III. k. 67., IV. k. 63.
4. *Tóth Dezső*: A hevesnagykunsági egyházmegye múltja. Debrecen, 1941. I. k. 98.
5. *Lajos Árpád*: Nemesek és partiak Szuhafőn. Miskolc, 1979. 37.
6. *Jávorka Kata*: Egy 19. századi presbitériumi jegyzőkönyv tanulságai. *Népi Kultúra - Népi Társadalom* V-VI. k. Bp., 1971. 90. 1807-ből és 1819-ből idéz eseteket.
7. *Degré Alajos*: Egy XVIII. századi falusi népitélet hagyománya. *Ethnographia* 1963. 264-267.
8. A pápai református kollégium története. Szerk.: *Trócsányi Zsolt*. Bp., 1981. 169.

A NEMES REFORMATÁ SZÁNTAI EKKLESIÁNAK KÖZÖNSÉGES AKARATTAL A JÓ RENDTARTÁSRA MEGHATÁROZOTT ÉS MINDEN TAGOKAT KÖTELEZŐ CZIKKELYEI VAGY STATUTUMAI

- I. ször. A Köz-Társaság fen állása s annak békessége azt kívánván magával, hogy Elöl-Járók rendeltessenek, mindezeknek előtte tehát ezen Ns Ekklesiában is szükséges az, hogy Elöl-Járók avagy Consistorialis Személyek meg határozott számmal légyenek: elvégeztetett tehát az, hogy ezen Ns Ekklesiának hittel köteles Consistoriális Elöl Járói mindenkoron 24 azaz huszonnégy személyekből állyanak (nem lévén tekintettel Nemes vagy Nemtelen Személy legyen) Tsak hogy értelmes, józan életű, másokat nem botránkoztató, nem czivódó, nem veszekedő. Külömben ámbár hittel köteles leszen is, ha ebéli fogyatkozások benne talátnak, először ugyan megintetnek, ha magát meg jobbitya, jóval jó, meg marad, ha pedig nem akarja; azonnal hivatalyából le tétetik, és helyette más választatik, köteleztettvén minden Személy válogatás nélkül azon hit formájának le tételére, mellyet Régi Eleink is gyakoroltak, most pedig ujjabban szeb formában meg erősítettek.
- II. ször. Történne a Consistorialis Személyeknek vagy halál által vagy másképen híjjok, azok helyet az akkori Nemes Ekklesia Curatora hármat projectalván vagy Candidalván, akiben aztán többeknek voxok meg áll, az választasson hites Consistorialis Személynek.
- III. ször. Légyen ezen Ekklesiának egy első és második Segítségét tévő Curatora, aki is az Ekklesiának minden jövedelmeiről, mellyek az Esküvések Formájába bé foglaltatnak, minden Esztendőben szoros számot adni köteleztetik, és ha valamiben adósnak vagy hibásnak talátna, légyen az ámbár akár minémű Nemesi vagy úri Characterben helyeztetett, mindazon által minden külső Magistratus Eleibe Törvényben való idéztetés nélkül szabad légyen a Ns Ekklesia Tagjainak azonnl köz akarattal a concritált Summaig akár mely tetsző Ingó vagy Ingatlan Jóságát el foglalni, mégis mindazon által az ollyatén Curator Úrnak sem a közönséges Ekklesi ellen, sem annak külön külön való Tagjai ellen Semmi Törvénykezésre út nem adatik. Sőt Sub Cassatione el tiltatik Salva ad Altiore Fora Eccta ante Executionem apellata.

IV. ször. A Köz Társaság és nevezetesen ezen Ns Ekklesia is sem fel nem állhat, sem annak Javai nem öregbítettethetnek, hanem ha a Tagok külön külön értékek és tehetségek szerént azt gyámolítani igyekeznek. Ugyan e végre ezen Ns Ekklesianak volt néhai jó és kegyes joltevői Eleink ditséretes emlékezetett hagyván magok után, mind az Üri Szent-Asztalhoz szükséges készületeket ajándékoztak, mind pedig szőlőket, szántó földeket testáltak, hogy tehát eképen mostis a Ns Ekklesia elébb elébb öregbedhessen, kiki tartozik az Előljárók által meghatározott jó Rendelésekben meg nyugodni, mely végre a Tagok között némellyek ha arra rendeltettek, hogy a Szőlőket rendesen dolgozzák, kiki maga köteleességét nem tsak tudni tartozik, hanem minden Esztendőben minden fogyatkozás nélkül a rendes munkát véghez vinni oly szorosán köteleztettek, hogy ha valaki a Szükséges munkára nem menne vagy maga helyet mást nem küldene, azon Tized amellyben nem rendeltetett, minden munkának el mulasztásáért az az akkori Rendes Napszámot az olyan engedetlen Tagon azonnal minden ki fogás nélkül meg vehesse, nem használván Senkinekis Nemesi Szabadság a Semmiféle külső Törvényben és az iránt Soha semmiféle kereset nékie meg nem engedtetik. Különösen ide értvén azt, hogy egy Tizedesig Semmi különös Taggal az Elöl-Járóknak végezések ellen pénzbeli fizetésben meg nem egyezhet, hasonlatosképen más tagok ugyan az Elöl Járók által ha a készpénzbeli fizetésre rendeltettek, tartoznak a reájok vetett s ki szabott pénzt és életet minden Esztendőben a Curator Urak Kezébe adni, úgy hogy soha egy Esztendőrül más Esztendőre Semmi pénzbeli adósság által nem mehet. Sőt ha történné, hogy valaki a Rendes adóját Új Esztendőre le nem fizetné azonnal minden további jelentés nélkül szabad legyen Curator úrnak ahoz alkalmas és elegendő Személyeket akár magához venni, akár ki küldeni, hogy a Restantiaig a fizetni nem akaró Tagnak akár mely tetsző s annyit érő Ingó vagy Ingatlan javait el foglalni legyen az ámbár akár mely Nemesi Szabadságban vagy úri Characterben mind azon által dolgát Semmi külső Magistratus előtt azért Törvényessen nem folytatathattya. Sőt ha valaki ebben az Executio végett ki küldetett Személyeknek ellent állana, vagy azokat Kisebbitené, azonnal a tartozó adósságán kívül Büntetésül 6 Rforintokig exequáltasson, és a Ns Ekklesia Cassájába bé fiztessen.

V. ször. Mivel a Belső hivatalt viselő Személyeknek Szemes Életet Szokot a Ns Ekklesia adni, most végképen meghatározatott az, hogy ezután kiki a Tagok között a reaja szabattott Szemes életet maga valóságában tartozik a Ns Ekklesia Borházába (midőn Curator Úrtól az idő ki jelentetik) vagy elvinni, vagy el küldeni, és azt többé soha senkiis pénzül föl nem válthatja.

VI. szór. A Chorusban járó Iffiaknak, mester Legényeknek, Hazafiaknak és Vándorlóknak különös helyet azért rendelt a Ns Ekklesia, hogy magokat a templomban minden botránkozás nélkül viseljük. Történne tehát az, hogyha valamely Iffiu akár Ns, akár nemtelen legyen az, Tselekedetével másokat meg botránkoztatna, vagy illetlenül viselné magát, azonnal kitudódván, a Templom kerítésében lehuzattasson és gyermeki fenytékkel, úgymint 12 pálza büntetéssel meg büntetessen nem levén az ilyen botránkoztatónak sem magának, sem sztleinek semmi külső Törvényen való keresetek.

VII. szer. Diszére levén az is a Ns Ekklesiának, hogy a Curator Urak mellé hűséges és jó lelkű Egyházfiak választassanak, azon hivatalt, kik a vox szerint nem csak viselni, hanem Esküvésnek formája szerint magát mindenekben hűségesen alkalmaztatni köteleztetik. Mely jó Rendtartásoknak meg kívántató Eszközei, hogy ennek utána tsupán csak az Elöl Járók lesznek, a Szántai Ns Ekklesia ezen Protocullumába mind ezek jövődöre azért jegyeztettek fel mint változhatatlan Statutumik, hogy jövődoreis látván a mi Maradékaink a jóra czélozó Szándékunkat, azoknak hathatós erejek és sikerek legyen, mostan pedig kiki a Tagok között maga nevének alá írásával ezeket megerősítette.

Beíratott a Ns Ekklesia Prothocollumába 28dik Január 798dik Esztendőben Hites Consistorialis Notarius, Buttykay Sámuel által mp

Komjáthy Miklós mp	Turoczy János Curator	Szobonya Josef mp
Komjáti Ferencz mp	Török József	Buttykay György mp
Hanzó (?) Mihály mp	Komjáthy Lajos mp	Jászay Josef mp
Benda Josef mp	Benda Istvan mp	Harsányi Péter mp
Harsányi György	Hebrantz János mp	Hebrantz Mihály
Hebrantz András	Nagy János	Ö. Ats János mp
Ifjab Ats Janos	Nagy Gábor Vitze Curat.	Soltész György
Dobai János	Kardos György	Kondor Ferentz
Kondor Sámuel mp	Pogonszky Sámuel mp	Kardos István
Vaas János	Harsányi József	Motsi Janos mp
Banyasz András X	Harsányi István mp	Kassay Estvan
Orosz György	Szepesi Mihály mp	Fazekas György mp
Teleky László	Mandoky Mihály	Potintza Mihály
Tot András	Michael Csontos	Köszegy János
Borotz András	Galgoczi István mp	Ovari Peter mp
Skopetz Péter mp	Csoma András	Tusán (?) György
Katona Janos egyházfi		

CSONGRÁD ÉS ABAÚJSZÁNTÓ TÁRSADALMÁRÓL

Hogyan lehet összehasonlítani egy hegyaljai és egy alföldi mezővárost? Ezt próbálom meg az alábbiakban úgy, hogy néhány kérdést felvetek, a csongrádi viszonyok közötti értelmezhetőségét körvonalazom, az abaújszántói adatokat jelzem.

A vizsgálat tárgya Csongrád (a Tisza jobb partján a Körös-toroknál fekvő) tanyás alföldi település.

Lakóinak megélhetését döntően a mezőgazdasági termelés adta (és kell, hogy adja napjainkban is). A múlt század végétől a jelen század közepéig a folyamatos gabonatermesztés és baromfityényszítés mellett az állattartás, a nagyállat tartás csökkenése és a zöldség- és gyümölcsstermesztés növekedése volt jellemző. Ugyanakkor Abaújszántó évszázadok óta a hegyaljai borok szállítási útvonalán fekvő, kereskedelmével és a természetével maga is foglalkozó mezőváros (volt).

Nézzünk meg néhány alapadatot a két település közötti összehasonlításban. Míg Csongrád lakossága 1869. és 1920. között, tehát 50 év alatt folyamatosan, megközelítőleg 17 ezerről 26 ezerre, addig Abaújszántó népessége 4378-ról 4816-ra nőtt. Az utóbbi helységben a növekedés a filoxéra okozta kivándorlás miatti kis hullámmal következett be. Nagy határú, extenzív művelést folytató, nagyobb (ötször annyi) népességű alföldi mezővárost hasonlítunk össze a hagyományos extenzív művelést folytatott kis (az alföldi, hasonló státuszú településekhez képest kis) népességű hegyaljai mezővárossal.

További összehasonlításképpen: ugyanebben az időben a dél-alföldi Szegvár megközelítőleg 7000, Sándorfalva 4000 lakossal bíró községnek, falunak számító település volt. Csongrád népességének jelentős hányada - azonos, hasonló adottságú alföldi városok lakosaival megegyezően - tulajdonosként, gazdálkodóként vagy/és bérmunkásként a mezőgazdaságból élt meg. Még Csongrádon a népesség háromnegyede, addig Abaújszántón egynegyede a mezőgazdaságból élők (keresők és eltartottak) aránya.

A városi lét kifejezője - egyéb más mutatók mellett - az iparban és a kereskedelemben, hitelben foglalkoztatottak száma lehet. Nézzük meg a tárgyalt települések ezen adatait! Ha az iparban, kereskedelemben keresők és eltartottak együttes számát vesszük figyelembe, akkor a Tisza-parti város népességének nem egészen egyötöde érintett ebben a foglalkoztatási ágban, a hegyaljai városban közel fele. (Az 1900. És az 1910-es évek adatai között különbség,

hogyan az alföldi település abszolút népességszáma nőtt.)

De nézzük meg a kereskedelem és hitel helyi, csongrádi képviselőinek arányát, mint a város, a lassan polgárosuló

város jellemzőjét. Kiinduló adat az össznépesség számaránya. Szántó népessége megközelítőleg ötödannyi, mint Csongrád. Ezen arány mellett 1900-ban a jelzett foglalkozási ágban foglalkoztatottak száma közel azonos. (Az előbbi városban 170, az utóbbiban 190, a keresők száma az eltartottak és a keresők együttes száma hasonló 485 és 491.) 10 évvel később mindkét városban jelentéktelen népességnövekedés mellett az alföldi városban másfélszerezésére, 190-ről 291-re nőtt, a hegyaljai településen alig változott. (Kettővel csökkent.) Az 1920-as adatok is hasonló képet mutatnak.

Ezen számokkal Abaújszántón egy kialakult stagnáló kereskedelmi és hitelélet továbbműködésének, és Csongrádon egy alföldi város önmagához képest fejlődő kereskedelmi élet egy-egy mutatóját jelzem.

Csongrádon 1930-ban az országos átlagnál (is) kisebb mértékben van képviselve ez a réteg. Részletesebben elemezve, 1930-ban Csongrádon ez a csoport a népesség 3, 7 százalékát teszi ki, miközben az országos átlag 5,4 százalékos, a megyei városi, tehát a Csongrádhoz hasonló státuszú városoké magasabb, 7,5 százalék. Abaújszántón ugyanakkor 10 százalék fölött van. (4743 főnyi összlakosság mellett 488 a kereskedelem és hitelkereső és eltartott népessége.) Tehát az országos átlagot megközelítőleg 2, 5 százalékkal haladta meg.

A modernizáció avagy polgárosodás, korábbi fogalomhasználatban városiasodás egy másik mutatója az iparosok száma lehet. A század elején a Tiszaparti település népességének hatoda, hetede, ugyanakkor a hegyaljai városkának megközelítőleg harmada élt az iparból.

Csongrádon az ezen foglalkozási ág képviselői elsősorban az iparosok és a kisparaszti, nagycsaládos középparaszti

szülők gyermekeiből lettek. Emellett számolhatunk a „vidékről” még a fővárosból is érkező, vásárlóerőt kereső mesterekkel és segédekkel is.

Az iparosok egy része, bizonyos iparok képviselői és a kereskedelemben, hiteléletben működők többsége a zsidó

betelepültek közül került ki a század közepéig. Ezt vallják a 70-80 éves csongrádi (magyar) földműves és iparos adatközlőim és ezt igazolják a statisztikák is. Az 1920-as és 30-as adatok szerint nálunk a népesség másfél százaléka (szöbéli adatok szerint 40-50 család), Szántón durván hetede izraelita vallású.

Csongrádon a főtutcai üzletek, műhelyek és kocsmák nagy többségét ők működtették. Konfekció, méterárú, szatócsboltokat, mindenes, edény, fa- és borkereskedéseket és drogériát vezettek. A gabona- és borkereskedelmet kézben tartották. Az utóbbihoz kapcsoltan a nagyobb kocsmákat is ők vezették. Házaló tollkereskedő és piaci kofa is kikerült közülük. Tehát a kereskedők felsőbb és alsóbb rétegébe tartozók is voltak közöttük. De ékszerész, órási üzle-

teik, műbutorasztalos, cipész és pékműhelyeik is voltak Csongrádon. Segédként jó szakembereket alkalmaztak. Emellett a diplomások, a város orvosainak, ügyvédjeinek és gyógyszerészeinek többségét ők adták. (Bár ekkor a városban 4-5 volt egy-egy ilyen végzettségűből.)

A XX. század első felében, az első világháború után már templomuk, iskolájuk, papjuk és sahterük volt. (Az iskolában csak a hittant tanították.) Az említett középületeik - a templomot kivéve - izléses, földszintes házaik a város központi részén álltak, állnak ma is.

De hogyan emlékeznek a parasztság és az iparosság legidősebb tagjai a zsidó iparosokra és kereskedőkre? A mai

70-80-85 évesek már óvodába, majd elemibe, polgári iskolába, gimnáziumba jártak velük. Egy-egy osztályba (ha nem is minden évfolyamon) 1-2 zsidó fiú vagy lány került. Együtt játszottak magyar osztálytársaikkal. Egy-egy zsidó diáktársuk magyarosodó étkezési szokásait tapasztalhatták. Ezek a kapcsolatok „túléltek” a zsidóüldözést, háborút, a háború utáni visszajövetelt, esetleg Amerikába távozást, és napjainkban levelezésben, hazalátogatáshoz kötött beszélgetésekben folytatódtak. (Ritkábban magyarokkal kötött házasságokról is hallhattam.)

A mai legidősebbek gyermek és fiatalkorukban a szülők üzleti kapcsolat-tartását következőképpen éltek meg. A zsidó kereskedő a tanyai parasztnak hitelt adott, amelyre az első világháború utáni helyzetben és a világválság idején nagy szükség volt. Amikor a gazda tartozását megadta, a pénz mellé egy libát is hozott. Az egyik legnagyobb gabonakereskedő aratáskor kiment a kónyaszéki, jó acélos búzát termő határba, és szólt a gazdá(k)nak. „Egy pengővel többet adok, ha hozzám hozza.” A gazdáknak megérte a neki időben szülő kereskedőhöz vinni a terményét.

A kocsmát működtető, saját szőlőt is munkáltató borkereskedő szólt a jó bort termelő szőlősgazdának, hogy „tartsa a borát” (ti. ne adja el másnak), ad előleget, és ahogy fogy a tartalék, „jön érte”. (A homoki bort nem lehetett több évig eltartani, a gazda igyekezett gyorsan eladni.) A Vadász kocsmában a zsidó vendéglős fia hegedűszóval csalogatta a városba érkező gazdákat, aratáskor magyaros öltözetével is „kedveskedett” a betérőknek.

A zsidó kereskedők egymást is kisegítették áruval, de tudnak olyan esetről, amikor nem engedték egymást tönkremenni. Tehát nemcsak a magyar vásárlóerőt igyekeztek hitellel fönntartani, hanem társaikat is támogatták.

Kiss Dezső orvosra és Vida ügyvédre 4-5 évtized után is úgy emlékeznek valamikori magyar „kuncsaftjaik”, azok

gyermekei hogy „szerették a parasztembert”. (Mindkét foglalkozás olyan volt, hogy hosszabb távon kiderült volna az őszintétlen, csak üzletiességre irányuló viselkedés.)

Mindezzel nem kívánom azt bizonyítani, hogy minden településen ilyen le-

hetett a kapcsolat. Ez egyrészt a század folyamán kialakult, a polgárosuló, kapitalizálódó társadalom törvényei, lehetőségei között kialakult kapcsolatok utóélete volt a két világháború között. (Bár 1905-ös születésű adatközlő élményei az első világháború előtti időszakra is visszanyúlnak, és a szülők élményei a fiakban is tovább éltek. A kapcsolatok, az életmód a 19. században megindult asszimiláció tehetetlenségi erejét tükrözi, háttérben a zsidóellenes intézkedésekkel. Az első világháború utáni párt és ideológiai szerveződések hatása Csongrádon is éreztette hatását. De a vizsgált rétegek kapcsolatát ez nem rontotta, lehet, hogy erősítette.

Hasonló körülmények között, hasonló arányok mellett Szentés mezőváros, Mindszent és Szegvár községek, faluk

példája is igazolni látszik a Csongrádon tapasztaltakat.

Ugyanakkor szépirodalmi olvasmányélményeim és szociológiai irodalmi ismereteim figyelmeztetnek arra, hogy a csongráditól eltérő feltételek között a zsidóság önmagához és a lakosság más részéhez a fenti példától eltérően alakult, alakulhatott, Vagyis Abaujszántó, ahol a két világháború között a népesség hetede jelentette a tárgyalt réteget, annak belső szokásrendje, a helyi lakosok más csoportjaival tartott kapcsolatának a csongrádi példától eltérő vonásai is lehettek.¹

A hegyaljai táj legészakibb városának szőlőtermő területe 1935-ben 281 kat. hold volt. A Körös-toroki városi 2718. A szőlőterület nagysága mindkét városban megközelítőleg tízede a szántóterületnek; Csongrádon valamivel több, Szántón kicsivel kevesebb. A földbirtokok nagyság szerinti bontásban mindkét városban az 1-5 hold tulajdonosok voltak legnagyobb számban. Szántón minden tizedik lakosra jutott egy-egy 1- 5 hold közötti szőlőbirtok. (Valamivel többnek mint Csongrádon.)

A csongrádi adatok értelmezéséhez az alábbiakat mondhatom el. Emberemlékezet és a XIX. századi levéltári adatok szerint is minden lakos igyekezett egy kis szőlőt birtokolni a város nyugati, északnyugati határrészén elterülő homokháton, hogy ott a család számára, de eladásra is zöltséget, gyümölcsöt és bort termeljenek. Egy hold szőlő már nagy birtoknak számított ebben a kategóriában. Egy-egy kubikos, vándormunkás 500-700 négyszögöl, kis- és középparaszt 1-1 holdat, egy módos szőlőgazda 8-10 hold szőlőt birtokolt. 80-120 holdas nagygazdának 5 hold szőlője lehetett. Az itt termelt bor többsége a kador(ka), vagyis homoki vörös volt. Ezt a folyóbort rövid idő alatt el kellett adni. Ki-ki a maga borát is árulta. Ünnepek előtt a gazdák vitték a környező településekre eladni és cserélni. A kereskedők is vásárolták folyamatosan, ahogy erről már korábban szóltam. A kérdés további vizsgálatában érdemes megnézni, hogy kiből kerültek ki a szőlőtulajdonosok, rétegenként mekkora szőlőbirtokok jellemzők, mekkora a hegyaljai mezőváros(okban) a szőlőterület nagysága, a szántóföldhöz viszonyított aránya, a megtermelt borok mennyisége és minősége, és mindezen adatok hogy viszonyulnak az alföldi

szőlőtermő városok hasonló mutatóhoz.

Az iparban, a kereskedelemben és hitelben foglalkoztatottak, a szőlő- és bortermesztés, értékesítés és a szőlő

birtokosainak mutatói további vizsgálatával, vizsgálatának eredményeivel lehet majd a két várost jellemezni, illetve lehet annak különbségeit meghatározni.

De a vázolt vizsgálat összegzése már nem ennek az előadásnak a feladata .

Csongrádi adatközlők: Bozó Mihály sz. 1905., Csépai Jánosné sz. 1924., Hajdú József sz. 19... , Kókai Márton sz. 1916., Ormos Lajos sz. 1908., Újvári Pálné sz. 1911.

Jegyzet

1. Így gondoltam Csongrádon. De útközben a vonaton hegyaljaiakkal és az előadás helyszínén abaujszántóiakkal beszélgetve meggyőződhettem arról, hogy a zsidóság nagyobb aránya mellett is a Csongrádon megismerthez hasonló viszonyban éltek a kereskedelem és a hitel képviselői a más foglalkozásúakkal.

A statisztikai adatok forrásai:

- Magyar Statisztikai közlemények Új sorozat 2. k. ,
A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. Bp. 1904. 370-371-372-373. 406. ,
A magyar korona országainak . 1910 . évi népszámlálása . Új sorozat . 48 . k. ,
Második rész. Bp. , 1913. 362-363, 404-405 . ,
Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 69. k., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. Bp. , 1923. 12-13. , 98-99 . , 272. , 273. , 276-277 . ,
Magyar Statisztikai közlemények. Új sorozat 71. k. Az 1920. évi népszámlálás. Bp. 1925. 99., 72. k. 1926. 408-409.,
Magyar statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. k. 1930. évi népszámlálás. II. rész. Bp. 1934. 202-203. , 86. k. 1934. 68 .
Magyar Statisztikai Közlemények: Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Bp. 1936., 162-163.

Főbb irodalom:

- Bencsik János:* Mád társadalma. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 94-114.
Bodó Sándor: Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, Miskolc, 1988. 14-21. , és Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása (1 térképpel). Ethnographia 1979. 480-491.
Gyimesi Sándor: A kapitalizmus és a parasztság. Ethnographia 1968. 149-162.
Kiss István: Csongrád megyei város közigazgatása. Pécs 1935.
Orosz István: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: Mezővárosi kultúra Heves megyében. Bp-Eger, 1985. 5-14.

SZÁNTÓ ABAÚJ VÁRMEGYE DUALIZMUS KORI KÖZIGAZGATÁSI RENDSZERÉBEN

Szántó Abaújhoz való kapcsolódásának legkézenfekvőbb vonatkozása az, hogy településünk a vizsgált időszakban Abaúj (majd 1882-től Abaúj - Torna) vármegye területén található. Ily módon a megye közigazgatásának egyik nem elhanyagolható eleme. Szántó mezővárosa azonban nem csupán egy az abaúji községek között, hanem a megyei közigazgatásban megkülönböztetett szerepet játszik az által, hogy járási székhely, a gönci járás székhelye. A szolgabíróság áttelepülésének, az áttelepülés körülményeinek feltárásához további kutatásokra lenne szükség, dolgozatomban én csak a kialakult helyzet jelenségeit vizsgálom.

A dualista államszervezet polgáriás átalakulását „A köztörvényhatóságokról szóló” 1870. évi XLII. törvénycikk, a községekről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk foglalja keretbe. Nem lehet cél e helytörténeti konferencián az, hogy a dualizmus kori Magyarország közigazgatását, a hivatalok működését jellemezzük, de annyit azért előljáróban le kell szögeznünk, hogy a kormányzati hatalom is a helyi hatóságok között a legfontosabb összekötő láncszem az alispáni hivatal. A kassai Területi Levéltárban ezen hivatal iratait kutatva találtam érdekes szántói vonatkozású adatokra. Ugyanakkor ezek az adatok a korabeli közigazgatás működésére vonatkozóan is tanulságosak.

Az első számú történet 1876-ból való, Homonnai József szántói lakos esete a szántói bíróval és a szántói mezei kapitánnyal, azaz rendőrkapitánnyal. Az ügyre vonatkozó első irat a Magyar Királyi Belügyminiszter leirata az alispáni hivatalnak. Így szól: „Abaúj vármegye közönségének (Kassán). Homonnai József szántói lakosnak Kiss Ferenc ugyanodavaló rendőrkapitány hivatalos hatalommal visszaélése ellen f. év március 9-én közvetlenül hozzám benyújtott panaszos folyamodványát a megye közönségének - idezártnan indokolt jelentéstétel végett visszavárólag megküldöm. Buda Pesten 1876. évi március hó 25-én, a miniszter helyett államtitkár.”¹

Törvény és élet. Kell-e ma különösebben bizonygatni, hogy a való élet a törvényektől igencsak el tud távolodni? Így volt ez 1876-ban is. „A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk haladó, liberális intézkedése volt a tisztviselők, sőt a törvényhatósági bizottsági tagok egyetemleges anyagi felelősségének kimondása a magánosokkal, illetve a községekkel szemben vagy az állammal szemben; továbbá a tisztviselők fegyelmi ügyeiben a kizárólagos bírói döntés bevezetése.”² Konkrét esetünkben viszont azt ta-

pasztaljuk, hogy Homonnai István nem bírósághoz fordul panaszával, hanem minden hivatali lépcsőfokot átugorva egyenesen a belügyminiszterhez fordul igazságtévésért. A belügyminiszter sem bírósághoz utalja az ügyet, hanem saját hivatali apparátusának adja elintézésre. Még ennél is érdekesebb, hogy ugyanezen apparátus különböző fokon döntést, sőt ítéletet hoz az ügyben. De kísérjük tovább az ügymenet történéseit!

A belügyminiszteri leirat hátoldalán egy fogalmazványt találunk.

„Tettes Botka Ferenc Sz bíró úrnak (Nagy-Bózsván).

Homonnai Józsaef szántói lakos által közvetlenül a Nagyméltóságú m. kir. Belügyminisztériumhoz felküldött 's onnan ide leérkezett sz. alatt mellékelt folyamodvány melyben az illető Kiss Ferenc szántói rendőrkapitány személyén (által Sz. P.) elkövetett hivatalos hatalommal visszaélés és erőszakoskodás miatt panaszolja - sz bíró úrhoz oly felhívással kiküldetik miszerint ezen panaszt a helyszínén körülményesen (körültekintően Sz. P.) megvizsgáltatván az erről felveendő vizsgálati jegyzőkönyvet jelen kérvénnyel együtt folyó Április hó 25-ig befejezze.”³ A fogalmazványt a vármegyei nótárius minden bizonnyal hivatalos levélben is megírta, elküldte, mert a válaszlevelet már megtaláljuk ugyanebben a csomóban. Ezt nem idézem, csupán tartalmi lényegét közlöm. A gönci járás szolgabírójától érkezett levél lényege, hogy a szolgabíró a sok hivatalos munka miatt halasztást kér a szántói kivizsgálást illetően. A levél kelt Göncön 1876. évi április hó 5-én. A fogalmazvány címzése, a szolgabírói válasz keltezése eltér. Hogy lehet az, hogy Botka Ferenc szolgabíró úr Nagybozsván kap hivatalos levelet és Göncön válaszol rá? Térségünk járási központja, szolgabírósága sohasem volt Nagybozsván, csak azért címezhetette az alispáni nótárius levelét Nagybozsvára, mert ott volt Botka Ferenc szolgabíró urunk úrilaka. Az alispáni hivatalnak írt válaszlevél keltezése arra utal, hogy a gönci járás székhelye még valóban Göncön van.

Egy kitérő megjegyzést mindenképpen megérdemel az a tény, hogy az alispáni hivatal későbbi évekből származó iratanyagából sem derül fény azokra a közigazgatási indítékokra, amelyek a szolgabíróság Abaujszántóra való áthelyezését megmagyarázhatnák, ehhez a szolgabíróság irattárának kutatása nyújthatna esélyt, az viszont szétszóródott a későbbi történelem forrásaiban. A kompetens alispáni hivatal iratanyagából már csak a pusztá tényt regisztrálhatjuk: a gönci járás szolgabírója Szántóról írja leveleit. Később aztán egyre inkább a „szántói járás” elnevezés lesz a levelek megjelölése.

De térjünk vissza Homonnai József szántói lakos ügyére, mert azt hiszem az események kortüneti voltához nem férhet kétség. A belügyminisztériumi sürgetések, amelyek az alispáni hivatalhoz érkeztek, az alispáni sürgetések, amelyek a szolgabíróságra érkeztek, azt hiszem Szántón nem érdemlegesek, szerepük legfeljebb a korabeli hivatali szerkezet monografikus feldolgozásában lehet, ezért itt és most elhagyom ismertetésüket. Az eljárás alapjául szolgáló esemény egy a csomóban lévő, a járási szolgabírónak szánt fogalmaz-

ványból tárul elénk. Eszerint az történt, hogy valaki „... az estveli időben Homonnai Józsefnét másodmagával a mezőbe kimenni látta.”⁴ Ezt a „jóakaró” valószínűleg jelentette a bírónak, aki utasította a kapitányt, hogy állítsa elő Homonnai Józsefet a községházára. A kapitány ezt az utasítást lelkesen, meglehetősen brutalitással végre is hajtotta. Homonnai védekezésének alapja, hogy felesége a mezőn learatott gabonát (rozsot) és réti fűvet Világi Kálmán ugarföldjéről az ő tudtával és beleegyezésével hozta haza állatainak, tehát minden eljárás jogszerűtlen volt ellene. Valószínű, hogy így is volt, mert a földtulajdonosnak is nyilvánvalóan meg kellett erősítenie ezt a hivatkozást. Ennek tudatában megdöbbenő az elsőfokú, a főszolgabírói határozat, amelyet Abatúj vármegye Közigazgatási Bizottságának Kassán az 1876. évi december hó 6-án tartott ülésén készült jegyzőkönyvből és határozványából ismerhetünk meg.

„Tárgy: A m. Kir. Belügyminisztérium 46053. sz. alatt Kovács Károly szántói bíró és Kiss Ferenc mezei kapitány által Homonnai József szántói lakos által (terhére) elkövetett hivatalos hatalommal visszaélésre vonatkozó tárgyalási iratok, melyek szerint a gönci járás szolgabírája 1876. május hó 15-én 1334. sz. alatt hozott határozatával panaszlott községi előljárókat az ellenük emelt vád súlya alól felmentette, ellenben a panaszkozó Homonnai Józsefet 50 Ftnyi pénzbírságnak 15 nap alatti végrehajtás terhe mellett lefizetésében elmarasztalta, vagyontalanság esetében pedig 10 napi fogság elsenvedése lőn kimondva, ezen elmarasztaló határozat ellen Homonnai József részéről benyújtott felfolyamodványának folyó évi július hó 26-án 5100. sz. alatt hozott alispáni határozatnak helyt adván, az első fokú határozat megsemmisítettett, Kovács Károly szántói bíró és Kiss Ferenc ugyanottani mezei kapitány hivataloskodási eljárásukban kifejtett túlterjeszkedés 's ez utóbbi hanyagság miatt egyenkint a helyi szegényalap javára fizetendő 10 Ft pénzbírságnak, továbbá Homonnai Józsefnek méltatlanul okozott 5 Ft fellebbezési költségnek, valamint Boros János tanú részére 50 Xr (krajcár) tanúdíjnak, vagyis 5 Ft 50 xr-nak egyetemlegesen leendő végrehajtás súlya alatt elmarasztaltatnak. - további illetékes eljárás végett leküldi.”⁴

Még mielőtt illúzióink támadnának e szántói eset kapcsán arra vonatkozólag, hogy 1876-ban egy szántói kisember elégtételt nyert a polgárosodó dualista Magyarországon az őt ért sérelmekért, ismertetem a főispán vezetése alatt álló közigazgatási bizottság végleges harmadfokú határozatát.

„Az első és másodfokú határozatok feloldása mellett Homonnai József reá első fokúlag kimért 50 Ft bírság vagy esetleg 10 napi fogságbüntetés terhe alatt - annak tekintetbe vételével - miszerint nevezett panaszlott a község házához történt elővezetése okául felhozott állítólagos mezei rendőri kihágás elkövetésével akár mint közvetlen bűnös, akár mint bűntárs nincs vádolva és beszámítván nékie ama bűnhődése, melyben elővezetése és letartóztatása által részesült - felmentetik.”

„Kovács Károly szántói bíró és Kiss Ferenc mezei kapitány pedig bár ugyan a másod fokú határozattal reájuk kimért 10 Ft pénzbírság, továbbá 5 Ft fellebbezési költség és 50 Xr-nyi tanúdíj megtérítésének költsége alól figyelemmel azon enyhítő körülményre, miszerint nevezett bíró és mezőkapitány Homonnai József elővezetése körül (a) *nagyobb tettelegességtől* (kiemelés Sz. P.) önként visszatartózkodtak, hasonlóképpen felmentetnek; mindazonáltal *komoly rosszallását fejezi ki Kovács Károly bíró irányába tettelegességtől* (kiemelés Sz. P.) - azért mert midőn Homonnai József elővezetését elrendelte, rendelettevésének érvényesítését be nem várva haza távozott 's ez által a mező kapitány által foganatba vett *túlszigorra* (kiemelés Sz. P.) alkalmat szolgáltatott. Kiss Ferenc mező kapitányt érdeklőleg pedig ama mulasztásért, hogy midőn Homonnai Józsefnét estveli időben a mezőre kimenni látta, személyesen vagy alárendelt közege által nem győződött meg a felől, vajon az idegen tulajdont megkárosította e vagy nem, továbbá hogy Homonnai József ellenébe kimondott elfogatási parancs végrehajtását *kiméletlen* (kiemelés Sz. P.) *eszköz alkalmazásba vételével fogatosította.*

Mely úgynek ekként történt felülvizsgálatáról a megye alispánja további eljárás végett az összes iratok kiadványozása mellett értesítettik.”⁵

A végső ítélet önmagáért beszél, de azért külön is felhívom a figyelmet néhány momentumra.

1. Azt a kitélt, hogy Homonnai József „mezei rendőri kihágás elkövetésével ... nincs vádolva”, úgy értelmezhetjük, hogy bebizonyosodott ártatlansága. Ehhez képest nem tűnik nagy kegynek a felmentése minden büntetés alól az előállítás során elszenvedett bűnhődésére hivatkozva.
2. Ha Homonnai ártatlan, akkor viszont az ellene indokolatlanul eljáró bírót és mezei kapitányt kellett volna elmarasztalni, helyett csupán rosszallását fejezte ki irányukban a közigazgatási bizottság. Ráadásul a rosszallás indoka nem az állampolgár sérelme, hanem a nem elég alapos eljárás.

Az 1890-es évek alispáni iratai között is találunk szántói vonatkozású adatokat. Ebben az időben a járási szolgabírószág már községünkben működik. Községet kell mondanunk, mert az 1871. évi XVIII. törvénycikk után már életbe lépett az 1886. évi XXII. törvénycikk is, amely véglegesen kiiktatja a mezőváros fogalmát a jognyelvből. ⁶ Nincs viszont érdemleges változás a közigazgatás szerkezetében és szervezetében, az egyes hivatalok funkcióiban és hatáskörében.

Az alispáni hivatal 1891-92. évi irattermésében jelentős hányadot tesznek a tisztségviselők szabadságolására vonatkozó források. A szabadságolás, az engedélyezés a megyei közigazgatási bizottság kompetenciája, ennek vezetője Darvas főispán. Kissé különös, hogy ő tájékoztatja az alispánt arról, hogy a beosztottjai közül ki megy szabadságra. Így van ez dr. Comáromy István a gönci járás főszolgabírája esetében is, aki a betegsége miatt kétszer 6 heti szabadságot kap 1892 júliusától. A főispán az engedélyező határozatban felkéri

az alispánt, hogy oldja meg a gönci járásban előállott hivatali munkaerőhiányt. A határozatot a szántói járási szolgabíró is megkapja, a címzésből kiderül, hogy kik a hivatal legfontosabb tisztségviselői: Eckerdt János (főszolgabíró), Berzeviczi Gyula (aljegyző), Puky Bertalan (főszolgabíró). A listához annyit kell hozzáfűznünk, hogy a legfontosabb személyiségnek Puky Bertalan tűnik, mert hiszen ő levelez az alispánnal. Kiderül az is, hogy Dr. Comáromy István szabadságkérése nem volt indokolatlan, mert egy 1893. január 17-i keltezésű levélből halálhíreről értesülünk.

A járási szolgabírósa községi intézmények feletti eljárás jogát érzékeltük a Homonnai - ügy kapcsán is. Ugyanerre a jogra és az érvényesítés módjára utal egy a szántói főszolgabíró által 1893. január 6-án keltezett levél hátoldalára írt fogalmazvány: „Tek főszolgabíró úr. Az elmúlt félévről szóló f. é. 193. sz. jelentése szerint ue. év szept. 3-án Bukovics Antal kéri bírót 5 fit fegyelmi bírsággal sújtotta.

Mínthogy pedig ezen bírságolási esetet kötelességszerűleg ide központi előadás illetve nyilvántartásba vétel végett be nem jelenté, szigorú kötelességévé teszem, hogy ezen túl úgy a fegyelmi, mint a rendbírságolás iránt hozott határozatait ide nyomban meghozataluk után esetről esetre bejelenteni el ne mulassza.”⁷ Érdekes azonban maga a levél is, melynek hátoldalán a korholó fogalmazványt találjuk, mert a főszolgabíró beszámolási kötelezettségét példázza másrészt az illetékességi terület és Szántó állapotaira tartalmaz értékes adatokat.

„Abauj - Tolna Megye Gönci járás Szolgabírája
Nagyságos Alispán úr!

Van szerencsém az 1892. IV. negyedről továbbá az 1892. egész évről szerkesztett ügyforgalmi ügy nem különben a községi előjárók ellen az 1892. évi II. félévben befejezett fegyelmi ügyekről és az Amerikába történt kivándorlásról szóló kimutatásokat azon jelentsem kíséretében beterjeszteni, hogy a közrend erősebb mérvben megzavarva nem lett a lefolyt félévben.

A közegészségügyet illetőleg tisztelettel jelentem, miként Ab. Szántó, Korlát, B.Köváralja, Fony és Vizsoly községekben a *vörheny és roncsoló torok lobb* (kiemelés Sz. P.) erősebb mérvben jelentkezett, de az óvintézkedés és gyógyeljárás szigorú alkalmazása mellett a járványos kór, B.Köváralja község kivételével megszüntnek mondható.

A cholera elleni óvintézkedések kelloleg végre lettek hajtva.

Az állategészségügy a lefolyt félévben kielégítőnek minősíthető.

Igazolási jegy 11, cselédkönyv 52 adatott ki a lefolyt félévben, tüzeset 12 merült fel, az eltoloncoltak száma 15.

Tisztelettel maradván Abaujszántón 1893. január 6-án. Alázatos szolgálója
Puky Bertalan főszolgabíró.”⁸

Felvállalt témánkhoz ugyan nem tartozik, de nem tudom nem megemlíteni, hogy az iratcsomó számomra leginkább megdöbbentő forrásai a területünket

érintő kivándorlási összesítések. Kiderül ezekből, hogy Szántónak nemcsak Abaújjal, nemcsak Hegyaljával, hanem Amerikával is jelentős kapcsolatai voltak a múlt század 90-es éveiben. Iparosok, napszánosok, legényemberek és családosok kelte kútra egy jobb világ reményében a teljes kiszolgáltatottság kényszeréből. De ez már egy másik történet. Bízom benne, hogy egyszer majd azt is elmondhatom.

Jegyzetek

1. Statny archív v Kosiciach. Skupina: podzupa admin. - 1876. (Területi Levéltár, Kassa. Alispáni iratok - 1876.) Abaúj - Torna vármegye.
2. Kolossa Tibor: A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867-1875). A polgári államszervezet kiépítése. in: Magyarország története 1848-1890. II. kötet 837. oldal (főszerkesztő: Kovács Endre).
3. Lásd az 1. pontban.
4. Uo.
5. Uo.
6. Ugyanerről: Szalipszki Péter: Tokaj - Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor. in: Tokaj és Hegyalja. V. Miskolc, 1991. 84.o.
7. Statny archív v Kosiciach, Abovsko - Turnianska zupa. F. cast: III. 1891-1892. Skupina: podzupa admin. Területi Levéltár, Kassa. Abaúj - Torna vármegye Alispáni Hivatalának iratai 1891-1892.
8. Uo.

ABAÚJSZÁNTÓ A SZÁZADFORDULÓN

A Tokaj-hegylajai borvidék egyetlen abaúji települése Szántó. Ilyen okon számos alkalommal, amikor a zempléni borvidék településeivel foglalkoznak, nem kerül sor elemzésére. Csak nehezíti a szántói kutatásokat az a tény, hogy levéltára elpusztult, a megyei anyag pedig Kassán rekedt, 1920-ban. Éppen ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy szerencsés alkalom a mai, amikor éppen Szántó tanulmányozására vállalkoztak kutatóink.

Általánosságba fogalmazva, elmondhatjuk, hogy településeink - így Abaújszántó - XIX. századi történetének rekonstruálása közben nem nélkülözhetjük Fényes Elek „Geographiai Szótár”-át.¹ Témánk, Abaújszántó a századfordulón, is feltételezi, hogy ezt az alapvető munkát felüssük és idézzünk belőle. A következőket tudhatjuk meg Fényes Elek művéből: „Szántó magyar, orosz, német mezőváros Abaúj vármegyében. Tokajhoz 2 mérföldnyire: 1727 római, 432 görög katolikus, 311 evangélikus, 825 református, 1172 zsidó lakja.” Ennek megfelelően „római és görög katolikus, evangélikus, református anyaszentegyházak (továbbá), Synagoga” állott a városban.

Felekezeti megosztottság 1850-ben

Összes	római katolikus	görög katolikus	evangélikus	református	zsidó
4467	1727	432	311	825	1172
100 %	38 %	9,9 %	7,8 %	18 %	26 %

A település etnikai tagoltságáról jónak látták az adatszolgáltatók (s végül Fényes Elek is) elmondani, hogy „magyar, orosz-német mezőváros”, vagyis a magyarok mellett számottevő német és orosz kisebbség élt Szántón a múlt század közepén. Ezen általános megjegyzésen túl érdekelne bennünket az is, hogy vajon milyen volt a nemzetiségek aránya. Erről azonban semmi közelebbit nem tudunk, ha csak nem teszünk kísérletet arra, hogy valamelyik valláshoz kössük azokat. A magyarok feltehetően reformátusok és római katolikusok voltak. A németek a római katolikusok között is előfordulhattak, de az evangélikus hívek is lehettek németek. Ettől nehezebb beazonosítani az „orosz”-okat. Ha ugyanis ténylegesen oroszokkal számolunk, akkor ortodoxokról kellene beszélnünk. Mivel ilyenekről nem esik szó, maradnak a *ruszinok* (mint oroszok), kik nagy valószínűséggel görög katolikusok voltak.² A zsidók mássága bizonyosan több

volt, mint amennyit a vallás hordozhatott, hiszen az erőteljes asszimilációról csak az emancipáció következtében beszélhetünk.³

Arról tudunk, hogy e gazdag bortermelő Hegyalja vonzotta a kismanességet is. A XVIII. század utolsó negyedében, a II. József-féle népszámlálás idején arányuk elérte vagy meghaladta több városban a népesség 10 %-át. Így Tokajban és Tállyán tudjuk, hogy számuk meghaladta ezt az arányt.⁴ Fényes Elek leírásában egy rövid mondatot olvashatunk, s ez pedig: „Nemesi szabad kúriák” (ti. állnak a városban). Ebből arra következtethetünk, hogy több esetben *kuriális kismanességgel* lehet dolgunk, illetve ezek a jellegzetes épületek állandó otthonként szolgálhattak. Szemben az *extraneus* birtokos nemességgel, kiknek nemesi udvarházaikban többnyire vincellérek (és mások) laktak. Tulajdonosaik csupán összel, a szüretre költöztek Szántóra, s az esztendő nagy részét más birtokaikon töltötték. Ide kell sorolnunk a vármegye vezető rétegéhez tartozó birtokos családokat.

Ennek megfelelően 1787-ben Szántón 318 lakóház állott, lakossága pedig 2313 főre rúgott. Népességéből 237 személy (férfi) (10,2 %) volt nemesi jogállású. Ilyen szempontból tehát Szántó megegyezett a szomszédos hegyaljai börtárosokkal abban, hogy a társadalmi jellegzetességekben nem különbözött azoktól.

Ha szóba került Szántó XVIII. század-végi lakosság száma (2313 fő), említünk meg, hogy Szántó 1869-ben Tokaj után a legnépesebb hegyaljai mezőváros volt.

A hegyaljai települések népességszáma

Helység	Lélekszám alakulása		
	1850	1869	változás
Abaújszántó	4467	4378	98,00 %
Tállya	5240	3997	76,27 %
Mád	4600	3779	82,15 %
Szerencs	2129	1819	85,43 %
Tarcal	2498	2920	116,89 %
Tokaj	3500	5012	143,20 %
Bodrogkeresztúr	1873	1535	81,95 %
Erdőbénye	2860	2484	86,85 %
Tolcsva	3064	3201	104,47 %
Olaszliszka	2232	2368	106,09 %

Táblázatunkban - első helyen Szántó városát - Hegyalja keleti régiójának nagyobb településeit szerepeltetjük. Az adatsorokból kitűnik, hogy az 1848-at követő *polgári átalakulás* településeinket - kivéve Tokajt és Tarcalt -, illetve településeink társadalmát kedvezőtlenül érintették. Ennek hatásaként két évtized alatt (1850-1869) lélekszámuk kisebb-nagyobb mértékben csökkent. Szántóról el lehet mondanunk, hogy a legkevésbé volt kitéve e hatásnak, hiszen lakosságának mindössze 2 %-át vesztette el. Arra a kérdésre, hogy mi lehetett a *regresszió* kiváltó oka, valószínűsíthető válaszuk a *dézsma szőlők* jogi rendezetlensége lehet.⁵ Itt említhetjük meg azt a tényt is, hogy a folyamat nem állott meg, hiszen másfél évtized múlva a *filoxéravész* pusztítását kellett elszenvednie Tokaj-Hegyaljának is.⁶ Az egymást követő népszámlálás adatait táblázatba foglalva a gazdaság és a társadalom hanyatlásáról mindennél beszédesebb bizonyágot nyerhetünk:

A hegyaljai városok népessége 1869 és 1910 között

Helység	1869	1880	%	1890	1900	1910	%
Abaújszántó	4378	4279	97,73	4156	4374	4689	107,10
Tállya	3997	3668	91,76	3497	3598	3643	91,14
Mád	3779	3471	91,84	3480	3679	3746	99,12
Szerencs	1819	2370	130,39	4339	5565	6086	334,57
Tarcal	2920	2937	100,58	3359	3794	3808	130,23
Tokaj	5012	4479	89,36	4815	5104	5097	101,69
Bodrogkeresztúr	1535	1256	81,82	1386	1895	2088	136,02
Erdőbénye	2484	2073	83,45	2250	2370	2412	97,10
Tolcsva	3201	2820	88,09	2886	3170	3104	96,96
Olaszliszka	2368	1886	79,64	2280	2571	2677	113,04

Szántóra egy kisebb visszaesést (1880-ra 97,73 %) követően lassú fejlődés a jellemző. Látszólag a filoxéravész alig érintette Szántó társadalmát, pontosabban fogalmazva, a filoxéravész pusztításának kitett szőlőültetvények kevésbé lehetnek meghatározók a lakosság egyes rétegei megélhetésének. Talán további kutatások eldönthetik azt, hogy Szántó határában milyen szőlő-birtokrendszer alakult ki a XIX. század utolsó harmadában részben a dézsma szőlők megváltakozását, részben a filoxéravészt követően. Egy azonban bizonyosnak látszik, éspedig az, hogy a helybeli lakosság nem a szőlőültetvény tőkehozadékból élt meg, sokkal inkább számolhatunk más foglalkozású rétegekkel, csoportokkal.

Ahhoz, hogy e kérdéskörben jobban eligazodhassunk, lássuk Szántó határának művelési ágak szerinti megoszlását a múlt század végén:

Összes terület kh	gazdaságok száma	szántó kh	kert kh	rét kh	szőlő kh	legelő kh	erdő kh	nádas kh	nem termő kh	szőlő parlag vagy kiirtott
7517	391	2857	127	327	53	353	3550	-	122	128
100 %		38,00	1,60	4,30	0,70	4,69	47,22		1,60	1,60

Az 1895-ös statisztikai adatokból kiderül, hogy a filoxéra pusztítását megelőzően kb. 181 kh-on termeltek szőlőt, s ebből mindössze egyharmada volt termő ültetvény a felvétel idején. Ebből megállapíthatjuk, hogy a szőlőnek ekkor nem volt meghatározó szerepe Szántó gazdaságában. Miután a határból az erdő illetve a szántó részesedik döntő mértékben, egy erősebb paraszti réteget kell feltételeznünk. A 100 kh-nál nagyobb területtel rendelkező birtokosok (Balogh István, Dick Ármin, Engel Zsigmond, Ivancso Pál, Zélinger Márton) kezén összesen 844 kh. szántó, összesen pedig 1603 kh. terület volt, a kisbirtokosok megközelítően 2000 kh. szántón gazdálkodtak.

A mezőgazdálkodásról alkotott képünk csak az állattartás adataival lehet teljes. Szántón 1895-ben 593 db szarvasmarha, 337 db ló, 33 szamár, 3 kecske, 784 db sertés, 1302 juh és 5238 baromfi volt. Hozzáfűzhetjük, hogy az igaerőt elsősorban a lófogatok jelentették (25 egyes, 135 kettős és 2 hármass fogat volt), továbbá az uraságokban volt 26 kettős és 7 négyes ökörfogat is. Emellett találtak az adatfelvevők 4 benzin motort és 2 gőzlokomobilt is.⁷

Érdeemes tanulmányoznunk az 1910-es népszámlálás adatait, melyek a foglalkoztatottságot vették szerbe-számba.

Összes	mezőgazdaság	őstermelő	ipar	kereskedelem	közlekedés	közszolg.	védőerő	nap-számos	házi cseléd	egyéb
1748	453	1	554	168	66	119	9	139	148	101
2950	775	3	805	304	160	175	3	250	18	454

(Megjegyzés: ¹ = kereső, ² = eltartott)

A lakosság zöme (28,9 %) iparból, jelentősebb hányada (26,1 %) mezőgazdaságból, illetve kereskedeleméből (10 %) élt meg. Éppen ezért lássuk az iparosok megoszlását 1910-ben:

Vasiparban 18 mester, továbbá 7 kovács és 8 lakatos, gépészként 17 személy dolgozott. A kő- és agyagiparban 7 téglamunkás, 3 fazekas, 1 egyéb talált megélhetést. Volt Szántón 28 asztalos, 17 egyéb faiparos, 2 bőrmunkás, 84 szabó, 161 cipész és csizmadia, továbbá egyéb textilmunkás. Élt ekkor 8 molnár, 7 sütőmester, 21 hentes és mészáros, 63 kőműves, 6 ács, továbbá 13 egyéb építőipari munkás. Volt 2 nyomdász is a városban.

Ezzel tulajdonképpen egy megközelítően pontos gazdasági helyzetképet vázoltunk föl. Ehhez kell társítanunk a város társadalmának rajzát. Mondom a város

ros társadalomrajza következik, hiszen az eddigiekből egyértelműen következik, hogy Szántó annak ellenére, hogy az 1870-es években elveszítette városi jogállását, illetve községgé minősítették vissza, megőrizte még sokáig azokat a jegyeket, melyek városias volta mellett bizonyíthatnak. Mindenekelőtt lássuk a település etnikai és vallási tagoltságát. Annál is inkább, mert Fényes Elek a XIX. század közepén magyar, német és orosz városként jellemezte.

Hegyaljai mezővárosok etnikai összetétele 1910-ben

Helység	Összes	magyar	német	tót	oláh
Abaújszántó	4689	4665	16	13	-
Tállya	3643	3531	18	37	-
Mád	3746	3735	3	2	1
Szerencs	6086	5898	41	35	-
Tarcal	3808	3806	-	-	-
Tokaj	5097	5047	33	16	1
Bodrogkeresztúr	2088	2048	19	20	-
Erdőbénye	2412	2378	13	13	-
Tolcsva	3104	3038	17	28	-
Olaszliszka	2677	2662	7	10	-

Szántó és a szomszédos hegyaljai települések vallási megosztottsága 1910-ben

Helység	összes népesség	római katolikus	görög	református	evangélikus	zsidó
Abaújszántó	4689	2370	312	940	182	893
Tállya	3643	2750	45	419	152	282
Mád	3746	2070	76	823	50	729
Tarcal	3808	1398	324	1725	20	339
Tokaj	5097	2055	638	1187	104	1119

Két emberöltő telt el Fényes Elek adatfelvétele óta, s e 60 esztendő elegendő volt ahhoz, hogy a szántói lakosság egységesüljön, a német és orosz családok asszimilálódjanak. E század elején már Szántó semmiben sem különbözött a szomszédos hegyaljai települések etnikai összetételét illetően. Hátra van még a vallási megosztottság, amely végül is a népiéletben, a szokásokban, egyéni tartásban határozza meg a társadalom arculatát.

Szántón tehát a lakosság felét kitevő római katolikus egyházközség, továbbá egy közel ötödét kitevő református és zsidó közösség határozta meg a vallásos magatartást. A görög katolikus és evangélikus felekezetek már erősen kisebbségben maradtak.

Egy adott település lakóinak értékítéletét, szemléletében megnyilatkozó magatartását jól illusztrálhatja párválasztási gyakorlata. Alapos elemzés révén választ kaphatunk olyan kérdésekre, mint „hogyan érvényesült a vagyon, a foglalkozás, a vallás, az etnikum a házasságkötések során”. Milyen mértékben zárt avagy nyitott a közösség, mely aztán visszautal a település falusias vagy városias voltára. Mely társadalmi rétegek őrzik a hagyományos rendet, melyek a mozgékony csoportok? Emellett számos tanulsággal járulhat egy ilyen elemzés. Ennek megfelelően a későbbiekben korszakunk közepéről, az 1895-1900 közötti fél évtized házassági adatait dolgozzuk fel.

A házaspárok származás szerinti rendszerezése

Férfiak							Nők
helybeli	beszár- mazott	kiszár- mazott	idegen	helybe- vissza- szárm.	idegenbe- vissza- szárm.	mozgás- ban lévő	A származás jellege
A	B	C	D		E	X	
				A	D		alcsoport
Aa	Ba	Ca	Da	AEa	DEa	Xa	a. helybeli
Ab	Bb	Cb	Db	AEb	DEb	Xb	b. beszár- mazott
Ac	Bc	Cc	Dc	AEc	DEc	Xc	c. kiszár- mazott
Ad	Bd	Cd	Dd	AEd	DEd	Xd	d. idegen
Aae	Bae	Cae	Da	AEae	DEae	Xae	ae. visszaszár- mazott
Ade	Bde	Cde	Dde	AEd	DEde	Xde	de. idegenbe visszaszár- mazott
Ax		Cx	Dx	AEx	DEx	Xx	x. mozgásban lévő

(Magyarázat: „A” és „a” betűk helyben születetteket, a „B” és „b” a beszár-
mazottakat, a „C” és „c” a kiszár-
mazottakat, a „D” és „d” az idegeneket jelöli.)

Az anyakönyvek segítségével 207 házasságkötésre vonatkozó adatokat gyűjthettünk össze. Hozzá kell fűznünk, hogy ez az írásbeliségben rögzített párválasztás adatainak lajstroma. Hiányzanak az idegenben anyakönyvezett házas-
ságkötések, hiszen általános gyakorlat volt, hogy a menyasszony (vagy családja) lakhelyén kötötték házasságot. Ilyen módon az idegenben házasságot kötött szántói legény (férfi) eltűnik a szemünk elől. Noha gyakorta hazahozza feleségét Szántóra, a férj lakhelyén élnek tovább. Mintegy előzetes magyarázatként el kell mondanunk, hogy legalább két szempontot figyelembe kell vennünk, és pedig a *helyten születés*, illetve a *beszár-
mazás* (tehát idegenbe születés, helyben lakás)

tényét. Ily módon vizsgálva adatainkat egy táblázatot szerkeszthetünk, melynek segítségével egy-egy anyakönyvezett házaspárt könnyen kategorizálhatunk.

Ily módon tehát elemezhetjük a szántóiak adatait. Elsőként vegyük a *patrilocális endogámiát* (Aa-jel) vagyis szántói kötött házasságot szántóival, összesen 37 esetben. Közülük 23 iparos (segéd), 14 pedig napszámos vagy kisbirtokos. A második csoportot (31 házasság) azok alkotják, ahol a férfi helyben született, a nő idegenből származott Szántóra (Ab-típus). Itt vizsgálható az, hogy honnan kerültek Szántóra a leendő házastársak (nők). Ez elsősorban arra utal, hogy kik és miért kerültek ezt megelőzően a városba: munkavállalás, megélhetés, szüleinek második házasságkötése révén, stb. A megnevezett helységek a következők: 2-2 menyasszony *Felsődótszán, Gíbárton, Hernádtüdön, Kéren, Ferén, Tokajtan*, 1-1 pedig *Cekeházán, Csobádon, Felsőmérán, Garadnán, Gasztonyan* (Vas m.), *Hernádszentandrásán, Hernádvécсэн, Kiskinizen, Kisszebenten, Korlátán, Krasznahorka-Várallyán, Monokon, Ondon, Perenyen, Rakacán, Rásonytan, Újhelyten, (E)Szigiben és Szögligeten* született. Közülük 19-en *cselédek, házicselédek* voltak.

A már említett ok miatt az idegenből nősülteket nem Abaújszántón anyakönyvezték. Ily módon kivételnek számítanak az olyan esetek, amikor itt rögzítették e családi eseményt. 5 ilyen párválasztásról tudunk, s az érintett helységek: *Cekeháza* (3 fő), egy közülük *Vizsolytan* született. Továbbá *Fere* illetve *Olaszliszka* (sz. Komlóskán).

A következő csoportot azok a házaspárok alkotják, melyeknek férfi tagjai Szántóra *beszármaztak* (B-csoport). Ezek száma összesen 62. Az első alcsoport nő tagjai szántóiak: (Ba-csoport). A 31 házaspár férfiai közül hárman *Tállyáról*, ketten - kettőn *Cekeházáról* és *Fancsalról* származtak. A további településekről 1-1 fő került valamilyen okon Szántóra: *Aranyos, Fáj, Felsőcece, Felsődótsza, Golop, Gorlice, Gönc, Hernádtüd, Kér, Kiskér, Kisszeben, Léh, Mád, Nagykálló, Nagyker, Novaj, Nyergesiújfalu* (Esztergom), *Pányok, Regécke, Sajóvámós, Siroka, Szentimre, Ternye* és *Tiszalök*.

A második alcsoport (Bb) mindkét tagja *beszármazott Szántóra*. A férfiak közül is 28-an a nők közül is 28-an származtak. Elsőként lássuk a férfiakat: 2-2 személy *hernádtüdi*, pereci, *tállyai, sátoraljaiúj helyi* és *vizsolyi*. A továbbiakban egy-egy személlyel képviseltetik a települések: *Berzék, Czoczov, Erdőténye, Felsődótsza, Forró, Garadna, Hernádszőled, Kemece, Kassa, Korlát, Leibnicz, Maroskerettyő, Farád, Prügy, Rakamaz, Sárospatak, Somos, Szada*. E házaspárok nő tagjainak születési helye a következő: *Alpár, Alsócece, Bodókövűjfalu, Bodókövűváralja, Eakta, Bódroszerdahely, Cekeháza, Felsőcece, Főny* (2 fő), *Göncruszka, Kassa, Miskölc, Ritnik* (Szilézia, izr.), *Sima, Szepestéla* és *Túzsapuszta*. A férfiak között iparos (segédek) vannak, továbbá gazdasági kocsisok, pásztorok és napszámosok fordulnak elő. Távolságiak kereskedők. A nők többségükben házicselédek.

A harmadik alcsoport (Bd) 2 házaspárból áll, a férfiak *Nagytokaj*ból kerültek Szántóra, a nők pedig *Galgó*cról és *Gitár*tról.

A negyedik alcsoport (Bc) pedig egyetlen házaspárból áll, ahol a férfi *Fereny*ből, a nő *Ferér*ől *Göncruszkára* került.

Természetesen jelentős azok számontartása is, akik idegenből nősültek Szántóra (D-csoport). Ezen belül is kettős bontást kellett alkalmaznunk, és pedig az első arra figyel, hogy a vőlegény születése helyén lakott a házasságkötés idején is, a második bontás a menyasszony szántói voltát tekintette mérvadónak, így alakult ki az *első alcsoport* (Da). Idegenből házasulók születési helye: *Balsa*, *Bodrogkeresztúr*, *Erdőténye*, *Fancsal*, *Forró*, *Golop* (2 fő), *Hernádszentandrás*, *Kassa* (2), *Liptó* - *Nemes* - *Lubella*, *Mályi*, *Máramarossziget*, *Mezőzombor*, *Nagykér* (Nyitra m.), *Ónd*, *Rozsnyó*, *Sátoraljaiújhely*, *Szikszó*, *Szina*, *Tállya* (4 fő), *Zavoda* (Nyitra m.). Közülük 8 iparos (ács, kovács, esztergályos, 2 csizmadia, asztalos, órás és borbély), 5 napszámos, 5 (izraelita) kereskedő, 2 kisbirtokos paraszt (Tállya és Mezőzombor), 1 (izraelita) földbirtokos Nyitra m.-ből, 2 értelmiségi (református tanító illetve izraelita orvosnövendék), végzetül egy vincellér Erdőbényéről.⁹

A következő 25 férfira az a jellemző, hogy nem ott éltek a házasságkötés idején, ahol születtek. Első helyen a születési helyüket tüntetjük föl, azt követi a lakhelyük. Ezek szerint 1-1 fő jöhet számításba, vagyis: *Egerlövő* - *Kisszeben*, *Siroka* - *Kassa*, *Tiszaeszlár* - *Eúj*, *Tótkeszi* - *Ráckeve*, *Hernádkércs* - *Aszaló*, *Nagyvárad* - *Futnok*, *Selmechtanya* - *Kassa*, *Adács* - *Gyöngyös*, *Erdőtelek* - *Heves*, *Nagykér* - *Kaskóc*, *Ároktő* - *Mezőkövesd*, *Homorogd* - *Eudapest*, *Ónd* - *Miskolc*, *Bazinka* - *Tállya*, *Dritoma* (Trencsén m.) - *Eudapest*, *Felsőcéce* - *Hernádszentandrás*, *Kisszalanc* - *Kassa*, *Radnót* - *Miskolc*, *Kótaj* - *Eudapest*, *Ledény* - *Apatin* (Bács m.), *Felsőnyárad* - *Sajóecseg*, *Ónd* - *Tokaj*, *Surin* (?) - *Eudapest*, *Ótáda* - *Kisvárd*a. E kétségtelenül legmozgékonyabb rétegből 9 zsidó, 7 iparos (segéd), 4 vasúti alkalmazott, 1 jegyző, 1 református lelkész, 1 görögkeleti (román) borbély, továbbá Ráckevéről molnárszegéd, s végül egyetlen napszámos Aszalóról.

A következő alcsoport (Db) tagjai idegenből házasodó férfiak és Szántóra bezármazott nők. Közülük 7 férfi születése helyén élt házasságkötésekor: *Bekacs*, *Csenyete*, *Pere*, *Rozsnyó*, *Sima*, *Szerencs*, *Tornyosnémeti*. További 7 a mobil réteget gyarapította: *Alpár* - *Cekeháza*, *Szentmihály* (Sáros m.) - *Eperjes*, *Sárospatak* - *Regécke*, *Marosberettyó* - *Cekeháza*, *Miskolc* - *Hejőcsata*, *Kér* - *Olaszliszka*, *Szögliget* - *Szerencs*. A férfiak közül 3 zsidó kereskedő s egy iparos van. Napszámos, pásztor, kisbirtokos a közeli helységekből jött Szántóra feleséget választani. A 14 nő (egy-egy fő) *Boldogkőváralján*, *Erdőhorvátiban*, *Felsőgagyon*, *Fonyban*, *Hernádkércsen*, *Hernádszentandráson*, *Kéren*, *Micskén*, *Miskolcon*, *Ónodon*, *Perényben*, *Sátoraljaiújhelyen*, *Schwechaton* és *Szikszón* született és Szántón élt. Egyetlen (izraelita) férfi *Alsókázmárkról* nősült *Ferére*, és pedig egy ott élő Szántói lányt vett feleségül (Dc).

Viszonylag szűk csoport (7 házaspár), ahol a férfiak kiszármaztak Szántóról (C), úgy is felfoghatjuk, hogy visszajöttek házasodni Szántóra. Esetükben a lakhelyük lehet érdekes számunkra. 2-2 fő élt *Cekeházán*, *Miskolcon* és *Tályán*. Ezek gazdasági cselédek, pásztorok és a miskolciak egyike vasgyári munkás. Esetükben a feleségek szántóiak voltak (Ca- csoport), s egyetlen házaspár volt, ahol a férj kiszármazott, a feleség pedig idegenből került Szántóra, és pedig a férj *Tiszadobon* élt (s uradalmi gépész), a feleség *Peréről* került Szántóra (Cb- csoport).

Általánosságban a következőket állapíthatjuk meg: Abaujszántó a párválasztásban tapasztalt exgómia vonatkozásában is városnak tekinthető. Nagyarányú a ki- és a beházasodás korszakunkban. Exogám társtelepülései között tarthatjuk számon a közeli Cekeházát, azóta Szántó része lett, továbbá Perét, Tályát, Hernádszentandrást, Felsődobszát. Semmiképpen nem részesítették előnyben a távolabbi hegyaljai településeket. A társadalom legmozgékonyabb rétegeinek Szántón is az iparosok, a zsidók bizonyultak, de itt tarthatjuk számon a vékony értelmiségi réteget, továbbá a vasúti alkalmazottakat. A legtávolabbról Szántóra kerültek zöme izraelita volt, de a molnárokat és a kőfaragókat is itt tarthatjuk számon.

Érdemes megjegyeznünk, hogy adataink azt látszanak bizonyítani, hogy Szántón ekkor nem jött számításba a szőlőművelés, mint a szegényebb rétegek (egyetlen) megélhetési forrása. Nem így a szomszédos Tályán vagy Mádon. Érdemes arra is utalnunk, hogy jelentős a kézművesek aránya a házasulók között is. Viszont a szomszédos Tályán nagyobb arányban betelepülő galíciai (lengyel) munkásokra itt sem bukkantunk.

TOKAJ-HEGYALJA ZSIDÓ NÉPESSÉGE (1840-1941)

A Tokaj-Hegyaljával foglalkozó társadalom- és gazdaságtörténeti irodalom rendre megemlíti és pozitívan értékeli a zsidóságnak a szőlő- és borgazdasági komplexumban elfoglalt szerepét. A tanulmányok a zsidók társadalmi-gazdasági súlyát igen sok példával, a jelenségek (tevékenységi formák) és folyamatok tényszerű leírásával támasztják alá (*Balassa I.* 1981-82, 1991, *Högye I.* 1986, 1990, *Löwy L.* 1990, *Scheiber S.* 1982, *Szász M.* 1986, *Takács P.* 1989, *Zelenák I.* 1990). Statisztikai adatokat azonban ritkán közölnek és ezek az adatok - néhány kivételtől eltekintve - nem teszik lehetővé az elemző-összehasonlító vizsgálatokat. A zsidóság számáról és %-os arányáról is csak szórványos, többnyire Zemplén vármegyére vonatkozóan találunk információkat (*Balassa I.* 1981-82, 1991, *Scheiber S.* 1982, *Szász M.* 1986, *Takács P.* 1989).

Adalékközlő dolgozatomban - a zsidóság kétszáz éves hegyaljai megtelepülésének és gazdasági tevékenységének rövid szintézise mellett - az 1840-től 1941-ig terjedő évszázad demográfiai adatait igyekszem rendszerezni (1. és 2. táblázat) és néhány alapvető összefüggésre rámutatni. A vizsgált évszázad egy, a 18. század közepétől tartó népesség-, település- és gazdaságföldrajzi folyamat része és egyben befejező szakasza. Az 1944. évi deportálásokkal, ahonnan igen kevesen tértek vissza (és Budapestre vagy más energikus központba települtek át, illetve külföldre emigráltak) gyakorlatilag megszűnt a zsidóság közvetlen részvétele Tokaj-Hegyalja társadalmi - gazdasági és szellemi életében.

A hegyaljai zsidóság alaprétege Sziléziából, Cseh- és Morvaországból vándorolt be (*Balassa I.* 1981-82, 1991, *Schreiber S.* 1982). Szőlővásárlás és kóser bor készítése céljából már a 17. század elején is érkeztek Tokaj-Hegyaljára zsidó borkereskedők, de tartós jelenlétük és megtelepedésük csak a 18. századi összeírások alapján bizonyítható (*Högye I.* 1986, *Löwy L.* 1990, *Szász M.* 1986). *Takács P.* kutatásaiból (1989) tudjuk, hogy 1759-ben 585, 1770-ben 895 zsidó élt Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban és falvaiban. 1770-ben a zsidók 2-2,2 %-kal részesedtek a hegyaljai mikrorégió összlakosságából. A zsidó népesség 50 %-a két mezővárosban, Mádon és Tolcsván telepedett le.

A 18. század hetvenes éveinek geopolitikai változásai (Lengyelország háromszori felosztása) és a mind gyakoribbá váló kelet-európai pörogromok miatt megindult a lengyel és galíciai zsidóság tömeges bevándorlása Magyarországra. A galíciai zsidók (askenáziak) nem a belső-alföldi - a török korban elnéptelenedett - tájakon, hanem a határmenti vármegyékben telepedtek le, a ruszin, szlovák, román, magyar stb. vegyes településtérben. A Galiciával határos és közeli vármegyékben, Abaúj-Torna, Bereg, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung és Zemplén területén 1700-ban mindössze 48, 1735-ben is csak 1389 zsidó élt, de később számuk gyorsan növekedett (1787-ben 23065, 1825-ben 61104, 1869-ben 159501, 1910-ben 243190). A 18. század második felétől itt koncentráldott a magyarországi zsidóság jelentős része (1787-ben 28,5 %-a; 1825-ben 33 %-a, 1869-ben 29,4 %-a és 1910-ben 26,6 %-a).

A zsidóság Galícia közeli településterében különösen jelentős volt a 887 km²-nyi Tokaj-Hegyalja, Magyarország leghíresebb szőlő és bortermelő kiskörzete. Tokaj-Hegyalja az alföldi és kárpáti régió között a dombsági-középhegységi tájövezet egy jól körülhatárolható mikrokörzete, szőlő- és bortermelési specializációval és az erre épülő marketing tevékenységgel. A Hegyalja tájenergiáit növelte az is, hogy a helyi és az interregionális szempontból igen jelentős tiszai átkelő- (rév-)hely Tokajnál alakult ki és ennek terület- és gazdaságfejlesztő hatása az egész mikrokörzetben érvényesült. A gazdasági kiskörzet - összefüggésben a minőségi (= aszú -) bortermelés fejlődésével - a 16. század közepétől a 18. század derekáig élte fénykorát. A 17-18. században a Hegyalja (Submontanum) az ország egyik leggazdagabb és legsűrűbben lakott területe. A bortermelés és kereskedelem bázisán a Hegyalja kb. 2/3 részében egy mezővárosi agglomeráció alakult ki, amely páratlan a történelmi Magyarország gazdaság- és településszerkezetében (Frisnyák S. 1993). A 12 hegyaljai mezőváros (= oppidum) szolgáltatta a bortermelés 85-90 %-át (Orosz I. 1989). A szőlőskertek és ültetvények (= promontoriumok) a kistáj alig 1/10 részét foglalták el, így tehát nem beszélhetünk szőlő-monokultúráról. A szőlő és bor termelési értéke azonban a területi aránynak többszöröse lehetett. Az évi bortermelés (= 100-140000 hektoliter) 10 %-a, ritkábban 20-30 %-a került exportra. A 16-17. században a felvidéki empóriumok (pl.: Bártfa, Eperjes, Kassa, Kisszeben) gazdag kereskedői, majd a 18. században a Tokajban megtelepült görög kalmárok szállították a hegyaljai borokat a legfontosabb borsziacokra, Lengyelországba és Oroszországba. A 18. század vége felé,

amikor a galíciai zsidók betelepülése tömegessé vált, a hegyaljai szőlő és borgazdaság válságfolyamata - egyelőre még alig észlelhetően - már elkezdődött. A depresszió a hagyományos lengyel és orosz borpiac fokozatos elvesztésével, az olcsó francia borok versenyével, a Habsburgok kedvezőtlen vámpolitikájával, stb. magyarázható. A válságjelenségek ellenére Tokaj-Hegyalja a 18. század második felében és később is jelentős *munkaerőpiac* maradt. A szőlők művelése, a borkezelés, raktározás és fuvarozás kb. 18-21000 munkást igényelt, amelyet a helyi munkaerőforrás mellett csak egy 50-80 km-re kiterjedő munkaerővonzásterületről (Bodrogköz, Harangod, Hegyköz, Hernád-völgy, Nyírség, Taktaköz, Zempléni-hegység erdővidéke, stb.) lehetett kielégíteni.

A Hegyalján megtelepült zsidóság - kitűnő alkalmazkodóképességével - hamarosan beépült a szőlő- és borgazdasági komplexumba, majd a 18. század végétől a borkereskedelmet monopolizálta.

Az askenáziak alkották a hegyaljai zsidóság második (fedő-) rétegét, amely kezdetben markánsan elkülönült a Sziléziából és a Morva-medencéből betelepült ősrétegtől. A különbségek - a galíciaiak hátrányára - az anyagiakban, a mentalitásban és kultúrában nyilvánult meg. *A hegyaljai zsidóság társadalmi-gazdasági integrálódását Zemplén vármegye 1791-től 1840-ig diszkriminatív intézkedéssel nehezítette, késleltette*, de nem tudta megakadályozni (Balassa I. 1981-82, 1991). Így pl. korlátozták a zsidók szőlőbirtok szerzését, a faktoroknak nevezett borközvetítők működését, tiltották az aszúkészítést, stb. A szőlő- és borgazdaság tevékenységi körébe tartozó foglalkozások mellett a *pénz- és hiteltevékenység*, a fuvarozás stb. növelte a zsidók *tőkefelhalmozását*. A galíciaiak gazdasági aktivitása és művelődése révén a 19. században igen jelentősen mérséklődött a különbség a Hegyaljai zsidóság alap és fedőrétege között. A szabad vállalkozásért és kereskedelemért küzdő, a korlátok ellenére mindezeket gyakorló zsidóság *dinamizálta a Hegyalja válságos helyzetű szőlő- és borgazdaságát* és politikailag a reformnemesség érdekszövetségesevé vált. Az integrálódó és a már bizonyos mértékben asszimilálódó zsidóság a reformkorban segítette a tőkés fejlődést, a „hazájuknak tekintve e szűkebb vidéket, a Hegyalját” (Högye I. 1986.)

A régóta tartó bevándorlást 1840-ben felgyorsította az a törvény, amely engedélyezte a zsidók városba települését. Korábban a magyar zsidóság 80 %-a falvakban élt, nagyobb sűrűségben a megyeszékhelyek és az energikusabb települések (pl. a vásárvárosok) környékén. Tokaj-Hegyalján 1840-ben a zsidóság 90 %-a a mezővárosokban koncentrálo-

dott. A legtöbben Abaújszántón éltek (=1193), itt a népesség 25,3 %-át alkották (1. és 2. táblázat). 1840-ben a zsidóság (=6011 fő) már 10,2 %-kal részesedett Tokaj-Hegyalja összlakosságából. Négy évtizeddel később, 1880-ban a zsidó népesség száma 11638 főre emelkedett. Az 5627 fős gyarodás 93,6 %-os növekedést jelent, miközben Tokaj-Hegyalja össznépesége 0,8 %-kal (=516 fő) csökkent. 1880-ban a hegyaljai zsidó közösségek földrajzi elhelyezkedésére továbbra is a mezővárosi megtelepedés jellemző (=93,28 %). A súlypontok azonban áthelyeződtek. Abaújszántón, ahol 1840-ben a hegyaljai zsidóság 19,84 %-a összpontosult, 1880-ra elvesztette első helyét. A mikrorégió másik két centrumában, Tokajban és Sátoraljaújhelyen nagyarányú növekedés történt. Tokajban 514 %-kal, 189-ről 1161-re, Sátoraljaújhelyen 254 %-kal, 1125-ről 3983-ra emelkedett a zsidó népesség száma. A hegyaljai zsidóság növekedése - egyre mérsékeltebb dinamikával - 1920-ig folytatódott, majd fokozatosan csökken. A %-os arányuk 1880-ban érte el maximumát (=19,5 %). Sátoraljaújhelyen ez időben 35,4 %, Tolcsván 30,5 %, Tokajban 25,9 %, Mádón 25,4 %, Bodrogkeresztúron 24,6 % volt a zsidó lakosság aránya.

1880-tól 1910-ig 1884 fővel, 1910-től 1920-ig 226 fővel (16,2, ill. 1,7 %-kal) nőtt a hegyaljai zsidó közösség létszáma. A hegyaljai zsidóság száma 1920-ban érte el maximumát (=13748 fő). A századforduló zsidó népességnövekedése két forrásból eredt: a természetes szaporodásból és kis mértékben a bevándorlásból. Később, 1918-1920 között sok zsidó család menekült a Felvidékről és a Kárpátaljáról Tokaj-Hegyaljára, pótolva az innen el- és kivándoroltakat. Az 1880-as években a hegyaljai szőlő- és borgazdaságot csaknem teljesen megsemmisítő filoxéra jelentős migrációt indított el. A régi mezővárosok - gazdasági alapjuk megváltozása miatt - stagnáló, majd fogyó népességű településekké váltak és községi státusba kerültek. A munkaképes és a tőkeerős népesség - köztük a zsidóság is Miskolcra és a borsodi iparvidék más városaiba, a budapesti agglomerációba és egyéb, az infrastruktúra-fejlesztés hatására dinamizálódó városokba települt. A vándorlási veszteséget nem tudta ellensúlyozni az a betelepülési hullám, amelyet a szőlőrekonstrukció, a hegyaljai gazdaság helyreállítása váltott ki. A 19-20. század fordulóján és az azt követő évtizedekben a betelepülők a környező agrártájokról, a Bodrogközéből, a Taktaközéből, a Harangod vidékéről és a Zempléni-hegység falvaiból érkeztek.

A zsidóság migrációja élénk reagálás volt a Hegyalja gazdaságát alapvetően meghatározó szőlő- és bortermeles válságára, majd az 1920-

as években a hagyományos interregionális gazdasági kapcsolatok megszűnésére. A válság legerőteljesebben a tájszervező-integráló centrumot, Sátoraljaújhely városát, a hegyaljai zsidóság első számú gazdasági és művelődési központját érintette. 1920-ban a kistáj zsidó népességének 46,87 %-a (=6445 fő) koncentrálódott a városban. Sátoraljaújhely a 19-20. század fordulóján még növekedési pólus, a vármegye pénz-, termény- és egyéb áruforgalmának mintegy 70 %-ával. 1920-tól gazdasági és politikai helyzete megváltozott, mint *határváros* a magyar gazdasági térszerkezet peremére került, elveszítve tradicionális vonzásterületét (a vármegye földjének 70 %-át és lakosságának 60 %-át). A változásokkal magyarázható, hogy 1920-tól 1930-ig terjedő évtized alatt 27,2 %-kal (=1750 fő), 1930-tól 1941-ig 11,3 %-kal (=530fő) csökkent Sátoraljaújhely zsidó népessége.

1930-ban a hegyaljai zsidó közösség 11316 fős, 1941-ben 10049 fős létszámával és 12,5 illetve 10,7 %-os arányával még mindig aktív szerepet tölt be a mikrorégió társadalmi-gazdasági és szellemi életében.

A 19-20. században *a tájegység zsidó népességének 90-95 %-a a mezővárosokban élt* (2. táblázat). A zsidóság településen belüli helyzete - létszámuktól és gazdasági jelentőségüktől függően - változott. Pl. Tokajban és Sátoraljaújhelyen a piac és a kereskedőnegyed környékén *nagy településtömbökben éltek*, ahol a lakó- és üzletházak mellett zsinagógát, rituális fürdőt, iskolát stb. építettek. A tokaji zsidók tömbszerű elhelyezkedését *Gazda A.* rekonstruálta a „Zsinagógák és a zsidó községek Magyarországon (Bp. 1991.)” c. posztumusz könyvében. A zsidó kereskedőházak és a szakrális épületek a mezővárosok centrumában a 20. század közepéig jellegadó objektumok voltak. A mezővárosok többségében, pl. Bodrogkeresztúron, Mádon, Tállyán, Tarcalon és Tolcsván a zsidók a településközpontban vagy annak közelségében *szóróványosan települtek*. A Hegyalja mezővárosaiban - a két energikus központ, Tokaj és Sátoraljaújhely kivételével - többnyire *a földszintes építési mód* terjedt el. A borfalvak és városok épületei általában riolittufából készültek és a portákat is sok helyen kőkerítések övezték. A zsidóság lakóépületei, üzletei és műhelyei - összhangban a helyi hagyományokkal - szintén földszintesek voltak. *A hegyaljai zsidóság a legtöbb helyen tehát nem különült el, azonban a vallási előírások, sajátos életvitelük miatt mégis egyfajta elszigeteltségben élt.* A zsidóság kétszáz éves hegyaljai jelenlétére már csak a romos és helyreállított zsinagógák (Mád, Tarcal, Tokaj), a jellegzetes üzlet- vagy lakóépületek és a kőkerítéses izraelita temetők

(Bodrogkeresztúr, Mád, Olaszliszka, Tokaj, Sátoraljaújhely stb.) emlékeztetnek.

A zsidóság 19-20. századi foglalkozási struktúrája a rendelkezésünkre álló források alapján jellemezhető, de nem adatolható. A Hegyaljára bevándorlók első csoportjairól a 18. században még részletes - a foglalkozásra is kiterjedő - összeírások készültek, s ezek egyértelműen bizonyítják, hogy az általános kereskedelmi tevékenység mellett a táj specifikumát jelentő szőlő- és borgazdasági komplexumban igyekeznek teret hódítani. A 18. században a hegyaljai zsidóság többsége bérlő és kereskedő, de akad közöttük aranyműves, ötvös és egyéb mesterember is. A 18. század második felében a mikrokörzet zsidósága vagyoniilag differenciálódott, de foglalkozásra nézve homogén maradt (*Takács P.* 1991). A 18. században és a 19. század első felében a kistérség mezővárosai - kedvező helyzeti energiának és specializált termelésének köszönhetően - egy, ágazati és térszerkezetében és funkcióinak megoszlásában szinte egyedülálló *piaci-kereskedelmi tömörülést* alkottak. *S ebben területi-termelési egységben a 18. század végétől egyre nagyobb gazdasági, majd igazgatási-politikai és művelődési szerepet tölt be az itt megtelepült népesség.* A 18. századi bérlőkből a 19. században gazdag, tőkeerős vállalkozók fejlődtek ki és meghatározó tényezővé váltak Tokaj-Hegyalja életében. A jellegzetes kereskedelmi, pénzügyi, az 1867-es kiegyezést követően gyáralapítói tevékenység mellett a *szellemi szférában* is előretörték (pl. orvosok, ügyvédek, papok, tanárok, művészek, hírlapírók, színészek stb.). Társadalmi-gazdasági jelentőségükre utal, hogy pl. Sátoraljaújhelyen *vezető állami tisztségeket* (polgármester, rendőrkapitány, kórház- és iskolaigazgató) is betöltöttek. *A 19-20. században Sátoraljaújhely - vázolt szerepkörén túl - a magyarországi ortodox zsidó kultúra központja és annak egyik irányzatának, a chaszid-mozgalomnak a szülőföldje.*

Irodalom

Balassa Iván

1981-1982. Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedésében (1791-1841). Évkönyv. Magyar Izraeliták Országos Képviselőte. Bp. pp. 5-46.

1991. Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj. 752. p.

Bácskai Vera - Nagy Lajos

1984. Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 402. p.

Bencsik János

1993. Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII-XIX. században (Történeti és néprajzi tanulmányok). Miskolc - Tokaj. 366. p.

Boros László

1977. Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 7. köt. Nyíregyháza, pp. 53-72.

1991. Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990). In: Tokaj és Hegyalja V. (szerk.: Bencsik J. és Szakál J-né). Miskolc. pp. 7-27.

Csorba Csaba

1990. Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek). Miskolc. 215. p.

Danyi Dezső - Dávid Zoltán

1960. Az első magyarországi népszámlálása (1784-1787). Bp. 389 p.

Frisnyák Sándor

1984. Adalékok a Zemplén-hegység történeti földrajzához (18-19. század). Földrajzi Értesítő 3-4. sz. pp. 65-91.

1990. Magyarország történeti földrajza. Bp. 212 p.

1991. A Zempléni-hegység népessége 1784-1787-től 1900-ig. In: Tokaj és Hegyalja II. köt. (szerk. Bencsik J. - Szakál J-né). Miskolc, pp. 95-105.

1993. Adalékok a hegyaljai mezővárosi agglomeráció történeti földrajzához (16-19. század). Földrajzi Közlemények 1. sz. pp. 1-13.

Gazda Anikó

1991. Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon Bp. 242. p.

Hajdú Zoltán

1977. A hegyalja városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzaskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographica 1. Debrecen. 107 p.

Högye István

1986. A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében 1711-1848. In: Árucseré és migráció (szerk. Szabadfalvi J. és Viga Gy.). Miskolc. pp. 57-63.

1987. Zsidó emlékek a Hegyalján. In: Tokaj-Hegyalja Kalendárium 1991. Miskolc. pp. 93-94.

Kepecs József (szerk.)

1993. A zsidó népesség száma településenként (1840-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 497p.

Kovacsics József (szerk.)

1963. Magyarország történeti demográfiája. Bp. 441 p.

Löwy Lajos

1990. A zsidóság és Tokaj gazdasági élete a XIX-XX. században. In: Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991. Miskolc. pp. 98-101.

Orosz István

1989. Tokajhegyalja hanyatlásának okai a múlt században. In: Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1990. Miskolc. pp. 96-106.

Pap Miklós

1985. A tokaji. Bp. 294 p.

Sárfalvi Béla

1991. Magyarország népességföldrajza. Bp. 116 p.

Scheiber Sándor

1982. Hegyaljai zsidó sírkövesek. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI. köt. Miskolc. pp. 177-194.

Süli-Zakar István

1980. Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között. Borsodi Levéltári Évkönyv III. köt. Miskolc. pp. 35-76.

1981. A városfejlődés sajátosságai Tokaj-hegyalján. Borsodi Szemle XXXII. évf. 3. pp. 50-57.

Szabadfalvi József - Viga Gyula (szerk.)

1986. Árucseré és migráció. Miskolc. 237 p.

Szász Meir

1986. Sátoraljujhely és Zemplén vármegye zsidóságának története. Torontó. 168 p.

Takács Péter

1989. A zsidók Tokaj-Hegyalja társadalmában a 18. század végén. In: Tokaj és Hegyalja I. köt. (szerk. Bencsik J. - Szappanos E.). Miskolc. pp. 115-122.

Takács Péter - Udvari István

1989. Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. Miskolc. pp. 359-381.

Viga Gyula

1990. Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Miskolc. 328p.

Wirth Péter

1985. Itt van elrejtve. Tokaj-hegyaljai zsidó temetők. Bp. 157 p.

Zelenák István

1990. A zsidók hitéletének alakulása Tokajban. Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991. Miskolc. pp. 95-97.

1. táblázat

	1840		1860		1910		1920		1930		1941	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Abajváznánó	1193	25,3	1093	24,3	899	18,2	800	15,8	771	15,5	681	13,9
Bekécs	20	2,6	109	13,0	103	5,6	71	4,1	101	5,3	88	4,4
Bodrogkeresztúr	239	13,0	309	24,6	404	19,3	467	21,5	535	23,5	455	20,2
Bodrogolvaszi	15	2,2	21	3,0	28	2,4	21	1,7	31	2,3	8	0,5
Bodrogstegei	18	-	41	-	71	-	69	-	86	-	73	-
Erdőbénye	6	0,2	332	16,0	267	11,1	214	9,0	153	5,2	131	4,2
Erdőhorvát	100	7,4	95	7,0	72	5,5	60	4,8	14	1,0	20	1,4
Gölpö	86	10,9	17	2,9	19	2,5	17	2,1	11	1,2	9	0,9
Herceghát	26	3,5	38	4,9	19	2,0	17	1,7	8	0,7	4	0,4
Károlyfalva	7	1,6	14	3,5	15	3,5	9	1,9	6	1,1	14	2,2
Legyesbénye	40	3,7	78	6,2	55	3,2	58	3,7	60	3,1	45	2,1
Mád	800	17,5	882	25,4	729	19,4	547	15,1	370	10,5	304	8,6
Mezőszomor	102	9,8	34	2,9	40	1,7	17	0,9	7	0,3	4	0,2
Monok	102	4,1	198	7,3	168	3,6	111	3,7	87	2,9	66	2,3
Olaszliszka	170	6,8	331	17,6	368	14,4	398	14,5	277	9,5	283	9,5
Ond	16	1,9	48	8,7	58	8,9	54	8,0	49	6,4	41	4,9
Rátka	20	2,7	18	2,5	19	1,9	11	1,0	4	0,4	2	0,2
Sárazsádný	6	1,9	3	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Sárospatak	437	8,7	724	12,7	1033	11,0	1168	11,2	1096	9,7	1036	7,8
Satoraljaiújhegy	1125	17,8	3983	35,4	5730	26,7	6445	30,5	4690	25,4	4160	22,6
Szegligong	-	-	18	8,3	22	5,9	24	5,9	18	4,2	17	3,9
Szerencs	92	4,3	407	17,2	919	15,1	971	16,6	955	14,2	916	12,0
Tarcal	234	7,6	354	12,1	339	8,9	306	8,0	321	7,9	299	7,5
Tallye	340	6,3	420	11,5	282	7,7	299	7,6	196	5,2	173	4,9
Tókei	189	4,6	1161	25,9	1119	21,9	930	18,3	959	16,4	816	13,8
Tótszva	609	17,4	860	30,5	732	23,5	631	20,8	481	15,8	363	12,8
Vámosújfalú	6	1,1	44	8,7	43	6,6	30	4,8	25	3,9	40	5,1
Véghárdó	13	7,1	16	10,7	11	8,2	3	7,6	5	5,8	1	4,7
Összesen:	6011	10,2	11638	19,5	13522	15,7	13748	15,6	11316	12,5	10049	10,7

A zsidó népesség száma és %-os aránya Tokaj-Hegyalján
(1840–1941)

(Szerkesztette: dr. Frisnyák Sándor)

2. táblázat

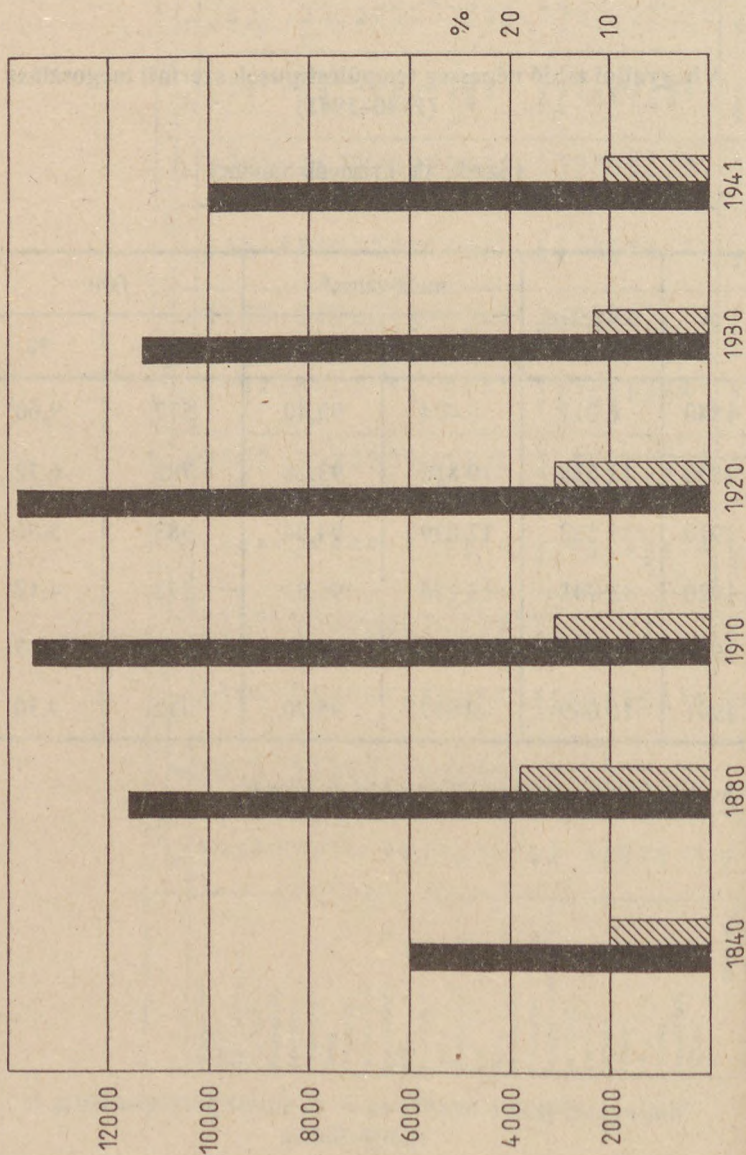
A hegyaljai zsidó népesség településtípusok szerinti megoszlása
(1840–1941)

(Szerk.: dr. Frisnyák Sándor)

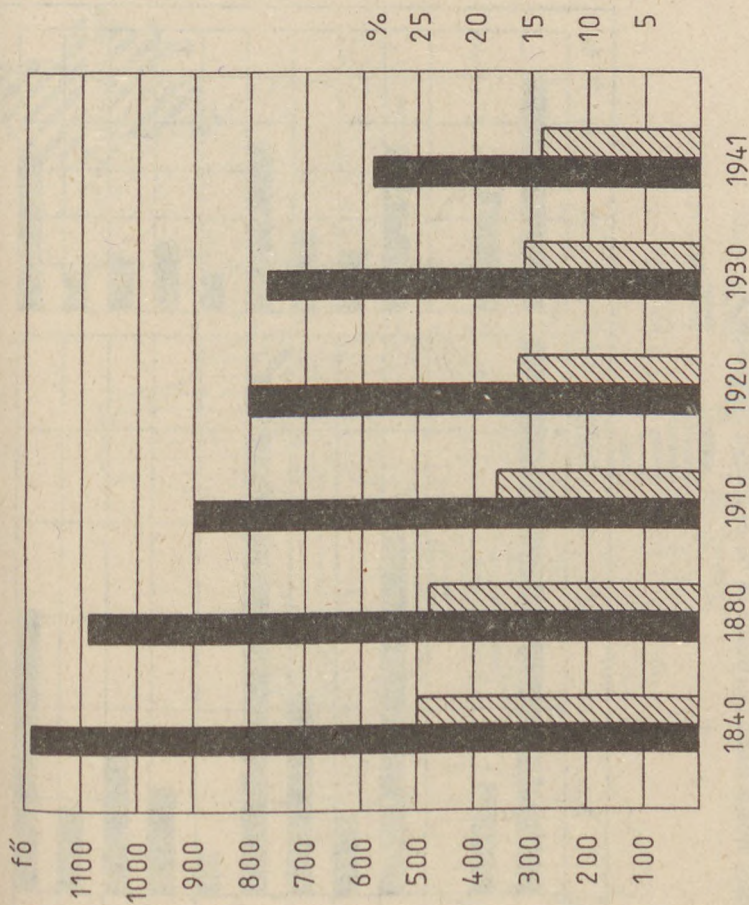
év	összesen	mezőváros*		falu	
		fő	%	fő	%
1840	6 011	5 434	90,40	577	9,60
1880	11 638	10 856	93,28	782	6,72
1910	13 522	12 839	94,94	683	5,06
1920	13 748	13 176	95,83	572	4,17
1930	11 316	10 804	95,47	512	4,53
1941	10 049	9 617	95,70	432	4,30

* Az 1870/80-as években községekké alakultak.

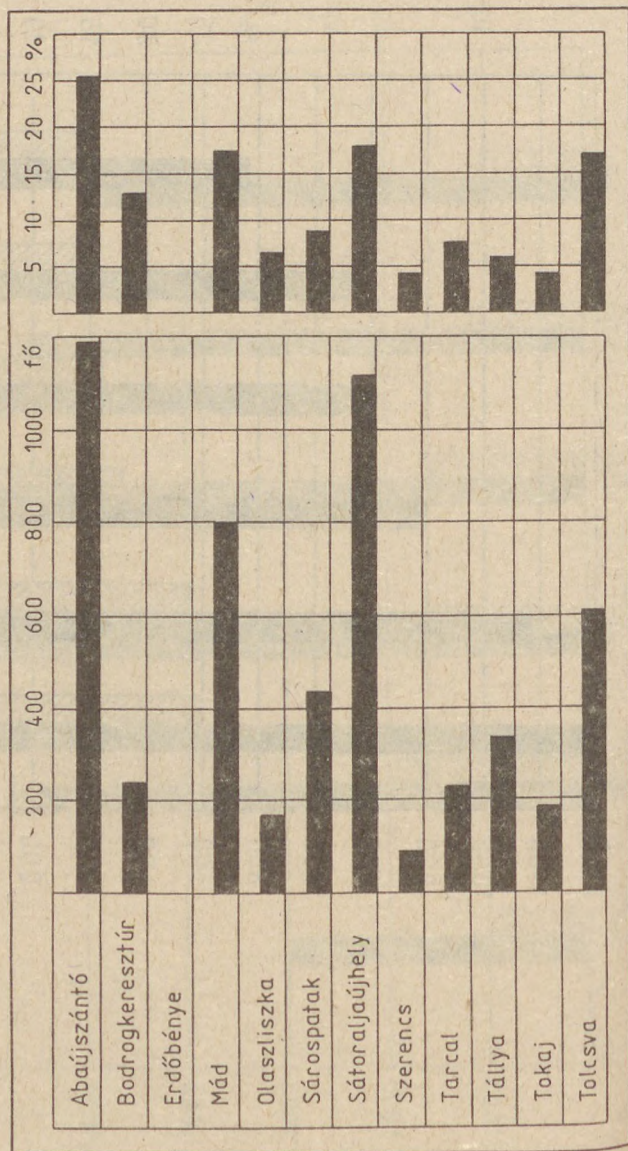
1. ábra: Tokaj-Hegyalja zsidó lakossága és %-os aránya (1840–1941)

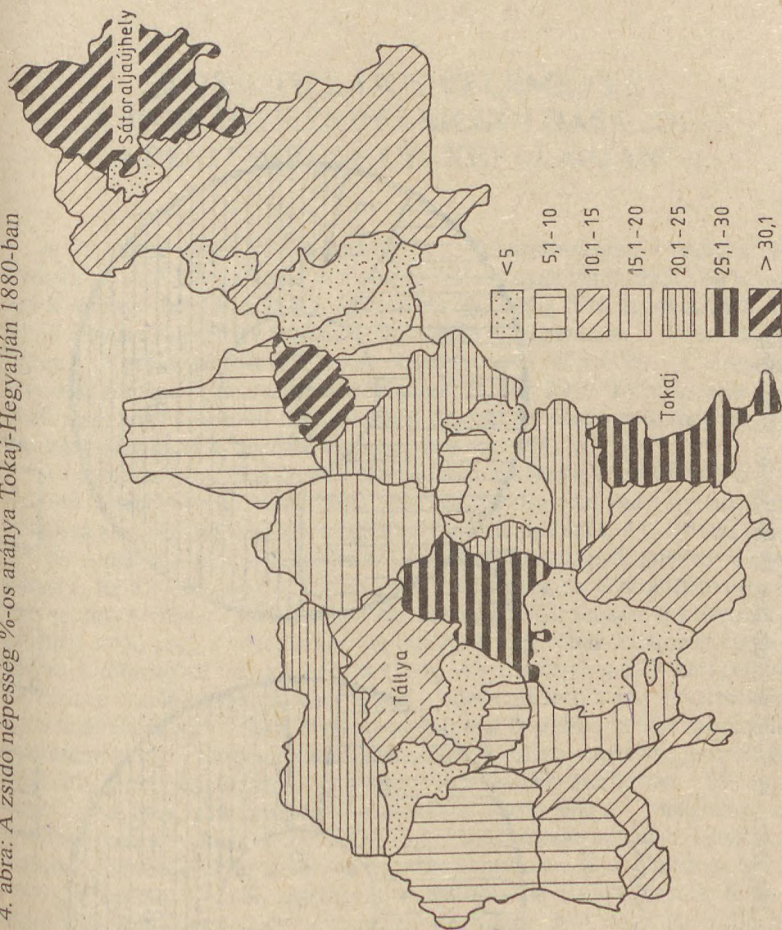
2. ábra: Abaujszántó zsidó lakossága és %-os aránya (1840–1941)

3. ábra: A hegyaljai mezővárosok zsidó lakossága és %-os aránya 1840-ben

4. ábra: A zsidó népesség %-os aránya Tokaj-Hegyalján 1880-ban

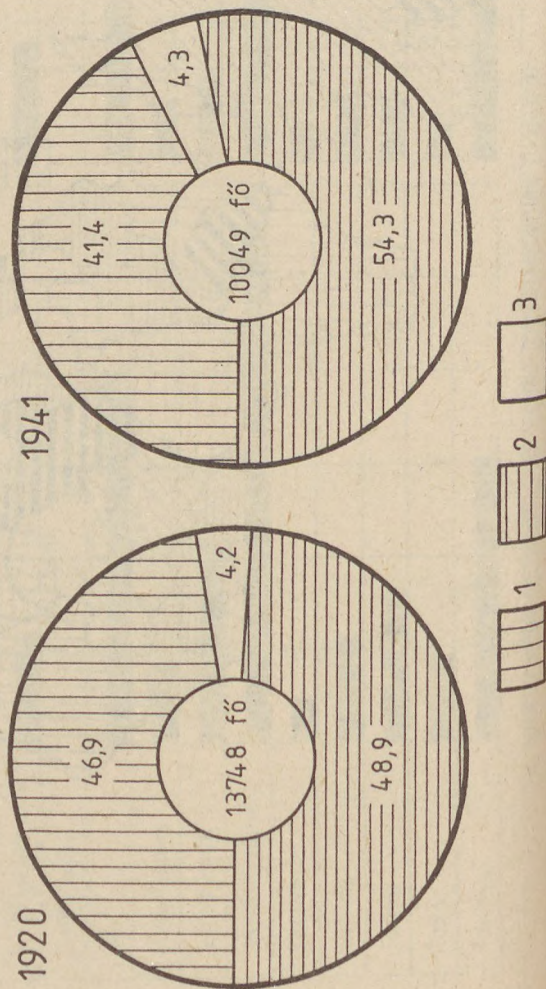
5. ábra: A zsidó népesség száma és %-os megoszlása 1920-ban és 1941-ben.

Jelmagyarázat:

1 = Sátoraljaiújhely

2 = az egykori mezővárosok

3 = falvak

„KOSSUTH LAJOS VÉLEMÉNYE A JOBBÁGYKÉRDÉS MEGOLDÁSÁRÓL A PESTI HÍRLAP CIKKEI ALAPJÁN”

A 18. század végén a 19. század elején „...Magyarországon a feudális viszonyokból való kibontakozás és a polgári intézmények létrehozása volt a során következő feladat. Ennek a társadalom gyökeréig ható átalakulásnak az alapja földesúr és jobbágy feudális viszonyának megszüntetése ... kellett hogy legyen.”¹ A probléma már az 1790-es országgyűlésen felvetődött. „A birtokos nemesség tömegei a feudalizmus válságának kezdeti fokán azonban nem értették meg, hogy a nemzeti függetlenséget és ezzel az idegen elnyomás felszámolását csak a paraszti tömegek támogatásával vívhatják ki.”²

A napóleoni háborúkat követő válsági téren is kiélezte a helyzetet. „Az átalakulás történelmi szükségszerűsége természetesen nem vált egyértelműen világossá a polgári átalakulásért meginduló harc élcsapatának, a polgárság hiányában ennek funkcióit teljesítő haladó birtokos nemességnek minden rétege számára. Ez a nemesség tömegében csak a válság egyre elviselhetlenebbé váló szorítását érezte, s csak a változtatás szükségességét fogadta el kénytelen-kelletlen arról, hogy a változás hogyan történjék, alig voltak határozott elképzelései. A többség azt vallotta, hogy a válság oka az osztrák ipar és kereskedelem érdekeit szolgáló vámrendszer, amely lehetetlenné teszi a magyar termékek előnyös értékesítését. ...Ezek a válság megoldását is pusztán a vámviszonyok számunkra előnyös megváltoztatásában keresték, olyan megoldást javasoltak tehát, amely nem érinti alapjaiban a társadalom feudális szerkezetét. Csak kevesen voltak azok, akik a válságból való kibontakozás útját... .. maguknak a feudális intézményeknek a részleges vagy teljes felszámolásában keresték. Ezeknek a keveseknek az agitációja nyomán bontakozott ki a magyar polgári reformmozgalom. Vezetői, ideológusai a feudalizmus megdöntésének forradalmi útját akarták mérsékelt vagy radikálisabb reformokkal elkertülni, s ebben tévedtek, maga a mozgalom objektíve segítette a forradalomhoz vezető fejlődést, jelentősége éppen ezért igen nagy. S hogy a mozgalom vezetői lényegében helyesen látták az átalakulás teendőit, mutatja az a körülmény is, hogy legstürgeőbb feladatként a földesúr s a paraszti feudális viszonyának a felszámolását s a szabad paraszti földtulajdon megeremtését tűzték a mozgalom zászlájára.”³

... a kérdés napirendre tűzésére az a körülmény adott lehetőséget, hogy az 1825-27-i országgyűlés végre több mint három évtizedes halogatás után elő-

vette az 1791-i országgyűlés bizottságai által készített nagyszabású reformmunkálatokat. Ekkor 1827-ben még csak annyi történt, hogy az országgyűlés a közben már részben elavult tervezetek átdolgozására újabb bizottságot küldött ki.⁴

„Az 1827-i bizottság... a parasztság érdekeltté tételének fokozására biztosítani akarta a paraszt számára telke haszonvételének szabad adásvételét.”⁵

„A látszólag nem nagy jelentőségű, s a földesúr tulajdonjogát nem érintő javaslat valójában az első lépést jelentette a szabad paraszti földtulajdon felé.” „A lehetőséget... ez a körülmény adta meg, hogy a bizottságok 1830 nyarán befejezett munkálatait a kormány a megyéknek is megküldte előzetes megvitatásra, mielőtt azok az országgyűlés napirendjére kerültek volna, a lökést pedig a jobbágykérdés fontosságának felismeréséhez az 1831 nyarán lezajlott nagy felvidéki parasztfelkelés jelentette...”⁶⁻⁷

„Érezte hatását a nemesi közvéleményre Széchenyi 1830-ban megjelent Hitele is, amely az ösiség eltörlésének követelésével a feudális tulajdon egyik alappilléret rendítette meg, a robot és kilenced kártékony, bénító hatásának ecsetelésével pedig sokakat meggyőzött az érvényben lévő úrbéri viszonyok tarthatatlanságáról. Ilyen körülmények között számos megye túlmént követelneket adott utasításában az országos bizottság javaslatain, s az úrbéres jobbágyok örökváltságának javaslatba hozására, illetőleg pártolására utasította követeit... Ilyen előzmények után nyílt meg 1832 decemberében az országgyűlés.”⁸

„A király kilenc hónapi késlekedés után 1834. augusztus 28-án kelt döntésében elutasította az úrbéri javaslat több haladó pontját, köztük az örökváltságot is... arra hivatkozott, hogy a javaslatnak nem az úrbéri, hanem a később sorra kerülő jogügyi munkálatban a helye.”⁹ A nádor véleménye is ezen az állásponton volt. „Elméletileg a kérdés egy sor jogi problémával - ösiség, a nemesi javak eladhatósága, örökösödés, a kincstár örökösödése, stb. - függ össze, ezek eldöntése utánra lehetne tehát halasztani az örökváltság ügyét. Ezek a kérdések belevágnak az ország alkotmányába is, gyakorlatilag viszont tény az is, hogy ilyen szerződéses már eddig is szokásban voltak Magyarországon.”¹⁰

„1832-36. évi országgyűlés után a haladó magyar közvélemény elégedetlenül is fogadta a jobbágyságra vonatkozó rendelkezéseket. Az országgyűlés eredményeiről a követek szokás szerint beszámoltak megyéik gyűléseiben. E jelentésekből - szinte valamennyiből - a csalódás hangja áradt. A követek legjobbjai érezték felelősségüket, tisztában voltak azzal, hogy milyen feladatokat kellett volna az országgyűlésnek megoldania, de egyben felismerték a külső - belső reakció tevékenységét is, ami ellen már következetesen harcot nem tudtak folytatni.” Ezért írta Deák Ferenc követi jelentésében Zala megyének: „A földes úr és jobbágy közötti viszonyokat elhatározó úrbéri rendszeres munka legsúlyosabb feladása volt ezen országgyűlésnek... éppen ebben történt majdnem legkevesebb, mert éppen ebben találánk mind a kormánynál, mind a főrendeknél legtöbb ellenszegülésre.”¹¹

„Az 1832-36. évi országgyűlés után a magyar reformerek egyre határozottabban a feudalizmus alapjainak fokozatos felszámolását jelölték ki megvalósítandó feladatként. Eddig inkább felépítményi, jogi reformok megvalósítására törekedtek. Most azonban elkövetkezett a feudalizmus elmélyülésének az ideje, s ez szükségszerűen a feudalizmus alapjainak a felbontását követelte. Így az 1836. évi országgyűlés után a polgári haladás szószólói, hamarosan Kossuth irányításával... elsősorban már nem a jobbágy jogi helyzetének megvalósításában látták a feladatot, hanem a feudalizmus alaposztályának, a jobbágyságnak gazdasági felszabadítását, szabad földet akartak biztosítani. Ez maga után vonta volna egyidejűleg a jobbágyok jogi helyzetének alapvető megváltoztatását, a feudális függőviszony szálainak elnyírását is. Így lett e korszak társadalmi főkérdése az örökváltság.”¹² Nyilvánvaló, hogy az 1840-ben törvénybe iktatott önkéntes örökváltsági törvény kevés, a gyakorlatban nem tudja biztosítani a jobbágyok megváltkozását.” „A törvény ugyanis az egyes földesurak és jobbágyaik önkéntes megegyezésétől tette függővé az örökváltságot. A földesurak tekintélyes része pedig továbbra is elzárkózott tőle... Éppen ezért Kossuth azt követelte, hogy az örökváltságot tegyék a földesurakra nézve mindenütt kötelezővé, s hogy az állam nyújtson hitelt egy felállítandó országos pénztárból a magukat megváltani kívánó jobbágyoknak.”¹³

E programot, de a polgári átalakulás egész rendszerét is az 1841 januárjától szerkesztett Pesti Hírlap hasábjain fejtü ki részletesen.

A lap a cenzúra működése ellenére is ellátja feladatát: a feudalizmus válságának tudatosítását, a haladás irányának kitűzését, főleg a megyei birtokos köznemesség egyre nagyobb tömegeinek megnyerését a reformok számára, és a megyékben folyó harc egységes irányítását. Ebben nagy segítségére volt a köréje sereglett liberális köznemesség, haladó értelmiség.

„A Pesti Hírlap külső formájában nem különbözött a korabeli újságoktól. Teljesen új volt azonban benne a politikai vezércikk eddig ismeretlen műfaja. Minden számnak pontos terve volt, amelyben minden rovat szervesen összefüggött egymással, és a fő politikai célt szolgálta. A cikkek tartalma nem függött a beküldők személyétől. Kossuth pontos utasítással látta el levelezőit, miről írjanak. A vezércikk volt a lap gerince. Legtöbbször Kossuth írta valamely központi jelentőségű kérdés megvilágítására. A lap másik fontos rovata a „megyei dolgokkal” foglalkozó rész volt, amelyben a Törvényhatósági Tudósítások ellenzéki hangja szólalt meg.”¹⁴

Az első évfolyam vezércikkei következetesen sürgetik az ősiség eltörlését és a kötelező örökváltság elvének kimondását.

„Nem szabad azt hinni, hogy az úrbéri viszonyokon való apró-cseprő változtatgatások alkalmasak ennek a nagy fontosságú problémának a végleges rendezésére. A jobbágyokon ezáltal gyökeresen segítve nincs, a földesúrnak pedig tetemes anyagi kárt tettünk, s végtére mégiscsak elkövetkezik az örökváltság szentségtelen kénytelensége.”¹⁵

„A jobbágyság intézményének teljes eltörlését kívánja a korszellem, a gazdasági célszerűség, de kivétel nélkül minden társadalmi osztálynak - tehát az érdekelt földesúrnak is - az érdeke. Ettől a reformtól függ az ország közgazdaságának talpra állítása és jövő fejlődése. Az átalakulás formájának az örökváltság kötelezővé tételének kell lennie, de a földesurakat a megfelelő módon kártalanítani kell s ez részint az államot, részint magát az érdekelt jobbágyot terhelje. Ezeknek a reformoknak a megvalósítása égetően sürgős, mert a késedelem újabb bajoknak válhat okozójává.”¹⁶

„Valóban, a magyar nemesség előtt ezekben az évtizedekben gyakran megjelent az új nagy parasztlázadás rémképe, sőt voltak egyesek - maga Kossuth is -, akik attól tartottak, hogy a bécsi hatalom a vele szemben engedetlen magyar nemesség feje fölött kezét fog a magyar paraszttal s a nemesség ellen vezeti őket.”¹⁷

„Kossuth a föld szabadságának megvalósítását nem csupán jobbágyföldre vonatkozólag tartotta szükségesnek, hanem a nemesi földre is, melynek tulajdonát a kárhoztatott ősiség tette bizonytalaná.”¹⁸

„...a jobbágyra nézve a mérsékelt megváltás nem csak kívánatos, hanem pénzbeli, úgy ipar és kereskedésbeli jelen állapotunk tekintetéből úgy szólván conditio, réne gua non. Egyezik azonban a földesúr finánciális érdeke is... Magyarország jelen pénz és gazdasági állapotjában tudniillik a földesúr, ki hitelintézetek hiányában sokszor nem igen tud pénzre szert tenni, a megváltási sommát nem csak 6 % kamatra használhatja, de azzal... ..gazdaságban, idő és kamatvesztés nélkül korántsem kétes vállalkozásokat kísérhet; ... jobb gazdálkodásra mellőzhetően lefordításokat tehet; ...adósságokat fizethet le...”¹⁹

Kossuth a földesúr kötelező és teljes „kártalanítása álláspontról indul ki, a továbbiakban azonban az örökváltság gyakorlati megvalósítása céljából az volt a döntő kérdés, hogy a kártalanítást maga a jobbágy fizesse-e közvetlenül a földesúrnak, s ha igen a jobbágynek milyen eszközök álltak e célból rendelkezésre.”²⁰ Február 3-án megjelenik a Hirlapban Tetétleni név alatt Farkas Károly „örökváltsági pénztár tervezete.” Farkas számolva az országot fojtogató pénzszűkével, e célból kibocsátandó bankjegyekben egyszerre fizetné ki a földesurak váltságát és azt az összeget az összes jobbágytelek úrbéri tartozásainak 6 %-os tőkésítésével igen alacsonyan 90 millió forintra számította... s a jobbágyok... a felállítandó örökváltsági pénztárnak 30 éven át féléves részletekben fizetnék meg a váltságot.”²¹ Kossuth 1841. augusztus 28-i vezércikkében olyan véleményét nyilvánított, hogy „a bizonyos évek alatti általános megváltás a legkívánatosabb és előbb-utóbb meg is fog történni”. De le is vonta „Tetétleni” tervének konzekvenciáit, rámutatott megvalósíthatatlan voltára.

„Maga teszi ezt a nyomozó észrevételt, hogy 90 s tán kétszer annyi millió bankjegynek a kibocsátása az értéki világban mondhatatlan zavart okozna... ” Éppen ezért Kossuth arra az eredményre jut, hogy az általános megváltás „aligha történhetik anélkül, hogy a váltságbérnek egy részét a státus vállalná

magára". Íme, 1841-ben Kossuth eljutott a - most még részleges - állami megváltás gondolatáig, ami majd 1847-ben az országgyűlésre készülő ellenzék hivatalos programja lett.²²

Másik probléma az volt, hogy hogyan állapítsák meg a földesúr által kényszerűleg elfogadható váltságdíjat?

„Kossuth megfelelőnek tartaná a törvényhozásilag meghatározott s a megye irányítása alatt felállítandó becső bíróságokat, melyekbe a földesurak és a jobbágyság egyformán küldenének bírakat...”²³ „az örökváltság elősegítése céljából a legelső teendők közé sorolta olyan hitelintézet felállítását, melytől a jobbágyság pénzt kaphasson, olcsó kamatra, apró törlesztésekre... Honnan szerezzen a bank a nyomasztó bécsi gyarmatpolitika ellenében tőkét? Kossuth különös tervvel áll elő: a megyék adópénztárában fekvő pénz fordítottassék a magyar bank megalapítására, elhessegette azokat a gondokat amelyekkel a bankjegyek tömeges beváltása esetén multhatatlanul számolni kell, s amelyek a pénztárakban forgó bécsi bankjegyekkel való összetűközésből származnak.”²⁴

E tervét különböző oldalokról részesítették elutasító bírálatban. „...programja különben is rugalmas volt, nem törekedett teljességre, a súly nem a részleteken, hanem az alapon a szabad föld diadalmas meghirdetésén volt.”²⁵ (Kossuth jobbágyterveit a 40-es évek elején az érdekegyesítés vezérli. „Az örökváltság és nyomában a jobbágyfelszabadítás az érdekegyesítés feltétele.”)

Miért is volt ennyire fontos a föld szabadsága? Miért is lesz Kossuth nemzeti rendszerében az egyik fő oszlop?

„Kossuth előtt világos, hogy a magyar mezőgazdaságot sorvasztják a feudalizmus kötöttségei, hogy a szorgalom nem ösztönözheti a lélektelen szolgai munkát, hogy az ország a jobbágyrendszer miatt megközelítően sem termel annyit, mint amennyit termelhetne... Amikor pedig a zsellérségre hívja fel olvasói figyelmét, a javítás eszközeit végül is egyrészt a gyáripar kiépítésében, másrészt a birtokszerzés szabaddá tételében jelöli meg. Így bukkan fel különböző kérdések kapcsán az úrbéri váltság, az örökváltság; a szabad föld...”²⁶ vagyis a feudalizmus felszámolásának követelményeként jelenik meg.

Fontosnak tartom megvizsgálni mit jelent ez a szabad föld: „a szabadság eszméjének kifejezése csak azon viszonylatokra vonul, melyek alatt ember az általa bírt föld tekintetében már emberekhez áll... Így a szabadság földbirtokra s művelésre nézve is fokozatokban áll, és az lesz a legfelsőbbön mely idegen befolyástól leginkább ment, és ezzel a művelés befordítás módjában, mértékében, az ettől függő gyümölcsözés előidézésében és azzali élésben más a dologtól idegenek iránt kötelező szabályoktól, terhektől és idegeneknek a termeszto érdekével ellenkező célzataitól hatalmuktól leginkább meg van óva... a földbirtok címe is fontos... mert a birtok címe a művelés módját és azután a gyümölcsözés mértékét igen sokban föltételezi, és emeli, vagy alább nyomja... Így a zálogos... hivatalhoz kötött és más ily nemű birtok nem tarthat

fenn... ..oly művelést és gyümölcsözést melyet a valóságos öntulajdoni...
... birtok enged... Hazánkban igen gyakori tapasztalás azt az elvet teszi kézzel-
foghatóvá, hogy azon birtokcím alatt lehet és lesz a legjobb a művelés, mely
ezt idegen érdeknek, jognak és hatalomnak legkevésbé veti alá, és ezzel a föl-
det vagy más szóval: annak művelésében az embert legszabadabbá teszi. - Va-
lójában minél szabadabban bánhat az ember ekéje vagy kapája alá fogott föld-
del... ..annál jobb, tartósabb a termés, s annál nagyobb a magán- és köznye-
reség. ...mert ...a legjámborabb ember sem fogja örömet s éppen nem fogja
újra beleönteni saját verítékét, értékét, idejét, ha birtokának címe nem biztosít-
hatja, hogy midőn ezen „beleöntött új élet” gyümölcsözni fog, ugyancsak ő
fogja ezen gyümölcsöket élvezni is - vagyis, ha a föld szabadságán nem ör-
vendhet. ...a föld szabadsága nem abban áll, hogy a földnek adjunk jogokat
művelőjének ellenében, sőt éppen ellenkezőleg: a művelőnek kell adni minél
teljesebb jogot földére nézve, hogy a földművelés megszabaduljon azoktól a
bilincsektől, melyekkel terhelve, magas céljának meg nem felelhet.”²⁷

Összesítésként vizsgálva: Kossuth rendszerének az átalakulás kínos, de
nagy korszakának feladatait a szabad emberek által alkotandó szabad nemzet
programja öleli fel.²⁸ Sokszor beszélt Kossuth a nép és nemzet viszonyáról.
„...e két szervezet nem egyértelmű... a népet azonban nem lehet másként
nemzetté tenni, csak úgy, hogy a népet, a kiváltság nélkül élő tömegeket ér-
dekben egyesítjük a kiváltságokkal.”²⁹

„Az érdekegyesítés (pedig) a feudális rend felszámolásához és a független
állam megvalósításához elvezető út, az érdekek közös nemzeti alapon csak bé-
kés átalakítás során egyesíthetők; a békés átalakításban a haladó nemességtől
nem lehet a vezető szerepet megtagadni. ...Sőt Kossuth a nemességnek vezető
szerepet ígért az átalakulásban megszülető polgári társadalomban is.”³⁰

A következő lépés ezen folyamaton belül az adórendszer megváltoztatása,
pontosabban a közös teherviselés elve kimondásának a követelése volt. An-
nak, hogy létrejöjjön, a nép és az arisztokrácia közötti kibékülés, két fő felté-
tele van:

- „1. hűbéri láncok széttörése
2. teherviselésbeli egyenlőség.”

Nem jó taktika a nemesség adóvállalását becsületbeni kérdésnek tüntetni
fel, mert a gyűlölködés megszüntetésének legbiztosabb orvossága a háziadó
terheinek igazságos elosztása. Ez többféle jótékony hatást fog elérni: A megyei
hatóság erősítése - az országgyűlés típusát megváltoztatja - megnyitja a pol-
gári erények forrását és „oly bástyafalakat emel az alkotmány biztosítására,
mely mögött egy nép üdv rejlik.”³¹

De ez a terv is megbukott már a közelgő 1843-44-es országgyűlésre adott
követi utasításokban. Kossuth még az országgyűlés megnyitása előtt úgy látta,
hogy „nagy dolgok előestéjén vagyunk.”³² De az utasításoknak megfelelően
szavazó országgyűlésen még nem tudott az ellenzék eredményt elérni ebben a

kérdésben. Kossuth 1843 december 7-én megírja híres „Kiábrándulás” c. vezércikkét. Majd 1844 január 24-én kelt „Igazolás” c. vezércikkében „... előadta, hogy napról napra erősebben vonul át gondolataim a „búskomor rém”: hogy a nemzeti újjászületés nagy munkáját végbevinni a nemességben nemcsak elegendő tehetség, hanem elegendő akarat sincs. Sőt a lélektani törvények szerint - nem egyesekre, hanem a többségre érti - nem is lehet. A nemzeti újjászületés áldozatokat is kíván, melyek lemondást kívánnak, de a többség ennek magaslatára „természeténél fogva” nem képes felemelkedni. „Kossuth ekkor nyilvánvalóan súlyos válságot élt át. Egész rendszere fordulópontjához érkezett.”³³

„Kossuth kiábrándultságának heteiben a fordulót jelző két vezércikk megjelenése között következett be a meghasonlás a Pesti Hírlap kiadóival, akik bécsi sugalmazásra valósággal kihívták Kossuthat az összeütközést. Kossuth aki nem sejtette a bécsi háttérrel, 1844 január 2-án felmondott s június végén megvált a Pesti Hírlaptól. Búcsúszavában önérzetesen mutatott rá, hogy miként a pálma teher alatt nő, úgy erősödött az ő állása s a párt, amelynek a Pesti Hírlap orgánuma volt. Megjelölte a párt legfőbb elveit: szabadság, alkotmányos jog, nemzeti jólét, közös teherviselés, népképviselés. Tekinthejtük-e véletlennek, hogy a sorból kimaradt örökváltság, a „szabad föld” mely a lap hasábjain Kossuth első szavaival süvöltött végig az országon. Kossuth 1841 évbéli örökváltság vezércikkei óta a nyilvánosság előtt nem foglalkozott többé külön e kérdéssel, ha egyébként a szabad föld, mint nemzeti rendszerének egyik legfontosabb tartó oszlopa, különféle kérdések kapcsán újból és újból zengő szavakhoz is jutott. Kossuth ekkor kissé hamarkodva is karolta fel Tetétleni, majd Fogarasi terveit.”³⁴

Jegyzet

1. *Barta István*: Korai örökváltság - szerződések (Agrártörténeti Szemle 1961/1 94.o.)
2. Magyarország története III. köt. 23.o.
3. *Barta István*: Korai örökváltság - szerződések (A. Sz. 94.o.)
4. U.o. 95.o.
5. U.o. 95.o.
6. U.o. 95.o.
7. U.o. 95.o.
8. U.o. 95.o.
9. U.o. 97.o.
10. U.o. 99.o.
11. *Rácz István*: Az Úriszék kérdése a reformkor politikai életében kiny. a KLTE 1958. évi Actájából 132. o.
12. U.o. 133.o.
13. Magyarország története III. köt. 266.o.
14. U.o. 265.o.
15. *Bernáth Gyula*: A magyar jobbágyszabadtítás eszmeáramlatai (1790-1848) 168.o.
16. U.o. 172.o.
17. *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyszabadtítás, Századok 1952.515.o.
18. U.o. 521.o.
19. ifj. Bezzerédi István levele az úrbéri örökös váltságáról Pesti Hírlap 1841. febr. 13. 13. sz. 102. o.,
20. *Szabó István*: Im. 523.o.
21. U.o. 524.o.
22. U.o. 524.o.
23. U.o. 525.o.
24. U.o. 525.o.
25. U.o. 527.o.
26. U.o. 522.o.
27. *Szentkirályi Móricz*: Haladjunk! De miként? Pesti Hírlap 1841. február 27. 17. sz. 136.o.
28. *Szabó István* Im. 528. o.
29. *Szabó István* Im. 528.o.
30. U.o. 531.o.
31. U.o. 177-178.o.
32. U.o. 543.o.
33. U.o. 543.o.
34. U.o. 544.o.

ABAÚJSZÁNTÓ AZ ORSZÁGOS KIADVÁNYOKBAN ÉS EGYÉB FORRÁSOKBAN*

(helytörténeti, néprajzi adatok)

A címben jelzett gyűjteményünket azzal a titkolt céllal adjuk közre, hogy az érdeklődő kutatók, helytörténeti munkások, amatőr néprajzi gyűjtők figyelmét felhívjuk a már gyűjtött és még lappangó rendkívül gazdag feldolgozatlan anyagra. Nem kell itt bizonygatnunk, hogy Abaújszántó történeti, néprajzi - együttesen társadalom - és gazdaságtörténeti összefüggései, tanulságai milyen nagy mértékben gazdagítják, gazdagítanak a tágabb régió - Hegyalja - ilyen irányú feltárását. Abaújszántó talán éppen azok közé a hajdanán volt hegyaljai nagy múltú mezővárosok közé tartozik, melyeknek témánkbeli szakirodalma enyhén szólva nem túl terjedelmes. Felbecsülhetetlen értékű források a település vallásfelekezeteinek anyakönyvei, más írott anyagai. Különösen értékesek a református, római katolikus egyház viszonylag korán (1720-1735) megkezdett anyakönyvei. Nyilván a település levéltári anyaga is kevésbé feltárt, gazdag együttes. Minden bizonnyal gazdag anyagot eredményezne néhány tematikus koncepciójú néprajzi terepmunka. Forrásgyűjteményünk korántsem (lehet) teljes, nem is volt célunk a teljességre törekvés.

*A jelen adatközlésben szerzünk a tanulmányozott forrásértékű kiadványoknak (és anyakönyvnek) adatait együtt szerepelteti, függetlenül a történeti (stb.) sorrendtől.

Földrajzi és általános leírás

Abaújszántó lakossága 1896-ban, „csekély töredékét kivéve magyar”, székhelye a gönci járásnak, mezőváros az eperjes - tokaji hegyláncnak Hegyalja nevezetű, bortermelésről híres részének Ny-i végpontján, 404 méter magas Szántói hegy alatt, a *Szerencspatak* mellett.¹

A település koordinátái; hosszúság: 38° 51' 11", szélesség: 48° 16' 25". Abaújszántó és a Zemplén megyei Tállya központ kitűnő alakú, hihetőleg kialudt vulkánok emelkednek, melyek közül a piramis alakú *Sátorhegy* még a megyéhez tartozik. E Sátorheggyel kezdődik ama szegély, mely az egész trachit hegység déli szakadékait hosszú ívben övezi, mígnem annak keleti oldalára kerülve, a Zemplén megyei *Újhely* mellett lévő ugyancsak *Sátor* nevű hegyben végződik.²

A vidék gazdag ásványvizekben. A savanyú vizekhez tartozik a Kassa melletti *Bankói* vasas, ugyancsak a *kassai Lajosforrás*, nemkülönben a *Szántói égvényes* forrás is.³

töt, Szent Mihály és Karácsony napján ajándékot, s a teleptülés mindközönségesen egy kost, egy hordó sört tartozott fizetni. Fizették továbbá a rendkívüli királyi adónak a felét, s papjaiknak dézsmát adtak. Halászatot, vadászatot, bányaművelést szabadon végezhettek, bírót és papot szabadon választhaták, heti vásárokat tarthattak s hátrahagyott javaikról végrendelkezhettek. A mezőváros bírója emberölés, vérontás és erőszak esetén a káptalannal együtt, egyéb esetekben egyedül ítélkezhetett. Az 1420. évi adóösszeírás alapján legmagasabb összeggel Gönc szerepel (számított lakos 955), követi Szántó (545), Szina (455), Szinye (350), Jászó (350), Forró (305), Nagyida (300), Rozgony (170 fő). Gönc, Szántó, Szina a korabeli magyar mezővárosok élvonalába tartozott. A XVI. századi népszámlálások szerint Gönc 1517-ben 1200 fő, Szikszó 1521-ben 875 fő, Szántó 1514-ben 435 fő, Telkibánya 1517-ben 150 fő lakossal rendelkezett. Ezidőtájt 1525-ben az ország legnagyobb mezővárosa a Békés (illetve előtte Zaránd) megyei Gyula volt. Abauj vármegye mezővárosai a XV. században Forró, Gönc, Jászó, Kázmárk, Nádasd, Nagyida, Szántó, Szepsi, Szikszó, Szina, Szinye, Telkibánya, Vizsoly, Mecenzéf voltak. Az agrártermelő mezővárosok száma legnagyobb volt a XVII. század végén, pl.: Gönc, Vizsoly, Aszaló, Abaujszántó. E városokat kisebb részben a gabona, nagyobb részben a bor nagyarányú termelése lendítette fel. Nagyarányú lakosságcsökkenést, pusztulást hozott a XVII-XVIII. század fordulója. Ezután következtek a betelepítések, pl.: Abaujszántóra is németeket telepítettek. Lejjebb húzódtott a szlovák és rutén-ruszin nyelvhatár. A Habsburg vámpolitika miatt (is) a lengyel-magyar kereskedelem pangott. Csökkent a borkivitel. Érzékenyen érintette ez a folyamat Göncöt, Szikszót és Szántót is. A bortermelés azért természetesen tovább folyt. Híresek voltak Gönc és Szántó vásárai.¹⁰

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc hadi eseményei Abaujszántót sem kerültk el. A kassai ütközet Abaujszántó területét érintő hadműveleteihez tartozott, hogy 1848. december 24-én TVORNICZKY alezredes parancsnoksága alatt Lengyel Légió 4-ik százada, három század zempléni, egy század abauji önkéntes, két szakasz Ferdinánd huszár Abaujszántóra „menetelt”, azon rendeltetéssel, hogy SCHLICK altábornagynak, esetleg Tokaj megvételére irányzott mozdulatairól a magyar hadvezetőséget jókor értesitse.¹¹

A szőlőművelő mezővárosok társadalmának és önkormányzatának összefüggései

A magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődésben fontos szerepet betöltő és a történettudomány által többnyire a magyar városfejlődés önálló alakulataként számon tartott mezővárosok sajátos helyzetét - sok más tényező mellett - a helyi szokásjogra épülő önkormányzat biztosította. A szőlőművelésre alapozott szokásjog és a szervezeti keretek ebben a tágabb régióban is ha-

sonlóan alakultak. A Hegyalja a XVI-XVII. században nem alkotott közigazgatásilag is elkülönülő zárt egységet. Hiszen több vármegye közigazgatási területe „osztozott” rajta. A tíz-tizenkét mezőváros és néhány falu sem képezett gazdaságilag egységet. A XVII. század közepére Olaszliszka kivételével - mely a szepesi prépostság tulajdona volt - ezek a mezővárosok és falvak a Rákóczi uradalmakba olvadtak be, de ekkor sem alakult ki egységes „hegyaljai uradalom” (mert Tokaj, Tarcal, Bodrogkeresztúr tokaji uradalom, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tolcsva, Erdőbénye sárospataki uradalom, Tállya, Abaújszántó regéci uradalom, Szerencs, Mád szerencsi uradalom). Az abaúji és zempléni szőlőkultúra kezdetei valószínűleg a hospes telepek létrejöttéig nyúlnak vissza. A Zempléni hegység D-i oldalán a XIII. század során „vallon” telepek sora vert gyökeret; Patak, Újhely, Bodrogolaszi, Tállya stb., Imre király „hospites de Potok apud ecclesiam Sancti Nicolai commorantes” adott Sárospataknak kiváltságokat (I. Imre 1196-1204). Egy 1339-ben kelt oklevelet a bíró és „universitas hospitum de Potok” állított ki. A hospes hagyomány továbbélését bizonyítja, hogy Sárospatak a XVII. század végéig „HOSPITUM de POTOK” köriratú pecsétet használt. Tállya egy 1549-ben keltezett oklevelében „iurati ac cohospites” (azaz együtt élő polgárok, vendégek) formula fordul elő. 1604-ben a „Bástajárás” idején elűntek a városkönyvek a statutumokkal együtt, ezután újonnan nyitott protocollumokban rögzítették a helyi szokásjogot, az öregek emlékezete alapján. A „Törvények - rendtartások” tartalmazták az önkormányzati tisztségek választását, és azok feladatait, a szülő- és ingatlanbirtoklás szabályait (adás-vétel módja, szomszéd- és rokon megkínálási azaz elővételi joga, csere, zálog lebonyolítása, a peres eljárás szabályai), a határhasználat rendjét, valamint a dézsmálás és korcsmáltatás körüli mezővárosi jogokat. A szokásjog által rögzített legfontosabb önkormányzati jog a mezővárosi magistrátusnak az ingatlanforgalom felett gyakorolt felügyelete volt. „Mikor penig valaki itt az mi városunk földén vagy szőlőhegyönkön vagy szántóföldönkön örökséget veszen örök áron, az főbíró és az egész tanács előtt tartozik az eladó személy örököt vallani az vevő személynek.” A hegyaljai szokásokat összegező „hegyaljai 1719-es statutum” szerint bármely fekvő jószággal kapcsolatos jogügylet csak akkor érvényes, ha „az helység magistrátusa által és hírével” történik és amelyet a bizonyosság kedvéért bevezetnek a mezővárosi protocollumba. A középkor óta a bíró és a tanács nevében kelt és a mezőváros pecsétjével hitelesített okleveleket adtak ki az ingatlan ügyletekről. A hatalmas Rákóczi birtokkomplexumon, az átlag 200 háztartást számláló mezővárosok láncolata húzódtott végig. A XVII. század első felében jelentős méreteket öltött a migráció, a török előli bevándorlások folyamata. A földesúri robotoltató-árutermelő apparátus legökölétebben I. Rákóczi György uradalmaiban épült ki. A legnagyobb mezővárosokban is általános volt a robotoltatás. Sárospatakon csak a Belsőváros mentesült a szántás és vetés alól és egyúttal megőrizte adómentességét. Kispatak, a hostátbeliiek, Tolcsva, Bénye, Újhely, Szántó és Szerencs

viszont robotolt. A Rákóczi uradalnak vezetése a majorsági termelésbe bevonta a mezővárosokat is. A XVII. század folyamán tapasztalható a taxával adózó mezővárosok számának növekedése. A „szőlős” oppidumokban a XVI-XVII. század fordulóját követően jelentek meg a taxával adózók. A XVII. század elején csupán Mád adózott taxával. A század második felében Szerencs, Tokaj, Tarcal, Keresztúr, Szántó, Tállya is követte. 1688-ban e két utóbbi helyen a jobbágyok is megváltották magukat a szolgálattól, kedvezőbb helyzetbe kerülve ezáltal a falvak lakosságától. 1701-ben Tállyán és Szántón a lakosság 75,86%-a adózott taxával. Korszakunkban szembevetendő a kismanesség térnyerése betelepüléssel, parasztcsaládokba való benőssel. 1697-ben a regéci uradalomban beleértve Tállya és Szántó oppidumokat is, 216 jobbágy, 157 taxás nemes, 127 nemes és szabad élt. Figyelembe veendő a török előli beköltözés, Szikszó török megszállása. Az 1720-as országos összeírás szerint; a nemesség Keresztúron (itt a nemesség súlya a legnagyobb) 48,9 %, Tarcalon 47,6%, Lisztkán 45,00 %, Tállyán 41,1 % és Patakon 41 %. Abaúj vármegyében messze kiemelkedik Szántó, ahol az összesített táblázat szerint Marcinfalvával együtt 83,00 %-ot tett ki a nemes népesség. A mezővárosi kismanesek többsége (azonban) nem a beköltözők, hanem a tehető parasztpolgárok soraiból rekrutálódott (a nemesség devalválódása ekkor érte el csúcspontját. Nemességért folyamodhatott a módos paraszt földesúri támogatással, bizonyos összegek letétele ellenében).¹²

Egyháztörténet

Abaújszántó római katolikus temploma, egyike a vármegye legrégebbi építészeti emlékeinek. „Stílusa alapján a XIII. században épülhetett”. A plébánia anyakönyvei 1736 óta vannak vezetve. A templom a reformáció idején a protestánsok kezére (a kálvini reformátusok kezére) került. 1751-ben kapta vissza a római katolikus gyülekezet. „A reformátusok alatt a katolikusok több zaklataának voltak kitéve”. Változó földesurak után a XVII. században Rákóczi birtok lett a település és aztán így került BRETZENHEIM Károly kezére a XVIII. század elején, aki is a sárospataki uradalomhoz csatolta Abaújszántót. Majd eladta „TRAUCZON hercegnek”, aki TRAUCZONFALUT is építette Zemplénben. Ez utóbbi herceg telepítette a „Húsz házba” a ma is ott lakó „szászokat”.¹³

A görög katolikus egyháznak szántói eszperességi területében említésre méltóbb parochiák: Boldogkőújfalú, Mogyoróska, Abaújszántó mezőváros. Ez utóbbi g.kath.temploma 1791-ben épült.¹⁴

A református gyülekezet 1940-ben 1046 lelkes anyaegyház volt. 648 ülőhelyes temploma 1752-ben épült. Két harangja és 8 regiszteres orgonája van. Úrasztali edényei közül kelyhek és kannák vannak: 1748, 1774, 1775-ből, tá-

nyer 1682 és 1782-ből. Az orgonát a báji Patay család adományozta. Lelkipásztor volt ekkor Nagy Máthé Béla.¹⁵

1983-ban az abaújszántói gyülekezet (Rákóczi út 84.) az Abaúji egyházmegye része, lelkipásztor: Enghy Sándor, segédlelkész Enghy Sándorné Zergi Márta.¹⁶

Ágostai evangélikus temploma 1798-1799-ben épült, a település ekkor - 1930-40-es évek - Abaúj-Torna vármegye része.¹⁷

Az 1989-ben megjelent templom- és gyülekezettörténeti kötetben VÁRADY J. adatai szerint a jelenlegi református templomot 1752. december 3-án Csáji Márton tiszáninneni szuperintendens (püspök) szentelte fel. A 112 éves templom 1864-ben leégett. Nem sokkal később újjáépült és jelenleg is ebben a formájában látható. A keleti oldalhajóban látható orgonája a Sárospataki Református Főiskoláról került ide 1953-ban. Eredeti helyén 1930-ban épült Angster József keze által 8 változattal. A templom sík mennyezetű és barokk stílusjegyeket hordoz magán. Műemlékjellegű templom tornyában 780 kg-os harangját Schaudt András öntötte 1851-ben Pesten.¹⁸

A következőkben az abaújszántói református gyülekezet történetéből közreadjuk a mostani templom építésének néhány mozzanatát, ezt megelőzően a templom visszafoglalás körülményeit, melyeket az akkori prédikátorok jegyeztek fel, türelmesen és Isten akaratában mintegy megnyugodva.

„OLI DIEM NIGRO CALENDO NOTANDUM. Minek utána Sok Esztendőknek el folyasok alatt sok éjjeli nappali fáradságos Vigyázassunk által régi időktől közel két Száz Esztendőtől fogva bírt Templomunkat az erőszak tételtől meg oltalmaztuk s költségünket takargattuk Volna 1751^{dk} Esztendőben Bőjtnás Havának 23^{dk} napján a Felséges Udvarul kijött Királyi Parntsolat mellett akkor Nemes Aba Ujj Vmkk. Ord. Vicze Ispánya Dessöfy Ferencz Úr és több arra rendeltetett Külső Belső Személyek által mind Templomunk Parochiánk Scholánk azokhoz tartozandó földekkal, Rétekkal Szőlőkkel elfoglaltatott s a Pápistáknak adatott. Mindazonáltal jó Vigasztalás nélkül nem hagyott mert minek Utána meg Szomorodott Sz.Ecclánk érdemes edgyik Első Tagja Nemzetes Koczka Miklós Uram hol egy hol más melléje rendeltetett Társaival két ízben sok hetek s holnapok alatt hol Bétsben hol Posonyban a Királyi Udvar és Fő Méltóságok előtt munkálodta alázatos instanciái által Pusztára szorult Árva Ecclánk Siralmas Sorsával pusztaságbul lehető felépülését s megmaradhatását, Felséges Király Mária Therezia Asszonyunk Szívét arra bírta jó Istenünk hogy Templom helyet azon kövekbül álló épületet adgyon és engedgyen. Ugy Parochiális helyet Schola helyet azokhoz kívántató Szántó Földeket, Szénatermő Réteket rendellyen melyek Felséges Király Asszonyunk Kegyelmes Parantsolattyából kiis mérettettek és kimutatattak. Tekintetes Nemes Vármegye Fő Tisztei által 1752^{dk} Esztendőben Bőjtnás Havának 22^{dk} Napján, Ugyan azon Napon mikor még jelen Volnának a Ttes Nemes Vármegye Deputatus Tisztei Isten Segítségébül nagy öröm-

mel Hozzá fogtunk a Templom Köveinek hordásához bizonyos számú Szeke-
rekkel az Uris eljő Segítséggel mert keserülly a Jósephnek pusztulását meg
Szánya a Lelki Jerusálem falainak romlását meg tiltya a kártevőt fel fogja
Zorobabel tenni a Templomnak felső követ a Népek ilyen hála adó kiáltásá-
val, Hála légyen Hála légyen Istennek.

Zach. 4.v.6:7'

„Megvetvén fundamentumát Jó Istenünk Sz: Nevének Segítségül való
hívása által Templomunknak kezdettünk az Építéshez 1752^{dik} Esztendőbenn
Böjtmás havának 23^{dik} Napján Sokaknak tsudálkozásukra jó Istenünk Ugy
elől vitte igyekezetünket hogy 1752^{dik} Esztendőbenn kőkerítésével együtt az
építést elvégeztük Karátsony Havának 3^{dik} napján a rendszerint való Szentelés
által a Sz: Sacramentumoknak abban való kiszolgáltatások, prédikállások Sz:
Devotiok által jó Istenünk áramlottak... a Sz: Moses Teremtésről irt könyvé-
nek 28^{dik} részének 16 és 17^{dik} Versébül... keresztelt... Két Leányotskát egyiket
Nemzetes Pogoritzki Sándor Uramét, Susánnát, másikat Ns. Remenyik István
Uramét Juditot... Voltak ezen Sz: alkalmatossággal Kiterjedett kevés híjján két
ezerre... Minekutánna le tsendesedett a Szántai Szent Ecclank özön Vize meg
nyugodott a Bárka az Úr Kegyelmének Hegyénn helyre állott a Templom; ...
Oltalmad legyen az Örökkévaló Karjai. Amen.”

„PRO MEMORIA ad Anno 1770. A' Szántai Rno Catholikusok kik itt ke-
vesen vóltak, hajdan temetkezni szoktak vólt a Városnak alsó végén, az Ország
Uttya mellett, a' felső Margita vagy Belya Szőlők alatt. A' Reformátusok Ősi
Templomokk elvétele után pedig mely lett Anno 1751. 23. Marty, és az előt is,
kevés idővel mind össze mintegy 23 v 24 esztendőktől fogva, kezdték te-
metkezni, a mi és Rftosok Temető Kertibe, mellyet hajdan a Rftusok, tsupa
magok munkájával, kövel környül kerítettek...” Idővel a kerítés romladozott
állapotba került és a Vármegye új kerítés rakását rendelte el. Meghallva ezt a
katolikusok, a reformátusok híre nélkül elkezdte a kerítésromokat elhordani
magának. A vita odáig fajult, hogy a katolikusok akkori plébánosa Kelner Já-
nos még a temetőkülső kulcsát is magához vette és a reformátusoknak úgy
kellott a saját temetőjük kapukulcsát temetéskor a plébánostól kikönyörögnie.
Végül maguk is kulcsot csináltattak. Következő sérelem szintén a reformátu-
sok kárára történt mikor is a plébános a temetőben „nevekedett alkalmas fü-
vet” is magának vindikálta. Végül is nehezen, de megegyeztek és amint a
reformata prédikátor jegyezte a neki jutó részen lett „...1770-be jó fiú vólt és
lett nékem rajta hét Szekér Szénám, a Plébánusnak még több, Sarju még több
lett vólna de tsak hamar a rendetlenség az irigységgel összejevén a kő falakat
rontani kezdte marhák bele botsáttattak...”¹⁹

Mezőgazdaság, ipar

FÉNYES E. 1850 táján Abaújszántónál a következőket tartotta említésre méltónak; „magyar-orosz-német mezőváros” (az orosz alatt nyilván ruszin értendő), Abaúj vármegyében, Tokajhoz két mérföldnyire. „Nemesi szabad kúriák, határa tágas és termékeny, dohányt is természetnek, erdeje derék, nagy kiterjedésű szőlőhegye a Hegyaljához számítatik, s azért bora tokaji név alatt kél el. Földesura: herceg Bretzenheim Ferdinánd.”²⁰

„Nemcsak Magyarországon, hanem Európa szerte a legelső borok közé tartozik a tokaji, mely bel és külföldi kereskedésben egyaránt ismeretes lévén, méltán nevezetik a borok királyának. A hegyalja, hol a tokaji bor terem, Zemplén megyében fekszik csak kis részben terjedvén Abaújra, s Kárpátok ágainak legdélibb fokát képezi, geographiai tekintetben az északi szélesség $48^{\circ} 9'$ és $48^{\circ} 32'$ s ferro szigetétől számított keleti hosszúság $38^{\circ} 52'$, $39^{\circ} 22'$ fokai közt. Kiterjedése 6-7 mérföld hosszúságban s 3-4 mérföld szélességben, mintegy 14 négyzetmérföldet tesz: de ebből alig 5 négyzetmérföld van szőlővel beültetve, mellyen való szőlőterület 200000 holdra terjed. Tokajon kívül hozzátartoznak a következő helységek: Szántó (Abaúj vm.), Golop, Tállya, Rátka, Ond, Mád, Zombor, Tarcal, Olaszi-Liszka, Erdőbénye, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Erdő-Horváti (Abaúj vm.), Zsadány, Olaszi, Sáros-Patak, Sátoralja-Újhely, Kis-Toronya.”

„Legfőbb szőlőfaj a formint ... a hegyaljai aszu bornak jelességét csupán a formintnak kell tulajdonítani. Emellett elterjedt jó fajok a tokaji fehér (mehlweise), balafánt, leányszőlő, rozsás, hárslevelű és muskotály. Fájdalom sokan elszaporították a bőven termő un. kövérfaj szőlőket, megrontván ezáltal a régi jó hitelt. A hegyaljai nép szorgalommal műveli a szőlőt, de nem éppen célszerűen. A legszebb munkát láthatni Újhelyen. Az újhelyi szőlőket kivéve a tőkék nem sorba, hanem össze-vissza vannak ültetve; azon indokból, hogy így a lejtős helyeken az esővíz kevesebb kárt tegyen. A csinoság megrontásán kívül ez lassítja a munkát, s gátolja a lég, és nap szabadabb hatását. Itt az un. sima metszés divatos melynél fogva tavasszal a szőlővessző, egész a tőkefejig levágatik annyira, hogy mindég agráról kénytelen hajtani. Az agráról hajtás mindig több időbe kerül s nagyobb erejébe esik a tőkének, mintha szemből hajthatná a vesszőt, s ez mind kevesíti, silányítja a termést. Nem ritkítják a zöld hajtást mint Dunán-túlón és ezért a tőkék inkább bokroknak, mintsem kellően megművelt okszerűen művelt szőlőtőnek látszanak. Nem ritkaság látni egy-egy tőkén 20-25 vesszőt, s ezek közül csak némelyiken csúng. egy-egy fűt. Végre a kötözést nagyon alacsonyan szokták tenni, mely hasonlóan igen káros a fűtőkésre nézve. Fő baj még a hegyalján a szőlőhegyi rend és felügyelet felette hiányos volta. A szüret rendszeren október 20 után történik. Régi jó időkben egy átalag (87 icce) jó aszu bor 50-70 aranyon kelt, fiatalabb jó aszu ára 20-40, másolásé 15-20 arany volt. De mióta a külfölddel való kereskedés megcsök-

kent, különösen a lengyelek a hegyaljai szüretekről elmaradtak, azóta nagyon leszállott a bor ára.”²¹

Az 1890-es években Abaujszántón volt építésre nagyon alkalmas anyagot adó kőbánya és saját tégláégető.

REITELBAUM S. és BEILER M. bornagykereskedő cégnek híres pincéje a legdrágább hegyaljai borok gazdag tárháza. A pince hossza kb. 1,5 km s 2500 hordót képes befogadni. A pincetorok előtt áll a tágas borház. Az egész pincén végig kis vasút vezet a hordók szállítására. A pince részben boltozott. részben egymást keresztező ága van, valóságos útvesztő, az idegen vezető nélkül ki sem találna. A pince egyik hátsó elrekesztett részében 1783-tól kezdve egész a mai napig minden évnek a terméséből található tokaji bor. A pincészetet alapította 1783-ban TEITELBAUM ÁBRAHÁM és mai nap is (1890-es évek) nagy kivitele van Orosz-, Német-, Lengyelországokba. Kassa város itteni szőlőit a filoxera elpusztította. Kassa város közgyűlése 1889-ben elhatározta amerikai szőlővel való újratelepítésüket. A szőlők területe 32 2/3 hold. 1889 márciusában kezdték meg a rigalírozást áprilisig 14580 négyszögölet befejeztek. ősszel pedig 10425 négyszögöl területen folytatták. A kiültetett vesszők 2-3 % veszteséggel megfakadtak. 1890-ben egyenesen MONTEPELLIER-ből hozott direkttermő vesszővel folytatták az ültetést. Az eredmény kedvezőbb volt az előző esztendőknél. A szőlő nemesítése sok bajjal járt, részint szőlőmunkások gyakorlatlansága, részint időjárás viszontagságai miatt. Az összes szőlők betelepítése tíz évre van tervezve, a közgyűlés 25000 forintot szavazott meg rá.²²

Statisztikai adatok

1420-ban a „számított” lakosok száma: 545, 1427-ben 109 jobbágyporta, 1514-ben 435 jobbágyporta volt. 1851-ben a lakosság száma: 4467, ebből római kat. vallású 1727, görög kat. 432, ágostai evang. 311, református 825, izraelita 1172 lélek. 1942-ben a reformátusok száma: 1046 lélek. 1896-ban 614 házban „csekély töredéket kivéve” 4156 magyar lakos élt. 1989-ben a település területe 7724kh., a lakosság száma 4698 magyar, 1944-től Cekeháza is a település része.²³

Szántó (Szanto)

Col. 22. Sect. 12. 1. Átpar 1 1/4, Galop1, Tallya 1 1/3, Czekehaza 1/2, Nagy és Kisker 3/4, Erdő Benye 4, Hernagy Büd I, Gyward 1 1/4, Pere 1 1/2, Dobsza 2 1/2. (A felsorolt helységek az előbbi sorrendben helyesen: Alpár, Golop, Tallya, Cekeháza, Nagy és Kiskér, Erdőbenye, Hernádbüd, Gibárt, Pere, Dobsza). 2. Egy falazott templom. A helység egy része a Col. 23. Sect. 12 alatt fekszik. 3. Az itt keresztül folyó patak egy gabonamalmot hajt. 4. Magas törzsű, sűrűn nőtt tölgyerdő. 5. A patakok melletti mezők időnként mocsar-

sak. 6. Az út cekeházára a patak mellett megy, s jó. A postaút Nagy és Kiskérre jó. 7. A környező magaslatok uralják a helységet.²⁶

Az 1787. évi népszámlálás válogatott adatai

Szükszói járás	Ház	Lakos	Nemes (fff)	Pap	Zsidó
Szántó (oppidum)	318	2313	237	2	102 ²⁷

A falvakat a templom uralta, a nemesi lakóházak többsége szemre alig különbözött a jobbágyokétól, legfeljebb a porta nagysága különítette el, de az sem mindig. A mezővárosok többsége sem volt más, mint bizonyos kiváltságokkal rendelkező falu, azaz falusias utcaképpel rendelkező település. Talán Göncön kívül még Abaujszántón lehettek erősebb köházak, s természetesen Kassán.²⁸

1897-ben Abaujszántó, Abauj vármegye „III. Gönczi járás” községe. A járáshoz tartozott még Alpár, Czekeháza, Felső-Czécze, Felső-Dobsza, Bodóvár-alja, Fony, Gibárt, Göncz, Göncz-Ruszka, Hejcze, Hernád-Büd, Hernád-Kércs, Préposd, Kér, Korlát, Nagy-Kinyizs, Pere, Szent-István-Baksa, Vilmány, Vilmány-Kisfalu, Vizsoly.

A 100 kh-on felüli területen gazdálkodók

neve	főfoglalkozása	birtoklási jogcíme	a földbirtok tulajdonosának neve
Balogh István	földbirtokos	tulajdonos	Balogh István
Dick Ármin	„	„	Dick Ármin
Engel Zsigmond	„	„ és haszonbérő	Engel Zsigmond Bartus Borbála Bartus Lujza
Ivancsó Pál	„	tulajdonos	Ivancsó Pál
Zélinger Márton	földműves	„ és haszonbérő	Zélinger Márton gr. Majláth György

Abaujban a legtöbb zsidó Korlátan élt, s csaknem ugyanennyi Abaujszántón.²⁹

A birtokosok: 1. Balogh István, 2. Dick Ármin, 3. Engel Zsigmond, 4. Ivancsó Pál, 5. Zélinger Márton gazdaságának területe kh-ban.

	szántó- föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	FANET	össz.
1.	71	2	15	-	10	-	-	3	101
2.	243	2	35	-	6	16	-	13	315
3.	226	1	10	-	6	-	-	2	245
4.	102	-	1	-	-	-	-	2	105
5.	242	6	54	-	15	511	-	9	837
	884	11	115	0	37	527	0	29	1603

(FANET = Földadó alá nem eső terület. Feltűnő, hogy a birtokosok kezén nincsen szőlőültetvény.)

A birtokosok gazdaságában használt fontosabb gépek és eszközök

	rosta	vető- gép	eke	triór	szecska- vágó	borona	henger	igás- szekér
1.	1	-	2	-	1	2	1	6
2.	2	1	11	1	1	7	1	6
3.	-	1	6	-	1	7	2	7
4.	-	-	5	1	1	4	1	3
5.	-	1	8	1	1	9	3	7

Lokomobil, járgány, cséplőszekrény egyiknél sincsen.

A gazdaságban foglalkoztatottak száma:

1.	5
2.	6
3.	9
4.	5
5.	10

Háziállatok száma:

	szarvasmarha	ló	sertés	juh
1.	8	6	6	-
2.	47	6	-	582
3.	34	6	-	1
4.	6	2	15	-
5.	22	6	-	200

Abaújszántó község

Gazdaságok száma:	391	A gazdaságok területéből:	
Szántóföld:	2857 kh.	tulajdon:	6184
Kert:	127	haszonélv. birtok:	262
Rét:	327	haszonbéres:	1071
Szőlő betiltetve:	53	Biztosított gazdaságok száma tűz el-	
Parlag v. kiirtott:	128	len:	
Legelő:	353	épület:	230
Erdő:	3550	gabona és tak.:	-
Nádas:	-	Általány:	57
Nem termőter.:	122	Jégkár:	16
Összesen:	7517		

Gazdaságok iparvállalattal: nincsen, műtrágyát használó gazdaságok: nincsen.

Lófogatok				Öszvér és szamár	Tehén
egyes	kettős	hármás	négyes		
25	135	2	-	17	4

Gyümölcsfák

alma	körte	cseresznye	meggy	őszibarack	kajsziarack
766	580	504	541	643	859
szilva	dió	mandula	gesztenye	eper	összesen
4977	410	70	9	445	9804

Szarvasmarha állomány

	0-1	2	3	3-	4	4-
bikaborjú, bika	4	8	1	34		
üsző, tehén	55	97	56		25	211
tinó, ökör	2	6	14		2	78

Az összes állományból

magyar-erdélyi	488
mokány vagy riska	25
pirostarka	52
borzderes	9
egyéb színes	19
bivaly	-

	Lóállomány					
	0-1	2	3	3-	4	4-
mén	2	5	2			
kanca	4	7	9		11	123
herélt	1	3	3		9	158

Összesen: ló 337 db, szamár 33 db, öszvér - db, kecske 3 db, sertés 784 db, juh 1202 db, baromfi 5238 db. A méhcsaládok száma: 96.

Motor- és gőzgéptulajdonosok

Baksy Endre 6 LE benzinmotor, Biliczky Gábor 6 LE benzinmotor, Fülöp Izidor 6 LE gőzlokomobil, Fuchs és Cserveny 70 LE stabil gőzgép (gőzmalom), Goldman Lipót 6 LE gőzlokomobil, dr. Halmos Károly 8 LE benzinmotor, Mercz Zsigmond 6 LE gőzlokomobil, Rosenbluth Lajos 25 LE motoreke, Weisz Gyula benzinmotor.

Jegyzetek

1. *Borovszky S.* 1896. : 318-320
2. *Borovszky S.* 1896. : 264-265
3. *Borovszky S.* 1896. : 270-271
4. *Borovszky S.* 1896. : 318-320
5. *Borovszky S.* 1896. : 213, 217
6. *Borovszky S.* 1896. : 252
7. *Borovszky S.* 1896. : 41, 318-320
8. *Csánki D.* 1890.: : 200
9. *Györfly Gy.* 1987. : 142-143
10. *Molnár I.* 1990. : 173-186
11. *Borovszky S.* 1896. : 128
12. *Németh G.* 1988. : 306-338
13. *Borovszky S.* 1896. : 318-320
14. *Borovszky S.* 1896. : 148
15. Magyar Ref. Temp. 1942. : 486
16. A Mo.-i Ref. Egyház címtára : 51
17. Evang. templom én. : 635
18. *Várady J.* 1989. : 20-21
19. Anyakönyvek (Ref. Egyház) : 45, 557-570 (1729-1825)
20. *Fényes E.* 1851. : 63
21. *Galgóczy K.* 1855. : 284-296
22. *Borovszky S.* 1896. : 318-320
23. *Borovszky S.* 1896. : 318
Fényes E. 1851. : 63
Magyar Ref. Temp. 1942. : 486
Gyalay M. 1989. : 323
24. A Magyar Kor. Orsz. Mezőgazd.-i Stat. 1897. : 266, 314, 316-317
25. A Magyar Malom- és Motor... Címtára I. 1922. : 28
26. Abaúj - Torna vármegye katonai leírása 1993. : 45
27. Abaúj - Torna vármegye katonai leírása 1993. : 152
28. Abaúj - Torna vármegye katonai leírása 1993. : 161
29. Abaúj - Torna vármegye katonai leírása 1993. : 163

Irodalom

Abaúj - Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek). Miskolc, 1993. Szerk.: *Csorba Csaba*

Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai I. Abaúj - Torna vármegye és Kassa. Bp., 1896.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I., Bp., 1890.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára III., Pesten., 1851.

Györffy György: Az árpádkori Magyarország történelmi földrajza I., Abaújvármegye

Galgóczy Károly: Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság Mezőgazdasági statiszticája. Pesten, 1855.

Magyar Református Templomok II. Főszerk.: *Dr. Kováts J. István*. Bp., 1942.

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája II. Gazdacímtár. Bp., 1897. II. kötet. Összeírás eredm.

Magyar malom és mezőgazdasági motor- és gőzgéptulajdonosok címtára I. Bp., 1922.

A magyarországi református egyház címtára. Bp., 1983.

Magyar evangélikus templomok. Bp. én.

Molnár István: Az abauji településfejlődés. Széphalom 3., 1990. A Kazinczy Társaság Évkönyve.

Németh Gábor: Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVI-XVII. századi Abaúj és Zemplén megyében. Agrártörténelmi Szemle 3-4. sz.

Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989.

Anyakönyvek - Az abaujszántói református egyház anyakönyvei.

Országos Levéltár, Filmtár. A 1368 REF 235/1-236/2 (1650)

Dates Covered: 1729-1825

Taufregister, Heiratsreg., Sterbereg.

ABAÚJSZÁNTÓ HISTÓRIÁJÁNAK KUTATÁSA

(különös tekintettel a Forgács-nyomda történetére)

Abaújszántó egyike a Hegyalja nagy múltú egykori mezővárosainak. Eppen ezért megdöbbenő, hogy históriájáról mily keveset tudunk. Nem született róla monográfia sem a múlt században, sem korunkban. A régi feldolgozások hiánya azért is fájó, mert a történelem viharában dokumentumai igencsak megtizedelődtek.

A község (az egykori mezőváros) saját iratait Zemplén Levéltára őrzi jelenleg Sátoraljaújhelyen. 36 kötet és hét doboznyi iratanyag sorakozik mindössze a polcokon. Ez összességében is igen kevés, s még ami van, az is erősen töredékes. 1850-ig nem maradt fenn mindössze csak négy jegyzőkönyv (utcagyűlések jegyzőkönyve 1842-1885 között, tanácstörvényészéki, hadnagyszéki jegyzőkönyvek), - csonkán, sérülten. Töredékes a 20. századi iratanyag és a jegyzőkönyvek sora is.

A közigazgatási iratanyagot kiegészítő földesúri dokumentumok a régégi uradalom (Rákóczi-Aspremont birtok) levéltárában található meg. Hasznosan egészítik ki ezt a Magyar Országos Levéltár Urbaria et Conscriptioes gyűjteményében fennmaradt 17-18. századi urbáriumok, összeírások, leltárak.

Az egyházak közül a helyi rk. plébánia 1735-től őríz iratokat, köztük az említett időtől anyakönyveket, 1810-ből canonica visitatiós jegyzőkönyvet, 1741-től vegyes iratokat. Az egészében 1 fm-t el nem érő anyag (1950 előtti) erősen töredékes.

A ref. egyház anyakönyvei 1729-től kezdődnek, 18-19. századi iratai hasonlóképpen töredékesek. Egy 1898-ban készült történeti adatgyűjtés jó áttekintést ad az akkor meglévő dokumentumokról.

Az, hogy Abaúj vármegye levéltára Trianon óta Kassán van s rövid néhány évet kivéve idegen uralom alatt, nehezen, vagy egyáltalán nem volt hozzáférhető, tovább nehezíti a kutatást.

A közelmúlt, a 20. század eseményei azonban nemcsak az iratokban tükröződnek, hanem a még élő szemtanúk is segítségére lehetnek a historikusoknak. Példa lehet erre a nyomdatörténet is.

Abaújra a középkor óta Kassa túlsúlya jellemző minden vonatkozásban. A múlt században érthető, hogy a kassai nyomdák uralták az egész

megyét. A századfordulón Kassán nyolc nyomda működött. A megyében ezen kívül Szepsiben (Tóth István), Szikszón (Blank Simon) és Abaújszántón (Baksy Barna és Forgács Lajos) működött nyomda.

Baksy Barna nyomdájában készült 1897-1907 között az Abaújszántó és Vidéke c. vegyes tartalmú hetilap. Más egyebet jelenleg nem tudok róla. A Forgács-féle nyomdát 1897-ben alapították. Az egybeesés alighanem arra utal, hogy nem két vállalkozásról van szó, hanem a Forgács-féle üzem Baksy örököse, folytatója.

A Forgács nyomda az 1920-as években jelenik meg a szemünk előtt a dokumentumok tükrében: Abaúj - Torna vármegye alispánjának iratai között maradt fenn 1923-26-ból a rendszeresen készült negyedévenkénti kimutatás a nyomdák termékeiről, a beküldött mintapéldányokkal. Ezeket a szabályzat szerint tíz esztendő múltán ki kellett volna selejtezni, azonban szerencsére elmulasztották. Így maradt meg a két abaúji nyomda (a szántói Forgács-féle és a szikszói Stamberger-féle) mintakollekciója. Amikor ezt áttanulmányoztam, megpróbáltam további kiegészítő adatokat gyűjteni. Sajnos a cégbírószági iratok között hiába kutatunk. Az ipartestületi iratok is csak kevés adattal szolgáltak. Az országos nyomdászati kiadványok viszont hasznos alapadatokat őriztek meg. A saját gyűjteményemben meglévő 1937. és 1943. évi nyomdász évkönyv és útikalauz a következőkről tudósít: Forgács Lajos nyomdájában 1937-ben 2 szedő ill. korrektor, egy szedőtanonc dolgozott, a nyomdagépek száma kettő. A minősítés szerint a nyomdai helyiség egészséges. Az 1943. évi kötetből megtudhatjuk, hogy a nyomógépek száma háromra szaporodott. Egy szedő-gépmester és egy szedőtanonc a nyomda személyzete.

Egy 1944. évi kimutatás szerint Forgács Lajos a Fő u. 24. sz. alatt lakott, nyomdaüzeme mellett könyv- és papírkereskedése is volt. Ez egyébként a vidéki kisnyomdák esetében szokásos volt, a nyomdai és kereskedői tevékenység jól kiegészítette egymást. Tudomásunk szerint az első szántói könyv- és papírkereskedést Spán Ignác alapította 1883. április 30-án. A Magyar Könyvészet kimutatása szerint ez 1908-ban is fennállt.

Baksy Barna nyomdájában készült 1897-1907 között az Abaújszántó és Vidéke c. vegyes tartalmú hetilap. Más egyebet jelenleg nem tudok róla. A Forgács-féle nyomdát 1897-ben alapították. Az egybeesés alighanem arra utal, hogy nem két vállalkozásról van szó, hanem a Forgács-féle üzem Baksy örököse, folytatója.

A Forgács nyomda az 1920-as években jelenik meg a szemünk előtt a dokumentumok tükrében: Abaúj - Torna vármegye alispánjának iratai

között maradt fenn 1923-26-ból a rendszeresen készült negyedévenkénti kimutatás a nyomdák termékeiről, a beküldött mintapéldányokkal. Ezeket a szabályzat szerint tíz esztendő múltán ki kellett volna selejtezni, azonban szerencsére elmulasztották. Így maradt meg a két abaúji nyomda (a szántói Forgács-féle és a szikszói Stamberger-féle) mintakollekciója. Amikor ezt áttanulmányoztam, megpróbáltam további kiegészítő adatokat gyűjteni. Sajnos a cégbíróági adatok között hiába kutatunk. Az ipartestületi iratok is csak kevés adattal szolgáltak. Az országos nyomdászati kiadványok viszont hasznos alapadatokat őriztek meg. A saját gyűjteményemben meglévő 1937. és 1943. évi nyomdász évkönyv és útikalauz a következőkről tudósít: Forgács Lajos nyomdájában 1937-ben 2 szedő illetve korrektor, egy szedőtanonc dolgozott, a nyomdagépek száma kettő. A minősítés szerint a nyomdai helyiség egészséges. Az 1943. évi kötetből megtudhatjuk, hogy a nyomógépek száma háromra szaporodott. Egy szedő-gépmester és egy szedőtanonc a nyomda személyzete.

Egy 1944. évi kimutatás szerint Forgács Lajos a Fő u. 24. sz. alatt lakott, nyomdaüzeme mellett könyv- és papírkereskedése is volt. Ez egyébként a vidéki kisnyomdák esetében szokásos volt, a nyomdai és kereskedői tevékenység jól kiegészítette egymást. Tudomásunk szerint az első szántói könyv- és papírkereskedést Spán Ignác alapította 1883. április 30-án. A Magyar Könyvészet kimutatása szerint ez 1908-ban is fennállt.

A szántói nyomdának nemcsak a kassai hasonló üzemekkel, hanem a környék más nyomdáival is versenyre kellett kelniök. Hiszen 1908-ban pl. Miskolcon 10 nyomda működött, Sárospatakon egy, Sátoraljaújhelyen hat, Szerencsen kettő, ugyanannyi Tokajban, s még Tolcsván is volt nyomda.

A helyi lap mellett (míg fennállt) a község iparosai, kereskedői, hitelintézete, közigazgatása, egyesületei, az iparosok számára kellett nyomtatványokat készítenie a nyomdának. A közigazgatás nyomtatványainak egy része fennmaradt a sátoraljaújhelyi levéltárban őrzött (erősen töredékes) anyagban. A nyomtatványok számozásából arra következtethetünk, hogy több száz félet készítettek a községi közigazgatás és szolgabírói hivatal számára. Ezeket használták még 1945 után is!

A céges levélpapírok, reklámcédulák, báli meghívók, esküvői értesítések és gyászjelentések a társadalmi életet hűen tükröző dokumentumok. Az alispánnak küldött kimutatásokból azt is megtudjuk, hány példányban készültek az egyes nyomtatványok.

Trianon után Szikszó lett a megyeszékhely. Az ottani nyomda készítette a vármegyei hivatalos lapot, a megyei nyomtatványok zömét, a hozzá képest periférikusnak és valószínűleg kisebb teljesítményűnek számító szántói nyomda jóval kevesebb nyomtatványt készített.

A hegyaljai nyomdák tulajdonosainak többsége zsidó volt, a könyv- és papírkereskedők is zömmel közülük kerültek ki. Mind a szikszói, mind a szántói nyomda tulajdonosa is zsidó származású volt. Természetesen őket is sújtották az 1930-as évek végétől a zsidókra vonatkozó megkülönböztető jogszabályok. A községi iratok között mint zsidó tulajdont veszik számba a nyomdát. Mi történt a tulajdonossal, arról hallgatnak a községi iratok, amelyek azonban a zsidó vagyonok összeírásáról, zsidó lakások új tulajdonosok kezére kerüléséről sok-sok értékes adatot tartalmaznak.

A KIOSZ abaujszántói csoportjának jelentése szerint 1949-ben működött a Forgács-nyomda, adóalapja háromezer Ft volt. Valószínűleg ekkoriban államosíthatták. Később mi lett a sorsa, homály fedi. A helyi kutatók feladata lehet a fehér foltok tisztázása, s a nyomda kiadványainak minél teljesebb összegyűjtése.

Az eddig összegyűjtött nyomdatermékek közül néhányat fénymásolatban illusztrációként bemutatunk. Ezekből látható, hogy a Forgács-nyomda egyike volt a sok száz vidéki kisnyomdának. Szépen, igényesen dolgozott. Elsősorban aprónyomtatványok készítésére rendezkedett be, könyveket nem, legfeljebb füzeteket (hitelintézeti évi beszámolókat) készített. Könyvek nyomására helyben nem volt igény, nem volt tökéletes megrendelő. Jó tipográfusi rutinnal oldották meg a típusfeladatokat (meghívó, szórólap, stb.), azonban vigyáztak arra, hogy ne legyen sablonossá váljanak. A szép tiszta nyomás, jó papír természetes követelménynek számított akkoriban. Manapság, amikor sorra létesülnek a kisnyomdák, egyre több a rendezvény, bizony sem az igény szint, sem a nyomda szint nem éri el a 60-80 esztendővel ezelőttit. A Forgács-nyomda termékeinek megismerése e szempontból is tanulságos lehet.

KISS KÁROLY

speciális kelmfestő és vegytisztító
ABAUJSZÁNTÓ, FŐ-UT 291.

Budapesten elismert műfestő. Dicsérő levelek számos arisztokrata körből.

KÜLÖNLEGESSÉGEIM:

Ruhaszövetek, u. n. **brokkátselyem**-garniturák, **ripsz** vagy gyapjuszövetes-butorok, robbanómentes tisztítása.

Legkényesebb nappali és estélyi **toilettek festése**, tisztítása vagy egyes **faltok kidetasálása**.

Uri selyem és szövet-öltönyök tisztítása, tisztítás után **nem különbözik az ujtól**.

Legnagyobb **szőnyegek tisztítása és festése**, a bacillusok, molyok s ezek tojásai elpusztítása, a szőnyeg fonása és színe/a legkevésbé sem szenved.

Csipkék, ruhakelmék stb. minta utáni festése.

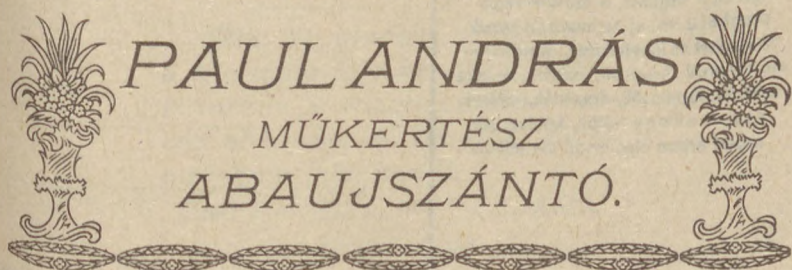
Gyűrött **ruhák kivasalása**.

Gyászruhákat 24 óra alatt **festek** oly feketére mely esőnek és izzadságnak ellentáll és otthon is mosható.

Vállalok férfiruha átvasalását.

TÖBB DISZOKLEVÉLLEL KITÜNTETVE

PAUL ANDRÁS

MŰKERTÉSZ

ABAUJSZÁNTÓ.

Vállalok új és régi disz-, gyümölcs- és konyhakertészet építését és átalakítását.

Továbbá beteg pálmák és más disznövények tisztogatását és gyógykezelését, ugyszintén gyümölcsök konzerválását, aszalványok készítését, valamint csokorkötést.

Champignon gombatelep létesítését francia rendszerű függő ágyakban való beállítását.

Szives támogatást kérek

PAUL ANDRÁS

HAVASI JENŐ

kocsigyártó és kárpitos
ABAUJSZÁNTÓ FŐ-UT 410.

Eivállal minden e szakba vágó munkát u. m. új és használt kocsik fényezését és kárpitozását, mindenféle műbutorok, heverők, matraczok kikészítését; függönyök, drapériák, sztörök, gyermekágy-hálók kötését stb. szolid árban elsőrendű kivitelben.

LEVELEZŐ-LAP

4. ábra

Kimutatás

az 1922. év *Október* havában a **Forgács Lajos** cég **abaujszántói** nyomdájában előállított és a Magyar Nemzeti Múzeumhoz — Magyar Tudományos Akadémiához — m. kir. központi statisztikai hivatalhoz, — kassai kir. ügyészséghez beszolgáltatott sajtótermékekről (a napilapok kivételével.)

Sorszám	Gyártási szám	A sajtótermékek						Jegyzet	
		szerzője és címe	füzet, kötet stb.	rét	darab száma	iveinek száma	ára hozzávetőleges értéke		
							K		F
	1000	<i>Hóli meglátás</i>							
	1000	<i>Memorandum</i>							
	1000	<i>Bonitok</i>							
	500	<i>Körlevél</i>							
	500	<i>Levélgy.</i>							

5. ábra

MEGHIVÓ.

AZ ABAUJSZÁNTÓI GAZDÁLKODÓ IFJUSÁG

1923. évi október hó 28-án
a Fleischer-féle vendéglő nagy-
termében a világháboruban eie-
sett abaujszántói hőseink méltó
emlékére felállítandó

EMLÉKOSZLOP CÉLJÁRA
zártkörű

TÁNC - MULATSÁGOT

rendez, melyre t. címet és b. csa-
ládját tisztelettel meghívja

A RENDEZŐSÉG.

Kezdeté este fél 8 órakor

Belépti díj személyenként
3000 korona.

Felülfizetések — tekintettel a
nemes célt — köszönettel
fogadtatnak.

A meghívó a pénztárnál felmutatandó.

Forgács Lajos Abaujszántó.

6. ábra

HALLO!

HALLO!

Színházi jelentés

Tisztelettel értesítem a n. ö. közönséget,
hogy bemutató előadásul:

A r a n y m a d á r

helyett ápr. 10-én, kedden,

HAZUDIK A

MUZSIKASZÓ

Operette ujdonság kerül színre.

ARANYMADÁR Pénteken és Szombaton
ápr. 13- és 14-én kerül színre.

Forgács Lajos Abaujazató.

7. ábra

Az Abaujszántói Takarékpénztár
mint Részvénytársaság

1922. ÉVI

ZÁRSZÁMADÁSA

az igazgatóság és felügyelő-
bizottság jelentésével.

(53-ik üzletév).

NYOMTA FORGÁCS LAJOS KÖNYVNYOMDÁJA ABAUJSZÁNTÓ. 1923.

8. ábra

SCHWARCZ IZIDOR FIAI
ABAUJSZÁNTÓ.

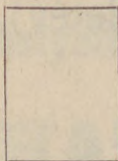
TERMÉNY-, GYAPJU-, JÚHSAJT-, LISZT-, SÓ-,
HÓVELYES- ÉS GAZDASÁGI MAGVAK
NAGYKERESKEDÉSE.

Abaujszántó, 192

Interurban telefon: 7. sz. Telefon 7. a sz.
M. kir. postatakarékpénztári számla 18155. szám.
Sürgőnycim: BABOS.

9. ábra

Meghatalmazás.

Alulírott meghatalmazom **Dr. Zimmermann Lajos** abaujszántói
ügyvéd urat, hogy

.....
ügyemben az ügyvédi rendtartásban és a Pp. 104. §-ában megállapított jog-
körrel képviseljen.

Kelt Abaujszántó, 192 évi.....hó.....napján.

.....
Ebben az ügyben meghatalmazásom terjedelmében helyettesítéssel megbízom

Dr. Szeremley Emil miskolczi, **Dr. Boross Lajos** szikszói

..... ügyvéd urakat

Abaujszántó, 192 évi.....hó.....napján.

.....
ügyvéd.

10. ábra

Tisztelettel meghívjuk gyermekeink

MARISKA ÉS DÁNIEL

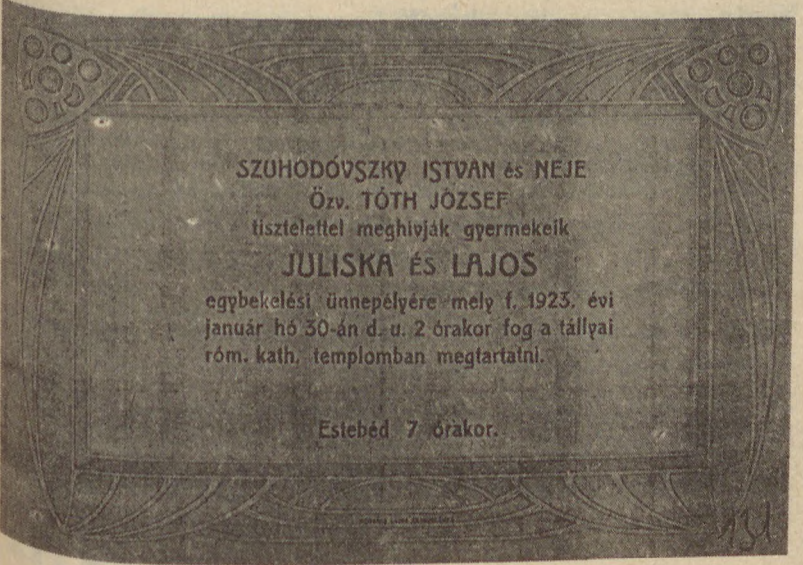
esküvőjére mely február hó 1-én délután 2
órákor Gönczön az ev. ref. templomban fog
megtartatni.

Estebéd 6 órakor.

Göncz, 1923. február hó.

SZOMBATHY ISTVÁN és NEJE

11. ábra

SZUHODÓVSZKY ISTVÁN és NEJE

ÖZV. TÓTH JÓZSEF

tisztelettel meghívják gyermekeik

JULISKA ÉS LAJOS

egybekelési ünnepélyére mely f. 1923. évi
január hó 30-án d. u. 2 órakor fog a táillyai
róm. kath. templomban megtartatni.

Estebéd 7 órakor.

12. ábra

Bebizonyított tény,
 hogy a
versenyképesség fénypontját elérte,
 mert
 árban
 fazónban
 minőségben
 kivitelben
 utólérhetetlen

RÓTH LAJOS ÉS FIA

női-, férfi-, leány-, fiu és gyermek cipő üzletében
ABAUJSZÁNTÓ. (A román. kath. templom mellett.)

Női Ia. Sevro v. box magas szár, lakkspic varrott széllal garantált krupon talp	280-000
Női fél füzös vagy boka pántos sevro v. box	225-000
Női lakk fél divat pántos	300-000
Női Ia. box magas szár lakkspic garantált krupon talp	225-000
„ „ „ alacsonyabb „ „ „	200-000
ugyan ezek lakkspic nélkül 10-000 koronával olcsóbb	
Női fél füzös lakk kaplival	180-000
„ „ 2 csattal pántos	175-000
Sárga női bagarià fél, krupon talppal, reklám ár	215-000
Férfi box bergst. garantált Ia. aljával	300-000
Férfi „ „ sárga dupla talppal téli sport cipő	325-000
Férfi munkás cipő sárga bőrből	195-000

Leány fiu és gyermek cipők rendkívüli olcsó árban ugyszintén munkás bakancsok Ia. minőségben 140.000

50 éves régi jól ismert szolid üzletemben továbbra is kizárólag prima minőségű áruval fogok olcsó árban szolgálni.

Nagy választék házi cipőkben.

További pártfogást kér

RÓTH LAJOS ÉS FIA

13. ábra

RÓTH LAJOS ÉS FIA

CIPŐ ÁRUHÁZA
ABAUJSZÁNTÓ
ALAPÍTOTT 1880.

LEVÉLEZŐ-LAP.

14. ábra

..... szám.

Az abaujszántói járás főszolgabírájától.

Hivatalos jelentés arról, hogy.....
..... ügyben a jegyző az 19 év
..... hó ik napján szám alatt kelt rendeletnek szeri sürgetés da-
cára elegendő nem tett, az esetleg fenforgó akadályokról jelentést nem tett.

Véghatározat.

..... 1 jegyzőt az 1886. XXII tc.
105 §-a alapján a jegyzői nyugdíj alápra fordítandó és 15-nap különöeni végrehajtás terhe
alatt fizetendő kor; azaz korona rendbirsággal sújtom
s utasítom, hogy késedelmét igazolva, fenti rendeletnek nap alatt újabb rendbirság
esetleg fegyelmi eljárás megindításának terhe mellett tegyen eleget.

Indokok.

Miután a jz. hivatkozott rendeletnek eleget tenni elmulasz-
totta, késedelmét nem igazolta, az ügy kisebb jelentőségeért és a hanyagság kisebb fokára va-
ló tekintettel, a fenti rendbirság volt kiszabandó.

Erről a nevezett jzót. avval értesítom, hogy a jelen határozat ellen felelőbeszések helye
nincsen.

Abaujszántó, 192 hó napján.

főszolgabíró

15. ábra

MEGHIVÓ

**AZ ABAUJSZÁNTÓI
CSIZMADIA IFJUSÁG**

1925. évi június hó 1-én
(pünkösöd másodnapján) a
Takács-féle gőzfürdő kerthelyi-
ségében saját pénztára javára
SZIGORUAN ZÁRTKÖRŰ

MAJÁLIS

rendez, melyre t. címet és b.
családját tisztelettel meghívja a
RENDEZŐSÉG.

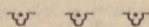

Kezdeté délután 4 órakor.

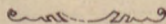

**Belépti díj személyenként
10.000 korona. Felülfizetéseket
köszönettel fogadunk.**

A befolyt fizetés jövedelem negyedrésze az Abaujszántói
Testező Egyesület javára lesz fordítva.

Kedvezőtlen idő esetén a majális a kö-
vetkező vasárnap lesz megtartva.

A meghívó kívánatra felmutatandó.

MEGHIVÓ.

A GÖNCZI ÖNKÉPZŐ IPAROSKÖR

1923. évi szeptember hó 30-án a
városi vendéglő nagytermében
saját könyvtára javára

Őszi

TÁNCMULATSÁGOT

rendez, melyre t. címet és b. családját tisztelettel meghívja

A RENDEZŐSÉG.

BELÉPTI DIJ:

személyenként 1500 korona.

Kezdeté este 7 órakor.

Felülfizetéseket köszönettel
fogad a vezetőség.

Vorgács Lajos ábrázolása.

17. ábra

T. Cim. MEGHÍVÓ

ÖNKÉPZŐ IPAROSKÖR

Van szerencsém szíves tudomására hozni, hogy a
Kis-uccán 489. szám alatt lévő üzlethelyiségemben
uri és női

cipészetet

nyitottam.

Műhelyemben a fővárosban elismert legjobb cipő-
munkásokat fogom alkalmazni, úgy, hogy a mai kor
legkényesebb ízlésének megfelelően fogom munkáimat
kiállítani.

Főelvem az, hogy vevőimet jól, pontosan és olcsón
kiszolgáljam.

Kérem nagybecsű pártfogását

Kiváló tisztelettel
CSEPREGI MIHÁLY

este 7 órakor

szünetekkel köszönettel
fogad a vezetőség.

szünetekkel köszönettel

szünetekkel köszönettel

18. ábra

ABAÚJSZÁNTÓ VONZASKÖRZETÉBEN - GOLOP

(Adalékok Golop iskolatörténetéhez)

A két szomszédos településnek élő kapcsolata volt ősidőktől.

Pl.: A *golopi gőzmalom 1919-1922-ig* működött a Klinkó család tulajdonában volt. Tudjuk, hogy az *abaujszántói Mercztől, a fehérkőbánya-tulajdonosától bérelt* egy kis 8-as kazánt, amikor az övé felrobbant.

Golopon működött 1924-től-1934-ig egy *olajtűz*, melynek az ottani Majoros család volt a tulajdonosa. A mellékterméket, a napraforgó pogácsát nagy tételben értékesítették. Állandó vevők voltak a golopi Vay báró mellett Cekeházán Patay földbirtokos és Abaujszántón a kereskedő Babosék.

A golopiak ide Abaujszántóra jártak bevásárolni, az itteni piacra is batyuzták termékeiket. Itt volt a legközelebbi sertés és állatvásár is. A későbbiekben itt szereztek be téli tüzelőket a TŰZÉP-en.

Nagyon sok golopi gyerek Abaujszántóra jár be középiskolába (pl.: Z. Takács László), az is előfordult, hogy golopi pedagógus pl. München Imre az 1956-os események után Abaujszántón kénytelen tanítani. Száz sem közömbös, hogy most Kender János polgármester társam felesége is golopi és jómagam is 7 karácsonyt értem meg a golopi parókian. Ez idő alatt irtam egy terjedelmes munkát: Egy tokajhegyaljai kisközség struktúráváltozásai: Golop és népe címen, ebből szeretnék a későbbiekben egy szelvetet bemutatni, melyből megtudjuk milyen is volt az iskoláztatás, az egykori pedagógus sors, de bele látunk eleink életébe is.

Kis	nemzetlen	itt talál			
György	nemzetlen	1802-ben			
Kovács	nemzetlen	itt talál			
István	nemzetlen	1802-ben			
Kereki	nemzetlen	1802	Édes	Kö-	
Péter	nemzetlen	Április	Anna által		
Bartóczy	nemzetlen	1802	Édes	ABC	
Dániel	nemzetlen	Április	Anna által		
Vasolyi	nemzetlen	1802	Édes	ABC	Dü-
János	nemzetlen	Július	Anna által		

A GOLOPI „OSKOLA” TANULÓIRÓL 1802-TŐL

Az 1600-tól fennálló iskola „Protokolluma” csak 1802-től őrzi a gyerekek névsorát, s a velük kapcsolatos feljegyzéseket. Az 57. oldalon kezdődik a férfi gyermekek névsora, a 93-on a Leány gyermekek sora. Előbb részletesen, majd számszerűen közlöm a feljegyzéseket:

Fejléc:

1. Az Oskolába - járó Férfi Gyermekek Neveik
2. Rangja
3. Mellyik Esztendőbe? és mellyik Hónapban adatott fel?
4. Ki által vitetett először az Oskolában
5. Fel vitettségkor való Tudománya
6. Tanulásbeli szorgalmatossága
7. Oskola járás beli serénysége
8. Oskola el hagyáskor való Tudománya
9. Mellyik esztendőbe és Hónapba(!) hagyta el az Oskolát?

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Erdős György	nemtelen	Itt talált 1802-ben	-	Sylab.	Közép	Serény	Könyv nélkül tanult	Juliusban 1804
Sindely Mihály	nemtelen	Itt talált 1802-ben	-	Sylab.	Jó	Serény	Könyv nélkül Kis Káté	Julius 1804
Kalás András	nemtelen	Itt talált 1802-ben	-	Sylab.	Meg lehetős	Serény	Könyv nélkül Super Vilet Kis Káté	Julius 1805
Kis György	nemtelen	Itt talált 1802-ben	-	Sylab.	Közép- szerő	Néha	Olvasó	Julius 1804
Kováts István	nemtelen	Itt talált 1802-ben	-	Syllab.	Korhely	Ritkán	Olvasó	Julius 1804
Kereki Péter	nemes	1802 Április	Édes Attya által	ABC	Közép- szerő	Ottan- ottan	Olvasó	Decemb. 1804
Barlógh Dániel	nemes	1802 Április	Édes Attya által	ABC	Jó	Serény	Olvasó	Decemb. 1804
Visolyi János	Nemtelen	1802 Julius	Édes Annya által	ABC	Ditséretes	Gyors	Könyv nélkül Kis Káté	Julius 1807

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Mítaj	Árva	Április	Nénye	ABC	Korhely	Oskola	ABC	Julius
Mihály	Nemtelen	1802	által			kerülő		1802
Fedás	Nemtelen	Április	Édes	ABC	Jó	Gyors	Jó olvasó	Decemb.
János		1802	Attya által					1802
Kotsy	Nemtelen	Április	Édes	ABC	Semmit	Néha	Syllab.	Febr.
József		1802	Attya által		sem ér			1803
Mólnár	Nemtelen	Julius	Édes	ABC	Ditsér.	Serény	Jó olvasó	Decemb.
István		1802	Attya által					1802
Molnár	Nemtelen	Julius	Édes	ABC	Ditsér.	Serény	Jó olvasó	Julius
Ferentz		1802	Attya által					1803
Takats	Nemtelen	Septemb.	Édes	ABC	Jó	Gyors	Könyv	Julius
György		1802	Annya által				nélkül	1805

A leányok csak 1803-tól vannak beírva!

Tóth Onda	Nemtelen	Septemb. 1803.	Édes Annya által	ABC	Jó	Serény	Jó olvasó	Február 1805
Tóth András	Nemes	Január 1803.	Édes Annya által	ABC	Meglehe- tős	Közép- szer.	Declinista	Julius 1803
Barna István	Nemtelen	Január 1803.	Magába	ABC	Jó	Serény	Jó olvasó	Febr. 1804
Kertész Imre	Nemtelen	Jan. 1803.	Édes Attya által	Syllab.	Jó	Gyors	Jó olvasó	Febr. 1804
Kertész Ferenc	Nemtelen	Febr. 1803.	Édes Attya által	ABC	Rossz	Fucus	Olvasó	Febr. 1804
Nádaskai Mihály	Nemes	18. Febr. 1803.	Édes Attya által	ABC	Középsz.	Ottan- ottan	Könyv nélkül Super Vilet	Julius 1806

A Leány Gyermek Catalogus-ából

Visolyi Borbála	Nemtelen	1. Ápril 1803.	Édes Attya által	ABC	Szorgalm.	Gyors	Könyvnél. Kis Kath. Sz. Vilt.	Julius 1805
Nádaskai Mária	Nemes	5. Ápr. 1803.	Sógra által	ABC	Jó	Serény	Jó olvasó	Julius 1805
Hegedüs Zsanna	Nemtelen	7. Ápr. 1803.	Édes Annya ált.	ABC	Dicséret.	Gyors	Könyvnél. Sz. Hist.	Julius 1806
Hegedüs Mária	Nemtelen	5. Máj. 1803.	Édes Annya Ált.	ABC	Ditséret	Gyors	Könyv Nélk. Sz. Hist.	Decemb. 1804
Nádaskai Erzsébet	Nemes	10. May. 1803.	Édes Attya által	ABC	Dixséret.	Serény	Könyvn. Sz. Hist.	Nov. 1804
Nádaskai Borbála	Nemes	10. Oct. 1803.	Sogora által	Sylab.	Meglehet	Serény	Jó olvasó	July. 1804

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Hegedűs	Nemtelen	12. Oct.	Édes	ABC	Meglehet	Ottan-	Olvasó	Jul. 1806
Borbála		1803.	Anyja ált.			ottan		
Rabó	Nemtelen	14. Oct.	Édes	ABC	Korhely	Néha	Olvasó	Jül. 1805
Mária		1803.	Attya ált.					
Bodnár	Nemtelen	14. Oct.	Édes	ABC	Korhely	Néha	Olvasó	Mart.
Mária		1803.	Anyja ált.					1806
Barna	Nemtelen	18.	Édes	ABC	Dits.	Gyors	Jó olvasó	Julius
Erzsébet		Oct.1803.	Attya ált.					1806
Daruka	Nemtelen	10. Nov.	Nénnye	ABC	Megleh.	Néha néha	Olvasó	Julius
Susanna		1803.	ált.					1804
Behenyi	Nemtelen	19. Dec.	Édes	ABC	Megleh.	Sorg.	Olvasó	Jul. 1804
Sára		1803.	Attya ált.					
Gál	Nemtelen	20. Dec.	Édes	ABC	Dits.	Gyors	Könyv.	Julius
Borbála		1803.	Anyja ált.				Kis Káté	1805

Ezek szerint 1803-ban 6 fiú és 13 leány összesen 19 fő került fel az iskolába. Az ABC-t már mind tudta, sőt 2 már syllabizált is. Tehát a szülők otthon előkészítették a gyermekeket. Legtöbb viszont csak annyi időt járt az Oskolába, hogy az olvasást elsajátította.

Iskolába került

Év	Fiú	Leány	Összesen	Jegyzet
1804	3	1	4	
1805	3	6	9	
1806	4	2	6	
1807	-	1	1	
1808	1	5	6	
1809	5	3	8	
1810	4	4	8	
1811	1	3	4	
1812	3	2	5	
1813	7	5	12	
1814	-	2	2	
1815	1	1	2	
1816	2	4	6	
1817	6	-	6	
1818	1	2	3	
1819	4	5	9	
1820	3	2	5	
1821	2	1	3	Az egy lány: nehéz eszű, hébe-hóba járt és 1823. dec. 8-án ki is maradt.
1822	5	3	8	
1823	3	3	6	
1824	3	3	6	

Év	Fiú	Leány	Összesen	Jegyzet
1825	1	3	4	
1826	2	6	8	
1827	2	7	9	
1828	3	3	6	
1829	5	5	10	
1830	4	-	4	
1831	1	4	5	Lányok életkora: 6, 9, 7, 10 éves
1832	6	4	10	Lányok életkora: 7, 6, 6, 5 éves
1833	6	2	8	Fiúk életkora: 6, 8, 7, 6, 7, 5 év.
1834	-	2	2	
1835	-	2	2	
1836	-	1	1	
1837	2	4	6	
1838	5	7	12	Lányok életkora: 8, 6, 9, 6, 6, 5, 5 év.
1839	1	1	2	Lány 14 éves 40-ben ki is marad „olvas”. Fiú 5 éves „nehéz fejű, osk. kerülő”.
1840	4	3	7	
1841	6	4	10	
1842	7	4	11	
1843	1	-	1	
1844	6	1	7	
1845	7	1	8	
1846	2	3	5	
1847	2	1	3	
1848	9	1	10	
1849	-	1	1	
1850	?	4	?	Lányok életkora: 7, 4, 5, ? év.
1851	?	7	?	Lányok vallása: Helv. 6; R. Chat.: 1
1852	2	5	7	
1853	3	1	4	Fiúk életkora: 9, 7, 8 év.
1854	7	2	9	Mindkét lány ref.
1855	2	8	10	Fiúk életkora: 11, 4 év.
1856	3	4	7	
1857	3	1	4	
1858	2	4	6	Lányok: 1 evang., 3 ref.
1859	2	3	5	
1860	4	3	7	Fiúk vallása: 2 Róm. Kat., 2 Helv. (ref.)
1861	2	2	4	A 2 lány Helv.
1862	2	3	5	
1863	-	-	-	
1864	10	7	17	
1865	6	6	12	Fiúk vallása: R. Cath. 4, Ág. hitv. 1, Helv. Hitv. 5.
1866	6	6	12	Lányok: 1 görög, 1 róm. kat., 1 ref.
1867	3	3	6	Fiúk vallása: róm. kat. 1, helv. 3.
1868	4	3	7	
1869	5	7	12	

Év	Fiú	Leány	Összesen	Jegyzet ¹
1870	3	3	6	
1871	7	-	7	
1872	6	7	15	ebből: Helv. hitv. 11, R. Kath 4.
1873			6	(fiúk-lányok egymás mellett vannak írva)
1874			8	Ebből 6 ref., 2 róm. kat.
1875			8	Ebből 2 ref., 6 róm. kat.
1876			14	Ebből 10 ref., 2 róm. kat., 2 evangélikus

Az Oskola Protocollumába való beírás ezzel megszakad!

Sajnos 1877 és 1879-1890-ig teljesen hiányoznak a feljegyzések. Valószínű az akkori tanító mulasztásai!²

1878			32	Ez az összes tanuló létszáma!
1891/92 ³			31	Ebből ref. 28, izraelita 3.
1892/93			35	Ebből ref. 25, izraelita 6, R. Cath. 5.
1893/94			37	Ebből ref. 33, izraelita 3, R. Cath. 1.
1894/95			?	Előző éven már van 2 fő ötödik osztályos!
1895/96			28	és 14 ismétlő iskolás.
1896/97			32	Elsős: 12, II.o.: 9, III.o.: 6, IV.o.: 5.
1897/98				
1898/99			36	Ebből 4 izraelita a többi ref.; 19 I.o.
1899/1900			47	Ref.-en kívül, 4 izr., 16 r.kat., 1 g.kat.
1900/01			33	V.o. 2, IV.o.: 3, III.o.: 9, II.o.: 8, I.o.: 13
1901/02			42	mindennapi + 14 ismétlős.
1902/03			22	ref. +3 izr. mindennapi és 11 ref. +2 izr. ismétlős
1923/24			54	ebből 10 más felekezetű. Szülők foglalkozása: napszámos 11, földműves 13, dohánykertész 2, kerékgyártó 1, ács 1, közs. csordás 1, ny. vasúti őr 1, géptulajdonos 1, urad. kerülő 1, gépész 1, tejjazda 1, tanító 1.
1924/25			41	
1925/26			43	
1926/27			31	
1927/28			33	
1928/29			41	
1929/30			48	Egy izr. a többi ref.
1930/31			48	
1931/32			52	
1932/33			48	
1933/34			49	
1934/35			46	Anyanyelve mindig, mindegyiknek magyar!

¹ A golopi ref. elemi népiskola felvételi naplója 1923-tól 1934/35-ig alapján.

² A golopi ev. ref. iskola Anyakönyve 1859 évtől 1902/03-ig.

³ Ebben az időben már működik a Rom. Kat. Iskola v.6. ott!

A TANÍTÓNAK IS LEGYEN SZÖLLŐJE

- 1809 -

Az egyház vezetőinek ez ügyben küldött levele a báróhoz:

„Méltóságos Generális Úr!

Nekünk Kegyelmes Földes Urunk!

Ám bátor sokak és terhesek legyenek is a' Méltóságos Generális Úrnak foglalatosságai; mind azon által bátorkodunk alázatos instántiankal Kegyes Tekintete előtt megjelenni, a' Méltóságos Generális Úrnak; Méltóztassa azért reménykedő Insántiank foglalattyát Kegyesen megvizsgálni. - Mi a Nemes Ekklesi Lakosainak Elöl-járói eggyező szívvel azon munkálkodnánk, hogy miképpen lehetne mind a Tiszt, Predikátor, mind pedig a Rector Uraimék fizetésbeli jövedelmeket boldogabb lábra, Ő Kigyelmeknek pedig tellyes megelégedésekre állítani. Már a Tiszt, Predikátor Urunk ebbéli megelégedésének egy részből eleget tettünk, mivel az ő Kigyelme Kérésére az Ekklesia leg Kisebb darab Malomszög nevű Szöllőt, azon Két Hordó bor béli fizetés helyebe (: melyet az egész Consistorium helybe hagyott :) által adtuk, melyet most is örömmel és maga gyönyörködtetésével használ. Hogy ezt a fizetés beli jövedelmet az Rector Urunk részéről is kedveltetöbbe tehetnénk, teljes igyekezettel azon vagyunk, hogy azon egy Hordó Bor helyebe, melyet adunk ő Kigyelmének, az Ekklesia Szöllője terméséből, egy Szöllőtskét Szereztünk. - És éppen ez már a' Méltóságos Generális Úr Kegyes tekintete eleiben nyujtandó alázatos Instatianknak foglalattya, hogy ezen helységünk felett fekvő Somos Hegy, Nap Nyugati részén levő Gasók nevezetű Kis Darab Szöllőjét, Méltóztatna a' Méltóságos Generális Úr Ekklesiánk részére betszerint által engedni, hogy Rector Urunk jövedelmét az által is inkább megelégedettebbé tehetnénk, melyet is osztán birnának a' következő Rector Urak is.

Ezen Kegyes Grátiájának meg nyeréséért alázatosan esedeztünk a' Méltóságos Generális, 's Kegyelmes Földes Urunk előtt és hogy ezen gondolkodásunkat minékünk hibául tulajdonítani ne méltóztasson, reménykedünk. A' kik is alázatosan maradunk 's álhatatosan vagyunk Golopon.

A' Méltóságos Generális Úrnak
Kegyelmes Földes Urunknak

híven engedelmeskedő Jobbágyi
Nemes Ekklesia Elöl Járói közön-
ségesen ennek mostani Curatora
Hegedűs András"

Erre a következő választ küldte báró Vay generális:

„ A' Golopi Ecclesiának mind a' mai napig ez beneplactio Dominali annyi rétje, szántó földje és szőlője vagyon, melyekkel mint fixus pronouventussal ez az Ecclesia bizonyosan beérheti; tsak jó rendbe tartódjon, annak jövedelme, és azon Szent végre fordítódjon, amelyre rendelődött. Valamit én abból, amit az Ecclesia bír, legkisebbet is el venni nem akarok, úgy aztat nem is szaporíthatom, annyival is inkább, hogy a' Gázsó szőlőtskéről még múlt esztendőben már dispositiót tettem.

Sig Golop 12 Febr. 1809.

B. Vay Miklós
Gen.

Így nem lett szőlője a golopi református iskola tanítójának.

A GYERMEKEK BOLDOGULÁSÁT CZÉLZŐ INTÉZKEDÉSEK - 1810. január 28 -

Először: hogy a' Gyermekek a' harangszó el hagyása után azonnal a' Templomba menvén az Orgona szólás előtt énekeljenek Két, három, s több vers Éneket, hogy annyival nagyobb gyakorlások s bátorságok légyen az éneklésben.

Másodszor: hogy soha egy gyermek kétszer annyival inkább többször egymás után ne dictállyon a' Templomban, ha ugyan van több alkalmas Gyermekek is reá, ... hogy mindenik a gyakorlás által egyformán épüljön.

Harmadszor: Minden nap, Reggel, Délben, Estve Éneklés 's Imádság legyen közöttök, és felvigyázó rendeltetvén, a Szorgalmatosan vigyázzon, hogy ki mennyi napot vagy könyörgést mulat, a' melly jegyzetét a felvigyázó Vasárnap bé mutatván a' Tanítónak; mindenik a maga hibájáért vetessen Kérdőre, és érdeme szerént gyengességéhez alkalmazott fenytékkal fenytíttessen hogy így nagyobb Oskola Regulához szokjanak.

Ez alkalommal több ilyen hasznos intézkedések is téttenek és hagyattatának.

Amiket sajnos nem örökítettek meg.

ISKOLA ÉS ISKOLÁBA-JÁRÁS 1810 KÖRÜL

Az iskola látogatással télen még csak nem is volt baj: „Az Oskolának Szorgalmatos gyakorlásáért is a' dicséretet egy formán megnyerték” - (1810. febr. 12.). Márciusban viszont már más a helyzet: „Jollehet a Tavaszi munkára némelly Tanítványim Szüleik által majd egész héten elfoglaltattak az oskolától

(melyeket keményen megpirongattattak és az oskolában való serény járásra intettettek) (márc. 25.). Május 10-én is arról panaszkodnak: „A' nagyobbak, kik egész heteket tsak nem el eltöltöttek a Szöllő Hegyen, a Mezőben, nem annyira, mint a kisebbek kik gyakorolják az Oskolát...”

Ez évről évre így ment. Nem csak az iskola könyveiben, hanem a Consistorium irataiban is állandóan napirenden van, hogy ne fogják el a gyereket az iskolától; mégis: „a Nagyobbak ... nem tudták, a kiknek is az Oskolában való erényebb járás parantsoltatott és az Számoknak ... más vizitatioig készen (tudva) legyen”. (1811. Márc. 25.)

1811. július 3-án Sipos András ezt jegyzi be: „Meg vizsgálván a' Golopi Oskolát 15 tanítványai közül 5 ten jelen vóltak ...”. Más alkalommal pl. 1820. okt. 6-án ezt olvassuk: „az Oskolát meg-látogatta a' Predikátor talált 3 gyermeket”.

1820. dec. 15.: „Napján meglátogattam ... férfi és leány Oskolát; 3 férfi és ugyanannyi leány gyermeket találtam benne,”

1822. jan. 10-én 9 tanuló, febr. 20-án „14 tanulók találtattak az Oskolába”.

1826. jan. 27-i vizitátor bejegyzése: „Golopi O.T. Fekete Mihály tsak valamennyire igyekszik gyarapítani az el allyasodott Oskolát”.

1828-as „Jegyzés: Ezen Golopi Oskolában az Aratás után következő első fél esztendőre nézve - nem járván - nem tanítottak a' Gyermek - noha három ízben izentettek a' Szülék a' Predikátor által Chatedrából Gyermekük eránt való kötelezettségeknél tellyesítésére - mindaddig, míg November hónap elein Keményebb eszközökhöz nyulván - nevezetesen a' Mélt. Földes Uraságnál is panaszolván - világi magisztrátushoz lejendő folyamodással ... megijesztvén a Szülék... Nov. hónap 9.ikén 5-en feljöttek, majd a Hónap végén jöttek asztán fel teljesebb számmal”.

AZ ISKOLA

„Az Isteni Tiszteletről reggel ki jöven T.T. Miskolczi József Úr h. predikátor. Oskola Visit. Benke Sámuel, Curator Szendi János Consistoriális Személyek Szüts János és Tóth György Uraimék. Meg Vizsgálásra bé jöven: Látták, hogy a Classis alkalmatlan. Szemetes, füstös, mely nagy füstnek és sok szemetnek az akkor egy néhány nappal készített *Bogja Kementze* okozta a' melly Kementzét még ma tsak harmadszor fütötték az Oskolás Gyermek. Melly alkalmatossággal érdemes Curatorunk is türhető képp en felvigyázatra intett a' Gyermek pedíg a Classisnak tisztábban való tartására. ...Meg is hagyatott, hogy többé a Classis Szemetes ne légyen, hanem tsinos. Ekkor megparantsoltatott, hogy a ki késő jön az Seperje a Classist. Melly Dél után a leg elsőtől fogva az utolsóig a Késő jövetelnek jutalmát elvették, az utolsó pedíg a Classist ki seperte.”

(Oskola Protocoluma, 1810. nov. 25)

Más alkalommal: „...találtunk 15 gyermekeket, de ezek sem járhatnak mindég az Oskola rossz volta miatt”.

(Oskola Protocoluma, 1833. márc. 20.)

MIBŐL ÉS HOGYAN „VIZSGÁZTAK” AZ „OSKOLÁSOK” 1810-BEN?

Híven őrzi ezt is az iskola Jegyző Könyve:⁴

1810. január 8.: Tiszteletes Miskolczi Bodnár József Predikátor és Benke Sámuel Oskola Visitator Uraimék megvizsgálták tanítványaimat a' *Kis Supervileből, Szent Historiából, Írásból és Számból*, minnyájan jó feleletet tévén közönségesen dicséretet nyertenek.

1810. január 28.: ...Examen tartatott (melly is a' Téli idő miá tsak az Oskolában ment véghez). Megvizsgáltattak a *Vallásra bé vezető könyvből, Énekes Könyvből, Számból, Erkölcsi Regulákból, Könyörgésekből* és *Énekből*. Mivel a' tanítónak szemben tűnő szorgalmatossága által mindenből jól feleltenek dicséretet nyertenek.

1810. febr. 12.: ...az Isteni tiszteletről bé jöven az Oskolában a gyermekek megvizsgáltattak elsőben, a' *Vallásra bé vezető Könyvből*, és az *Olvasásból*, de mivel nem mindenki találatott jó készületben, kevesebb része nyerte el ebben a dicséretet... - az után az *Írásbeli szorgalmatosságok vizsgálatván* meg; ebben mindenik részéről meglehetősen gyarapodás találatott. - Végeztére az *éneklés* mesterségében jó; a *könyörgésben* pedig közepszerű előmenetelek szerént nyerték a dicséretet.

1810. Mart. 7.: T.T. Sipos András Kis Dopszai Pred. Úr, mint a' Tiszt. Szent Széktől Ki rendelt Oskola Visitator, T. Miskolczi B. József h. Pred., Nemes Szöke László h. Oskola Visitator, Curator Szendi János, Turtsán János Uraimék jelen létekbén meg vizsgálván Tanítványkáim a' *Kis Supervileből, Könyörgésből, Énekből, Számból, és Írásból*; gyengésegekhez alkalmaztatott kérdésekre tett jó feleletért ...dicséretet nyertek.

1810. 17 dik Mart.: (A helybeliek) Megvizsgálván Tanítványaimat Kik is Communiohoz készültek az Úr Vatsorájához alkalmaztatott s szükséges kérdésekből, (mely a' *Kis Supervilének Két utolsó Szakasza*), Úr Vatsorájához való *Könyörgésekből, Reggeli és Estvéli Imádságokból, az Apostoli Hit tormájából, Tíz Parancsolatból, az Úr Imádságból*...

⁴ A golopi Helv. Hitv. Népiskola Jegyző Könyve készült 1810-ik évben. Újonnan kötette Báró Vay Sándor főgondnok ő méltósága 1862. év Augustz 5. napján.

1810. 25dik Marty.: (Délelőtt a templomban a Gyermek neveléséről, és a Magzatoknak Szüleiék eránt tartozó kötelességekről - szolt predikátor. Este az iskolában) vizsgálat: *Hübnerből, Supervileből és a Nagy ABC-ből, Vallásra bevezető könyvből, Olvasásból, Syllabizálásból.*

1810. May. 10 dik: T.T. Miskolczy József h.beli Predikátor úr Dél előtt 10 órakor az oskolába bé jöven Tanítványaim megvizsgálására, kik teljes számmal nem lévén, *tsak némelyek voltak jelen.* Ezek megvizsgáltattak a' *Vallásra - bé vezető Könyvből, Hübnerből, Soltárból és Abécés könyvből...*

1810. 25 dik Nov.: A Gyermek megvizsgáltattak az *Urvatsorához való Könyörgésekből, s feleletekből és az akkorra ki szabott letzkeből.*

1810. 19. Dec. Karácsony előtt: Reggeli Könyörgésről ki jöven... Tanítványaimnak megvizsgáltatásokra, A'Kik is rend szerént való Letzke körül szorgalmatoskodtak, de mivel penitentialis hét vót, a' miből méltóztattak kérdést tenni, abból tartoztak felelni; ugy mint az Úr Vatsorájához tartozó kérdésekből, és a Superville végén levő Urva. előtti...Könyörgésekből... voltak olyanok is, akik nem egészen készültek... a kissebkek kik tsak ez előtt negyed nappal vitettek az olvasásra, lassan-lassan olvastak, ezeknél kisebkek pedig Syllabizáltak, a Betűt esmérgetők, ABCét mondottak. Utoljára egy ... kis Éneket mondottak...

1810-ben tehát kilenc alkalommal volt az iskolában „vizsga”, illetve a tanítványok tudományának megvizsgálása. Ez esztendőről-esztendőre megmaradt. Sőt évvégén templomi vizsgát tartanak, mint pl. 1811. július 7-én:

„Tartván Golopi Rector Szent Mártonyi János Úr, Fiú és leány tanítványainak - megvizsgálások a Templomban; jelen voltak 9 - Kilenc Férfi és 4 - Négy Leány Tanítványai...”

NÉHÁNY ISKOLAI ÜGY

1821. dec. 27.: „Nem csak a Consistoriális azemélyek, hanem minden Familiának Fejei, a' Házi Gazdák, a' Parochiára gyűjtettek, a' melly alkalmazással, a' Predikátor elől ülése alatt minden Ns. Ekklesia Tagjainak köz meg-egyezéssel meg hagyatott, hogy a' hivatalát viselő *Oskola tanítónak a' restantiát minél elébb bé fizessék*”.

1822. január 7.: „...először is az tététt kérdésbe, hogy az *Oskola Rectornak Restantiája bé adatott-é?* a' Ns. Consistorium.”

1823. április 20.: „Észre vevődven...*Gyerekeket a' Szülék Oskolába nem járattják, ennek orvoslása tekintetében vagy on tsak a' Predikátor által véghez viendő Consistoriális határozat a gyerekekre nézve.*”

1823. augusztus 3.: „...Az *Oskolában lévő Padlásnak rossz voltát észre vevén a' Predikátor ne hogy a' Gyerekekre veszedelmet hozzon oda vezetett*

a' Consistorium annak meglátására mely igen Szükséges légyen annak helybe hozása."

1823. december első reggelén: „Rector Földi István meg szegvén fogadását, melyet tett jó magaviseletére nézve; újra megfeddetett, és utoljára, tudtára adatván, hogy ezentul hasonló esetben kéntelen lévén az Ekklesia hivatalától megfosztani."

1824. Szept. 8.: „Ezen Gyölés alkalmatosságával néh. Földi István Oskola Rector fizetése dolgában tétetett határozás; ugy ítélvén el azt a' Consistorium, hogy a' Jelénvaló esztendőben 7 hónapokat élvén és szolgálván a' jövedelem a' Szerént mennyen ki részére, s hagyattatván meg a' felmaradó rész a' jöendő Uj Rector számára."

1824. Szept. 14.: „... meghalván Földi István Uram - Uj Oskola Rectorért ez uttal is a' S.Pataki A. Oskolához folyamodjon az Ekklesia..."

1827. szeptember 23.: „... ezen alkalmatossággal Nevezett Rector Fekete Mihály Úr le mondott az egész Ekklesia előtt további szolgálajjáról, meg köszönnvén a' Ns. Ekklesia eddig való jóságát."

1827. Nov. 3-i bejegyzésből láthatjuk az új tanító kihozatalának módját: „Az új Rector Patakról való hozatalának napjául rendeltetett ki folyó hónap 8. napja; és Expremusnak ki nevezetett Kabai István Ekklesia Tag. - Molnár András Consisriális Tag pedig szekeresnek meg fogadtatott 2 for 2 véka zabért.

Az Expremusnak Kezébe adatott 5 Vat Frt. költségre."

1828. június 16-i bejegyzés fényt ad az iskolakerülés okára: „Ezen a' Gyűlésben az Oskolába Gyermekeket nem járató szülék a' Consistorium által való megintése állapított meg, de a' melyre nézve nem tudván eléggé sikeres lépést tenni a' Consistorium a' következő vasárnap a' predikátor által viszi véghez Chatedrából szorgalmaztatván a' Szüléket kötelességek teljesítésére.

Valamint az Oskola Rector Úr hathatósan megintetett, hogy hivatalában nem egész hűséggel való eljárásával ne adjon okot a' Szüléknek Gyermeküknek az Oskolától való elfogdosására".

1830. januárus 11-dikén: „Oskola Rectorunk Tiszt. Bogoly András Úr kitöltvén Ekklesiánkban a' három esztendőt, közöttünk tovább lejendő Hivataláról lemondott a' Papo Sz. Hivatal lévén fő tzelja. - Meghatározatott a. u. a' Méltóságos Földes Uraság igen kegyes jöltevönk akarattal és a' Megyebeli Tisztelendő Esperes Urnak engedelmevel, hogy ismét Patakról hozódjon rector. - Ajánlott a' Méltóságos Báró Eö. Nagysága a' jövőbeli Rectornak 60 Vftokat oly meg egyezéssel, ha orgonálni tud, vagy ha jelenvalóképpen nem tudna is, de minél hamarébb meg tanul, és szorgalmatos tanítása 's jó erkölcsi maga viselete által meg fogja magát különböztetni".

1831. januarius 22.: „Ismét össze gyűlt a' Ns. Consistorium, és az Uj Rectorér való menetel a' következő Napra határozatott, Expressusnak kinevezetett Kabai István, kinek kezébe 6 Vft adódott költségre. Szekeres pedig -

mint hogy az *Ekklesia Tagok* közül senki sem vállalkozott - Monokról fogadott 6 vfrtokért.

Az Ujj Rector tartására két sor Coquia is ajánlatott."

1831. márc. 3.: „... Consistorium... az Oskolás Gyermek megvizsgálására ment az Oskolába. *Örömmel látta, hogy a gyermekek száma szaporodott és hogy az Ujj Rector szorgalmatossága a gyerekek körül nem sikertelen.*"

1831. május 12.: „Az Oskola Ház szarufái megtöredezvén, s fedél össze dőlven, annak reparatiójáról volt szó, de semmi biztos nem végeztetett.”

AZ ISKOLA ÉPÜLET

Az iskola épület eléggé rozoga állapotban lehetett, erről ír már 1820-ban az akkori lelkész Szabó István: „October 4.ik napján a' Parochiális Háznak 3 téli ablakjai által adattak, fel is tsináltattak, a' Rector Szobájába, és az Oskola Házba; mivel kivált az Oskolának két ablakot, Nagyobbára papirossal való bé regatva, és dirib darab fátskákkal bé rakva.”

Egy még korábbi feljegyzésből megtudjuk, hogy „1809-ben készítettett a' tanuló Gyermek Oskolájába edj Hosszu Asztal”. S ugyanebben az évben Szent György Havában „a' Rector Úr Házának Nap Keleti oldala, a' Classisnak minden oldala úgy minden közfalak, melyek isak patisból voltanak régenten tsinálva ki díjtettek, és helyekben kőfalak építetttek, a' Classis bővítettett másfél szukkal. Ugyanazon haj alatt a' Kamara olyan tágasságu maradt mint Annak előtte volt. - Azután újonnan építődött ugyan azon haj alá edj istálló, mellynek hossza 2 öl és edj sukk, szélessége pedig 2 1/2 öl. Ezek mind kőfallal, építődtek, és edj summában tetőződött a' Kő mivesnek a Munkáért 79 rhfor.”

1831. augusztus 7-én ismét az iskola épülete ügyében tárgyal a Consistorium:

„Az Oskola Ház elpusztulását 's lakhatatlan voltát szivére vévén a' Méltóságos Báró Eö Nagysága. Felszólította az Ekklesia Tagjait annak felépítésére, ajánlván reá 200 Vfrtokat, mellyen a Tettes Tisztseg által a' Materialék megszereztetvén ha azoknak meghordásokat és több körülötte szükséges munkákat is végbe vijéndik - melyekre egész háládatossággal megköszönvén Eö Nagyságának Nagy Lelküségét s Kegységét, egész készséggel ajánlották magokat. - Erre nézvén November 13 ik Napján a' Predikátor elöl ülése alatt az Ekklesiának Tagjai közönségesen egybe gyűlvén egy szivvel lélekkel egyben gyűlvén a Kőhányás iránt illy végzést hoztak:

1. Hogy a' Méltóságos Földes Uraságnak magok mellé vévén a' Tiszt, predikátor és Curator Urak még két vagy legalább egy Coonsistoriális Személyt Szándékunkat alázatos tisztelettel béjelentsék és Helyért a' Bányába a' hol követ lehessen vágni esedezzenek 's engedelmet kérjenek.

2. Mivelhogy a' Kőhányás Ns Ekklesiánk tsupán gyalog tagjaira nagyon terhesnek íteltetett ajánlották magokat egyakarattal minden Tagok, hogy a helyet, a' hol a' Követ fogják hányni, együtt fogják ki tisztítani. - a' szükséges kőnek kihányását pedig azon tul pedig magok a Gyalogosok fogják megtenni. Gál Mihály Ekklesiai Tag igazgatása alatt akinek is a' maga napján kivél napzám fizettségük. - végre

3. Ki lévén hányva a kő, a' Járó Marhákkal biró tagok béhordják. - azért is

4. Hogy ez tökéletességre méhessen tehát meghatározatik, hogy minden a' kit ezen dologra megszólítand az Egyházfi. és nem mégyen, egyszer ugyan helyes oknál fogva megengedődik, de ha talán második megszólításra is nem menne 's állana ki a munkára akkor egy jó napszámig büntettség meg, és

5. Meghatározatott e folyó esztendőben ... egy köből gabona ára - 5 - Öt Vfitra."

1832. február 26.: „Estve begyűjtettek az Ekklesia Tagjai közönségesen Ns. Tóth János Curator uram házához 1, ezért hogy a' Gyalogszeres emberek elégtelenek lévén a' kőhányásra, a' Marhásokat is megkérték a' segedelemre.”

1832. november 4.: „... az Oskolát még is romlo állapotban találván, annak minél előbb lehető felépítését ajánlotta...” valami vizitátor.

Majd 1833. január 9-én ajánlja fel a báró, hogy épített új parochiát, ha a nép által építettet megkapja tisztartói háznak. a tisztartói házat iskolának engedi át. (v.ö. részletesen: A báró jótékonykodásának háttere (a ref. parochia újjáépítése) című fejezettel a 15. sz. jegyzettel jelzett, ott részletesen közölt jegyzőkönyvi másolata ide is vonatkozik!) A tisztartói ház lett tehát az új iskola.

Még az iskola épül ugyan olyan gyakran változnak a tanítók. Pertz Pál aki 1832. jan. 30. dicsérettel adja át a 22 gyerekek a félévi „bizonyítványt”, dec. 9-én lemond, s kezdődik előlről, hogy Patakról hozatnak új rektort.

AZ ISKOLA KORSZERŰSÍTÉSÉNEK GONDOLATA

- 1884 -

1884. szept. 20-i gyűlésen: 1. „B. Vay Sándor főgondnok úr előadja, hogy édesatyja idősb Vay Miklós Úr Ó Kegyelmissége a helybeli ref. egyház toronyának illetőleg tetőzetének újjáépítéséhez szükséges költségeknek harmadrészét a legszívesebb indulattal ígérkezett elrendelni, de mivel nem csak a toronytetőzetének újjáépítése, hanem az iskolaterem átalakítása, nagyobbítása is szőnyegen áll, mert a mostani szűk tanterem, melybe 30 növendék alig fér el, sem az újabb kor igényeinek, sem a gyerekek egészséges fejlődésének meg nem felel és mivel jelenlegi lelkész úrnak vezetése alatt az egyház bevéte-

lei oly örvendetes előhaladást tettek, hogy pár száz forintot, az évi állandó kiadásokon kívül, egyházi épületek javítására, átalakítására is fordíthat, ennél fogva ami Kérdést illeti a presbyteriumhoz, hogy vajjon jelen állapotok között, a torony tetőzete, vagy pedig az iskolaterem nagyobbitása vétessék-e foganatba?

A presbyterium több oldalról megvitátván a torony és iskolaépítés fontosságát abban állapotott meg, hogy *első sorban az iskolaépület emeltessék a mai kor követelményeinek megfelelő színvonalra*, azonban a toronyépítés fontossága se essék el, hanem a presbyterium kötelességének ismerje a hívek között emé tervet és eszmét terjeszteni és kellő időben a költség fedezésére az aláírást megindítani."

1885. márczius 1.:

1. Elnöklő lelkész által szóba hozatván az *újonnan építendő iskola helyének megállapítása*, melynél fogva az egész presbyterium a helyszínrre ment és megállapított, hogy *az iskolatelek déli végére építsék egészen különállólólag a régibb épülettől.*
2. Ezzel kapcsolatban elnöklő lelkész felhossa, hogy mivel a tanítói telek déli vége felett keskeny, mintegy 3 öl széles, ennél fogva 6 öles hosszúra 1/2 öl szélességre tervezett iskolaépület rajta meg nem férne, szinte nincs más mód mivel, mintha a méltóságos uraság, ki mindkét oldalról a tanítói telekkel határos, sajátjából nagylelkűen átenged annyi öl térséget, mennyi ezen új épület térségéhez szükséges, egyszersmind elnöklő lelkész ez irányban Ö méltósága ifjabb B. Vay Miklós úr előtt, ki személyesen megjelent a helyszínen, ki is fejezte az egyház nevében *a nevelésügy érdekében szívesen kérő szavait.* Melyre is Ö méltósága a presbyterium öröme kimondotta, hogy a legmelegebb érzéssel hajlandó átengedni az újonnan építendő iskola térségéhez annyi négyszögölet, amennyi szükséges lesz és ki is fejezte, hogy ezen nyilatkozatot, mint befejezett tényt tekintheti a presbitérium. A dolog természetéből folyt, hogy ezen emelkedett gondolkodású, a *kömvéledés iránt a legmelegebben érző nemes férfitú* ifj. B. Vay Miklós iránt *a legmélyebb köszönetét* és Isten áldását fejezte ki azonnal a nemes ajánlat pillanatában *az elnöklelkész.*
3. Az iskolatanács újonnan választása elrendeltetett, melynél fogva tanácstagokul megválasztattak: Némethy Pál, Pap János, Zaxhar István, Gál András (felső), Kiss János, Némethy Pál."

1885. jun. 28.: „Elnök lelkész előterjeszti, hogy méltóságos uraság az egyház részére, azon épületkövet, melyet még 1876 és 1877-ben kölcsönzött, amely hozzávetőlegesen 7-8 ölet tehetett, az újonnan építendő iskola hely mellé kihordatta, 8 ölben kirakattatta.

Tudomásul vétetik és ezúttal egyidejűleg elhatároztatik, hogy az egyház gondnoka az építendő iskolához még vagy 10 négyszögöl követ válasszon az egyház költségén, a mélt. uraság bányájából.”

1885. aug. 30-án a templomban gyűlés tartatván, honnan a gyűlésnek presb. tagjai a fontos intézendők végett, a parochiára mentek és ott az újonnan építendő iskola felépítése ügyében az illető mesteremberekkel következő egyezséget kötötték, illetőleg a munka vállalókkal a következő összegben egyeztek meg: u.m.

1. Az építendő iskola kőmunkája u.m. kőfal rakás, vakolás, meszelés, a végén tűzfalal nyugaton és keleten kéményrakás (Cylinder) szerződésileg kiadatott 155 ftért Pap István, Orosz János, Újhelyi József monoki kőműveseknek. A szerződés megírását a lelkész tette meg.
2. Ugyanazon épület famunkája, u.m. zsindelezés, padlózás, két ajtófél faragás, két ajtó csinálás, tetőfedő faanyag felállítása egyezés szerint kiadatott 70 ftért Némethy Sámuel golopi ácsmesternek.

1885. nov. 1.: a templomban gyűlés tartatván az újonnan épülő iskola padra járója még nincs megállapítva, valamint, hogy az idő hidegsége miatt a vakolás abbahagyása céloznak mutatkoznék, mely előadása után:

megállapított, hogy a padrajáró az épület Keleti végére csináltassék. a vakolás pedig, ha sz idő még keményebbre fordul hagyassék abba.

1886. aug. 15.: „Lelkész örömmel jelenti, hogy Nagyméltóságú Báró Vay Miklós úr Ő kegyelmessége az félben lévő új-iskola költségeinek fedezésére 200 Ftot ajándékozni kegyeskedett.”

AZ ISKOLÁT ÉRDEKLŐ NEVEZETESEBB TÖRTÉNETEK⁵

1861. Méltóságos Báró Vay Sándor főgondnok úr, a tanítói lakszoba két ablakára redőnyt kegyeskedett csináltatni a maga költségén.

1862. Mélt. B. Vay Miklós Úr (segédgondnok) 2 frot adományozott az iskola szükségére. - Vétetett rajta: iskolai könyvek, palatáblák, íróvesszők, s kiosztattak a szegényebb gyermekeknek.

1862. Nagyméltóságú báró Vay Miklós ő kegyelmessége, az iskola Számára egy nagyföldgömböt kegyeskedett venni (11 ft.)

⁵ A golopi ev. ref. iskola Anyakönyve az 1859. év től -ből korabeli bejegyzések. (Sajnos a közben lévő idő nem csak itt, de a gyerekek névsoránál is kimaradt!)

1902. Mélt. B. Vay Sándor öméltósága iskola részére egy Telluriumot vett 40 korona értékben.

1902. Kleinberger Adolfné iskola részére 4 koronát ajándékozott, toll és tollszárak vétettek rajta, gyermekek közt kiosztva.

1902. Énekkar létesített 24 taggal.

1906. Énekkar létesített 19 taggal (Domján József).

1908. Az énekkar vagyona 100 korona azaz Száz korona (Domján József tanító)

„Itt lágyl a szív, élesedik az érzékenység,
felébresztik az emberi szeretetet és
felgyújtatik a haza szeretetnek szép tüze.”

(Kármán József)

Dombvári János

LAVOTTA ÉS A SZÍNHÁZ

A magyar felvilágosodás - mint az európai felvilágosodás jellegzetes változata - leginkább az idegen uralom alatt élt kelet-európai népek mozgalmával rokon: közös vonásuk „a felvilágosodás és nyelvművelés összefonódása a nemzeti lét érdekében”.

Kezdetét az irodalomtörténet Bessenyei György fellépése idejére teszi, 1772-t pedig - az Ágis tragédiája, Az emberek próbája, Hunyadi László tragédiája, Eszterházi vigasságok című műveinek megjelenési éve - hagyományosan korszakhatárnak minősíti.¹

Magyar Teátrumi Társaság Pest-Budán

A hetvenes évek végén kibontakozó *játékszini mozgalom* is az anyanyelv védelmét, ápolását, fejlesztését tekintette a dráma- és a színjátszás legfőbb céljának. „A játékszíneken emelte fel - olvashatjuk egy 1792-ben, valószínűleg Kármán József röpiratában - a nyelv mindenhatóságának királyi székét... Itt hallatik a szabadságnak kellemetes szava, itt, ahol a rettegni nem tudó elme merészen megvív a babonassággal és az erőszakkal. - Itt jobbítatik meg a gondolkodás módja, itt, ahol a szatírának csípős ostorával kiüzettenek a balvélekedések, ahol hasznos eszmérek forgalomba hozattatnak, ahonnan a jó ízlés - ez az igaz és jó erkölcsöknek szülőanya - kifoly még a köznépre is. - Itt lágyl a szív, élesedik az érzékenység, felébresztetik az emberi szeretet és felgyújtatik a haza szeretetének szép tüze... Egy szóval a játéknéző helyek felépítésének ideje volt minden nemzeteknél a megvilágosodásnak is időnyílása.”²

A „játszó társaságok” közvetlen előzményeként a század közepén már működtek kastélyszínházak: pl. Pozsonyban a Pállffyak, Gödöllőn a Grassalkovich család, Nagykarolyban a Károlyi grófok kastélyában tartottak színelőadásokat.

Az Eszterházyak kismartoni és eszterházi színháza, valamint Patachich Ádám nagyváradi püspöksége pedig már operatársulattal is rendelkezett. Joseph Haydn az Eszterházyak szolgálatában töltött 27 évről gazdag ismereteink vannak, míg legidősebb fivére, Michael Haydn 1757-től Nagyváradon

elsősorban a templomi karmester szerepét tölti be. Utódjaként pedig a harmincnégy tagú zenekar vezetésével Patachich püspök Karl Ditters von Dittersdorffot bízta meg.

Műkedvelők kísérleteivel már a nyolcvanas években találkozhatunk, így pl. 1784-ben egy társaság, melynek Batsányi János is tagja volt, a pesti Rondellában Voltaire-darabot játszott.

1790-ben Kazinczy Ferenc vetette fel az Orpheusban annak gondolatát, hogy tartsanak magyar színelőadásokat a Budán összehívott országgyűlés alkalmával, s hozzáfogott a terv végrehajtásához. Támogatásért levélben fordult br. Prónay Lászlóhoz, kérve őt, „ajánljon fel Exellenciád egynéhány aranyat egy magyar játszó társaságnak oly feltétel alatt, hogy ők német játszóknál illendően elkészítetvén, Hamlet-emet játsszák el. Ennek hirtelre lesz az egész országban. Minden újság fogja hirdetni Exellenciádnak hazafiúságát, én pedig alkalmatosságot veszek róla első kötetem végén háládatos tisztelettel emlékezni.”³ A szervezéssel pedig Ráday Pál grófot - Ráday Gédeon unokáját - bízta meg: „Önnek lesz feladata (mert reményelem, hogy e szolgálatot hazánk iránt, mely alkalmat ad Önnek, hogy nevét örökre emlékeztetéssé tegye a maradék előtt, nem fogja elutasítani) a szerepek kiosztása. Különösen figyeljen arra, hogy a színészek igazán magyarosan ejtsék ki a szavakat, s hogy semmiféle hamis hanghordozást ne használjanak.”⁴

Ráday Pál egyetemi hallgatókból, pesti polgárijakból és leányokból lelkes kis színjátszó csoportot toborozott. Kazinczy a maga Hamlet-fordítását szánta nyitó előadásnak, azonban azt az „aktorok nehéz darabnak” tartották. Helyette Simai Kristóf Igazházi-ját mutatták be 1790. október 25-én a budai Várszínházban, majd két napra rá Pesten a Rondellában. Nagy tetszést aratott a „mulatságos játék”, melynek bemutatásáról, s a darab zenei vonatkozásáról Tertina Mihály a Budai Napi Események című latin nyelvű újságban azt írja, hogy „a magyar színészek nem tartottak igényt a német színházak zenekarára, mert magukkal hozták a nógrádi magyar cigányzenekart... Nem szabad megfosztani a dicsérettől a zenekart sem, amely arany paszománttal ékesített, nemzeti ruházatba öltöztetett nógrádi cigányokból állt, ám akik mindazonáltal választékos zenéjükkel, az összes jelenlévők örömeire és meglelégedésére.”⁵ A nemzeti magyar táncnótákkal, azaz a verbunkos népszerűsítésével kívánták némileg ellensúlyozni a német Singspiel-előadásait, ahol viszont szokássá vált magyar dalbetétek alkalmazása. Azonban a fiatal játszó társaság egyre-másra szembe találta magát az un. „színházi tröszt” mindenható urának - gróf Unwerth Emánuel - kellemetlenkedéseivel. Csakhamar kiszorultak a két kőszínházból, és 1791-től nem maradt más hely számukra, mint Reischl ácsmester budai fahodálya, amely fűthetlensége miatt csak nyári játszásra volt alkalmas.

A színháztörténet az első magyar társulat megszervezését hagyományosan Kelemen László nevéhez köti. Noha hivatalosan sosem kapott megbízást az

igazgatásra, azonban társaiénál nagyobb műveltsége, sokoldalú színészi és írói képessége, önzetlen lelkesedése, hivatástudata szellemi és erkölcsi tekintetben kétségtelenül méltóvá tette a vezetői feladatára.

1792. január 28-án kötötte meg Kelemen László „az említett társulat vezetőtagja”, és Reischl Gáspár „színháztulajdonos” a szerződést.

Az utóbbi az első előadás napjától számított egy évre, negyedévenként fizetendő 200 forintért adta bérbe a játszóhelyet, kötelezve magát, hogy a nézőteret felújítja és a színpad berendezéséhez szükséges faanyagot biztosítja. Minden egyéb, tehát a színpad kialakítása, a nézőtér ékesítése és a világítás, az alapkészletek biztosítása (játékdarabokban, díszletekben, jelmezekben) a társulat feladata, amelynek fedezetét - induló tőke híján - adományokból és előlegkérésekből kellett előteremteni.⁶

A folyamatos játérend állandó próbatétel elé állította az irányítókat. Kelemen László vezető szerepe - a nagy odaadással vitt szervezés és adománygyűjtés révén - megnőtt a társulaton belül, ugyanakkor a tényleges igazgatás (adminisztráció, gazdasági, művészeti teendőivel) tapasztalt, társadalmi tekintéllyel, sőt valamelyes tőkével rendelkező embert kívánt.

1792 utolsó két hónapjában a társulat négy körlevélben kérte a vármegyék anyagi támogatását, amelyek nem is maradtak közömbösek a havi színjátszás ügye iránt. Átiratokkal ostromolták a Magyar Helytartótanácsot, ezek némelyike - mint pl. Zemplén megye átirata - a törvények végrehajtóját az „Ország Törvényének és szabadságainak megsértésével s mocskolásával” vádolja, amiért is a Játékszíni Társaság „a Magyar nyelven tétetni szokott Játékbeli szabadságot pénzen kéntelenített megvásárolni”. A továbbiakban pedig arra kéri a Helytartó Tanácsot, hogy „méltóztassék ezen Játékszíni Társaságnak nem csak hathatósan pártját fogni, de egyszersmind azt benne megbizonyítani, hogy mindazok, kik a Magyar nyelv szélesítésében és pallérozásában munkálódnak, mint a haza és Király akaratának előmozdítói, és a tett Törvény végének elérésére törekedő eszközei, mind szabadságokra, mind Játékszíneikre nézve felsegédithessenek”. Nem késik a segítséggel a vármegye sem, azonban arra kéri öfelségét, hogy „méltóztassék a mi örökös Hűségűnket azzal éleszteni, hogy láthassuk ebben is Hazai nyelvűnknek gyarapodását. S ha pedig így lesz, úgy ezentúl is a Magyar Nemzetet szerető s annak szabadságában s nyelvének gyarapításában gyönyörködő Fejedelműnkért mindenünket készek vagyunk feláldozni, mint oly Atyáért, akinek uralkodása alatt Hazánkat Magyaroknak esmérhetjük”.⁷

Az átiratokkal egyidőben az adakozás is megindul, közöttük van Abaúj vármegye is 100 rft-tal. Az országos összefogás egyelőre megmentette a társulatot. A négy főre bontott vezetői feladatok közül a főigazgatást a Helytartótanács által delegált br. Podmaniczky József vitte, a gazdasági ügyekre Pest vármegye rendelte ki Szentkirályi László aljegyzőt. A „tudomány igazgatójának” (dramaturgnak) Schedius lajost, a pesti egyetem esztétikai professzorát

kérték fel, míg a művészeti vezetés ismét - az egyébként lengyel származású - Józef Protasewitz feladata lett. December 19-én a Magyar Teátrumi Társaság tagjai aláírták a Játékszíni alkotmányt (immár a harmadik változatot).

A december 22-én szerződött első társulat tagjai a következők:

a. női tagok:	Moór Anna	30 ft/hó
	Liptay Mária	26 ft/hó
	Termietzky Francka	26 ft/hó
	Török Magdolna	20 ft/hó
	Kelemen Erzsébet	15 ft/hó
b. férfiak	Sehy ferenc	28 ft/hó
	Várady Mihály	24 ft/hó
	Láng János	24 ft/hó
	Varsányi Ferenc	24 ft/hó
	Rózsa Márton	24 ft/hó
	Kelemen László	24 ft/hó
	Bagolyi Antal	20 ft/hó
	Pesti László	20 ft/hó
	Pap Gábor	20 ft/hó
	Ernyi Mihály	20 ft/hó
	Pataki Benedek	15 ft/hó
c. az igazgatás szolgálatában lévők		
	Lavotta János, a muzsika direktora	15 ft/hó
	Kasszatiszt	12 ft/hó
	Nyéki Pál, sűgó	20 ft/hó

valamint még tíz állandóra szerződött zenész.⁸

Az új igazgatás, amely 28 vármegye - köztük Zemplén és Abaúj - támogatását tudta maga mögött, december 28-án megállapodott gr. Unwerthtel, mely szerint - egyebek mellett - a saját felszerelését használó színjátszók a németek által nem igényelt napokon játszhattak a Rondellában és a Várszínházban is.

LAVOTTA JÁNOS MUZSIKA-DIRECTORNAK SZERZŐDIK

Láthattuk azt a küzdelmes folyamatot, amely Kazinczyék kezdeményezése révén az első állandó szintársulat, a Magyar Teátrumi Társaság létrejöttét eredményezte. A magyar színjátszás bölcsőjénél ott találjuk Lavottát is, aki ez időtájt huzamosabb időt töltött Pesten, lévén kancellista br. Orczy László rezidenciáján, majd pedig 1791. márciusa után - a magyar szintűgynek elkötelezett - gr. Zichy Károly országbíró fiainak nevelője.

Már szoltunk arról, hogy - valószínűleg gr. Ráday Pál szivességéből - az első Igazházi-előadáson arany paszomántos nemzeti ruhában, nógrádi cigányok a verbuválókat is felvonultató darabhoz illő muzsikát játszottak. A közönség szórakoztatására a nyitózene és a felvonásközi muzsika (hangszervirtuózok felléptetésével) kezdettől fogva divott, ezt alkalmanként - Hirsch Jakab vezetésével - fizetett zenészek látták el.

Az elő- és felvonásközi hangversenyezés bevett szokását rögzítette a „játékszíni alkotmány” is, amikor a színmester feladatául szabta: „mihelyt a Muzsika kezdődik, azt azonnal az öltöző szobában megjelentsé”. Mivel Lavotta 1786 óta maga is részese „muzsikai akadémiáknak”, kapcsolata a pest-budai színtársulattal nem volt új keletű. Így magától értetődő volt, hogy a végleges megszerveződés neki juttatja a zenei vezető szerepét.⁹

1792. július 22-én a Nemzeti Játsszó Társaság „A Tisztség eladás” című érzékeny játékot hirdető színlapján ez olvasható: „A muzsika igazgatást már régen különös talentomairól esmértes Lavota úr vállalván magára, oly állapotban teszi a muzsikát, hogy nemcsak válogatott szimfóniákkal, hanem nemzeti magyar táncnótákkal is gyönyörködtesse az érdemes nézőket. Hozzá járul még az is, hogy több nagy Nemből való, muzsikában gyönyörködők ajánloták, hogy az orchestrában muzsikusok jelen legyenek”.¹⁰

Szinte bizonyos, hogy az 1792-ben alkalmazott néhány zenész számának növelésére jó dilettánsokra ugyancsak szükség lett volna, de aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy a „Muzsikában gyönyörködők” az ajánlatnál tovább nem mentek. Lavotta oly elismert zeneművész volt, kit a magyar társulathoz le kellett kötni. Lavotta - 10 tagú zenekara élén - 1793. január 4-én írta alá szerződését,¹¹ melynek pontjai a következők:

Mai napon alább írt Lavota János és a Magyar Játsszó Társaság között a következő egyezés szereztetett, úgymint:

1-ször. Igér az említett directio Lavota Jánosnak az muzsikáknak directiojáért hónaponként 15 rftokat, sőt azt is ajánlja, hogy ha szorgalmatosságának tökéletesítéséről játékja által nyilvánvaló kötelessége teendi, ezen ígért fizetését tulajdonságaihoz képest meg is fogja szaporítani. Ellenben

2-szor. Én alább is megírt Lavota János kötelezem magamat, hogy én ezen ígért s hónaponként 15 rforintokkal teendő hópénzért, amelyek a fentebb írt directiotúl e végre tőlem kívántaini fognak, egész szorgalmatossággal végben vinni semmi szín alatt el nem mulatom; egyszóval: Minden izetlenségre szolgáltató okokat részemről megelőzni igyekezem: Ha hogy pedig ezeket nem tenném:

3-szor. Szabadságban álljon a directionak engemet alkalmas módok által kötelességenre szorítani, azon esetre pedig, ha vagy én a Társaságtól végképpen akarnék válni, vagy pedig a directio elválásomat elkerülhetetlen okokból szükségesnek ítélné, tehát akkoron mind-

két részről azon elválást 3 hónapokkal elfolyása előtt, szükség le-
gyen megjelentetni.

Melynek nagyobb bizonyosságául ezen egyező levél mindkét részről aláírat-
tatván, egy példányban az említett Directionál maradt, másban pedig alább ís
írt Lavotta Jánosnak kezeibe adatott.

Költ Pesten 4. Január 1793-dik esztendőben

Lavotta János"

Azt, hogy a „muzsikának directioja” közelebről milyen feladatokat jelent
a színházi karmester számára, nem tartalmazza az „egyezés”. Minderre azonabn
következtethetünk, a Lavotta karmesteri helyét 1794-ben elfoglaló Szerelem-
hegyi (Liebenberger) András felvételi kérelméből, aki „az alább megnevezett
pontoknak beteljesítésére” ajánlja magát, úgymint:

- 1-ör. A Nemzeti Társaságnak tagjait, akiknek arra való hangjok s kedvek
vagyon, a kótákból való éneklésre fogja tanítani.
- 2-or. Mindennemű játékdarabokban leendő énekes versekre igaz nemzeti
melódiákat fog szerezni.
- 3-or: Azon nevezetesebb énekes játékokból, vagyis operákból, melyeket a
Nemzeti Játékszinre alkalmasnak lenni ítéi, minden esztendőben
négyet fog készíteni.
- 4-er. Minden negyedrészt esztendőnek elfolyása alatt a Társaságot annak
éneklésére fogja tanítani, hogy az említett énekes játék a negyed-
részt esztendőnek elfolyása előtt előadódhasson.
- 5-ör. Haogy ha némely érdemes szerzőktől énekes játékok megjelenének,
azokra nemzeti melódiákat fog készíteni, s mindent elkövetni, amit
annak előadására szükségesnek lenni ítéi.
- 6-or. Minden esztendőben egy nemzeti eredeti énekes játékot fog készíteni
s valóságos nemzeti melódiákra alkalmaztatni.¹²

Lavotta karmesterségének néhány hónapja alatt - fizetési nyugtája január -
március hónapokról szól - e sokrétű feladatokból csak szerény eredménnyel
teljesíthetett.

Lényének rapszodikus mivolta, művészetének csak szólójátékra való be-
rendezettsége, kevésbé tették alkalmassá a karmester fegyelmező, tanító szere-
pére. Itteni működését alighanem az 1793. március 22-én tartott Muzsikális
Akadémiával, mint búcsúfelleptével fejezte be. E hangversenyen a városi kir-
színházak első hegedűsenek, Schülder Józsefnek vezetése alatt húsz főből álló
zenekar működött közre.

Azonban továbbra is jó kapcsolatot ápolt a színházzal, előadóművészként a
felvonásközökben később is fellépett, kisebb szerzeményei szintén műsorra

kerültek. Még két hónap sem telt el Lavotta távozása óta, amikor egy új színjátéktípus, az énekes játék megjelenésével az első „magyar opera” - Chudy József „Pikkó herceg és Jutka Perzsi”-je - nagyszerű bemutatója volt május 6-án, Budán.

A zenetörténeti eseményt követő hónapok politikai történései azonban mintegy előrevetítik a magyar színjátszás közeli sorsát. 1795. május 20-án Martinovicsot társaival együtt kivégezték. Az írók és fordítók köréből öten kerültek vádlottként a perbe, köztük Kazinczy, Verseggy, Szentjóni. Bár perirataikban a társulathoz fűződő kapcsolat nem bukkant fel s így munkáik továbbra is műsoron maradhattak, azonban a pártolási rendszerben érezhető zavar egyre fokozódott. Az 1793 óta nem játszott darabok újracenzúrázása mellett megkezdődött a közigazgatás megtisztítása Ürményi József személynök, a lelkes mecénás és páholyt is bérlő gr. Zichy Károly országbíró, valamint gr. Haller József tanácsos felmentésével.

Bár 1795-ben Csermák Antal lett a színházi zenekar első hegedűse, a kellő pártolás hiányában a társulat egyre reménytelenebb helyzetbe került. Lavotta - 1796. március 17-én és 18-án - a Nemzeti Játzó Társaságban adott hangversenyekkel próbált némi segítséget nyújtani, de a feloszlást a rengeteg adósságot hátrahagyó társulat már nem kerülhette el. Így ért véget a pest-budai magyar színészet 1790-től - hol Lavottával, hol pedig nélküle, de tartósan nem elszakadva tőle - 1796-ig tartó hőskora.

ERDÉLY NEMES MAGYAR JÁTSZÓ TÁRSASÁG KOLOZSVÁROTT

Az 1790-es évek Erdélyében és - a pest-budai erőfeszítésekkel szinte egyidőben - a nemesi ellenállás külsőségei között, a Kolozsvárott összetülő országgyűléstől várva fogalmazódott meg a magyar nyelvű színjátszás igénye. A diéta még nem foglalkozott ugyan a színjátszás ügyével, ám a magyar nyelv kérdésével központi helyen, ismerve Aranka György 1791. január 2-i beadványát, majd ugyancsak tőle (1791. július 20-ról) „a magyar nyelvnek művelésére felállítandó társaságnak rajzolatját”, amely szerint „A Magyar Nemzeti Színház felállítása a társaság teendői között első helyen említendő.”¹³ 1791. szeptemberében 35 ifjú által alapított nagyenyedi „tógás diákok és úrfiak” önképzőköre a nyelv művelésére legfontosabb eszköznek a színjátszást tartja. Ezért tekinthetjük első előadásait Erdélyben - melyek az iskolai színjátszás keretein túl mutatnak - a hivatalos világi színjátszás kezdetének.¹⁴

Az enyedi ifjak körében születik meg a gondolat egy állandó színház megteremtésére. A gondolatot követő tetteként 1792. október 1-én kérelem fordulnak a királyi fő kormányzószékhez: „A Magyar nézőjáték előadására egyesült nemes ifjak társulata látván azt, hogy a magyar nyelven írt vagy ezután irandó

színjátékok a nemzet és anyai nyelv kimívelését nagymértékben mozdítják elő: elhatározták magukban, hogy magyar színelőadásokat rendeznek, s a királyi főkormányt kérik, hogy számukra Erdélyben bárhol előadásokat tartani engedély adassék”.

A kolozsvári országgyűlés október 2-án adta ki a nagyfejedelemség egész területére szóló játékgengedélyt. A Bécsben megjelenő Magyar Kurir október 24-én kolozsvári tudósítójának tollából pedig közli: „...Itt Kolozsvárt... az Anyanyelvnek ékesítésére úgy az Erkölcstörvények formálására, egy erkölcsös játékot készítő, és Jászó Nemes Társaság állott fel...”

1792. december 17-én mondták ki az első magyar szót erdélyi színpadon. Kolozsváron történt ez a mai Jókai u. 2. számú házban, a gróf Rhédey-kúria nagy báltermében, az „Erdély Nemes Magyar Jászó Társaság” A titkos ellenkezés vagy Köleséri című előadásán.¹⁵ A társulat első igazgatója Fejér János, majd miután 1793 őszén a Pataki-ház báltermét „színjátszó Kótsi Patkó Jánosnak érdemes atyja ...fiának rábeszéléséből haszonbérbe vette fel”, a játszó tagok Kótsi P. Jánost választották a „Közársaság vezérlőjének”. Kótsi szigorú rendszabályokat vezetett be: a fegyelemsértőket pénzbüntetéssel sújtotta, a próbák számát növelte, természetes és egységes játékmódot követelt meg. Mindez a játszó tagok némi csekély ellenállásába ütközött s a színpadi munka közben az ellentétek gyakran nyílt veszekedésé fajultak. A királyi főkormány teátrális biztosok kinevezésével próbálta az igazgató, valamint a színjátszó közötti ellentéteket áhidalni. A háromtagú bizottság tagjai között találjuk Cserey Farkast, aki - Aranka György mellett - kezdettől fogva pártolója s színháznak: adakozik, szervez, s ha kell ír.

Az állandó színházi épület hiánya is gyakori okozója lehetett a társulatban kialakult feszültségnek. Id. Wesselényi Miklós - aki csak később került kapcsolatba a kolozsvári színészekkel - az erdélyi országgyűlésen, 1795. március 20-án elmondott híressé vált beszédében sikraszáll az állandó színjátszás megteremtéséért:

„Jelentik, hogy mivel minden nemzetnek tökéletes fennállását annak nyelve fenntartásából lehet megismerni úgy azért minden virágzó nemzeti nyelvek művelésére és pallérozására gondoskodásokat különösen fordították; szükséges volna a magyar nemzetnek is, mind több dicső nemzeteknek példájától ösztönözötve, mind maga fennállására tekintve a nyelvnek fenntartását munkálkodni; mivel pedig ezen nemes célra vezető eszközök közül egy nevezetesen lehet tartani a magyar játszószínt és játékoknak jól elrendelésit, melyeknek a szívbe ható befolyások és munkálkodó erejek lévén, nemcsak a nyelvnek kellemetlenségeit kedvelthetik, és az ahoz való szeretetet felgerjeszhetik, hanem egyszersmind főként jó vigyázás alatt, a jó erkölcsöt gyarapítják, a hibákat gyűlöletessé teszik s ezáltal s nemzetnek is boldog-

sága, mely a jó erkölcs nélkül állandó nem lehet, eszközöltetik, a nemzetnek java és s nyelvek díszé tehát megkívánná, hogy az idevaló magyar játszó színek, melynek jó a kezdete, csak további gyámolításra és segítségre volna szüksége, fenntartása, díszé és állandósága mennél jobb móddal az erre megkívánható költség és segedelem által eszközöltésék”.¹⁶

Ez időtől fogva Wesselényi neve elválaszthatatlanul összekapcsolódik a kolozsvári színészet történetével. Javaslatát - egy 400-500 férőhelyes színházi terem szerepelt a tervben - a rendek elfogadták, s egyben adakozásra szólították fel a lakosságot. A színház irányításával egy választott „teátrális directiót” - köztük az első számú patrónus Wesselényit - bízták meg.

Azonban az újra és újra felszínre kerülő ellentétek, nehézségek kétségessé tették a társulat jövőbeni kilátásait. E felismerésből született meg báró Wesselényi elhatározása: „... 1797-ben egészen elenyészvén a theátrum az adósságok miatt, garderobot, dekoratiokat, mindeneket újra megvásároltam. Antrepriest vettem magamra (vállalkozó lettem); az actorokat megfogadtam s conventionáltam mind ezideig nem csak Erdélyt, hanem Magyarországot is részesítettem ezen institutum hasznaiban.”¹⁷

A következő időszakot a nagy pártfogó 1809-ben bekövetkezett haláláig nyugodtan nevezhetjük a színház Wesselényi-korszakának. Mártonfi József szerbini püspök régi barátjához, Révai Miklós erdélyi gubernális konziliárushoz írt leveléből megtudhatjuk, hogy „... a magyar játékszín jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nincsen. Jól foly, azt mondanám: azaz játszódnak minden héten négyszer, s télben bőven segítettnek, de nyárbán ritkább a nézőszín, mivel az uraságnak nagy része falukba takarodik”.¹⁸ Ezt ismerte fel Wesselényi is, amikor megszervezte a társulat vendégjátékát más városokban. A népesebb városok - Debrecen, Miskolc, Nagyvárad, valamint e vándorutakban sajátos szerephez jutó Zsibó - meglátogatása a jelentős anyagi bevétel mellett azt is eredményezte, hogy megismerkedhettek a kolozsváriak színvonalas darabjaival, ugyanakkor jócskán meghosszabbodott egy-egy színdarab különben nagyon rövid kifutási ideje. A kolozsvári színház első történeti krónikása, Káli Nagy Lázár 1821-ben befejezett munkájában Kótsi - aki rövid ideig pataki diák is volt - érdemül tudja be, hogy megteremtette a drámai színház mellett az operát is. Lássuk, hogyan emlékezik erre Káli Nagy Lázár, az 1795 és 1807 közötti - Lavotta miatt bennünket különösen érdeklő - időszakot bemutató írásaiban: „Említeni kell azt is ezen epocháról, hogy Kótsi P. János igyekezetével a magyar theátrumon magyar operák is adtak elő, nagy megelégedésére a publikumnak, mely után a muzsikát kedvelő uraktól számos symphoniák, kották ajándékoztattak, könyvek, köntösök, vásznak ajándékozásában vetélkedve üzték egymást a hazafiak és dámák”.¹⁹

Ezek a „magyar operák” - megfelelően képzett énekesek hiányában - inkább énekesjátékok és buffo-operák voltak. Az viszont kétségtelen, hogy a zenés műsordarabok betanítását kezdetben a társulat vezetője, Kótsi P. János látta el: három énekesjáték zenéjét is ő maga állította össze; ezek a „Havasi juhászlány”, „A kontraktus” és „A tündérek” c. zenés darabok. A Magyar Kurir 1800. január 15-i ismertetése külön is kiemeli Kótsi „jeles muzsikálását”.

A korabeli színlapok további művekről tesznek említést, így az „Inkle és Járíkó” című Kolisz szerzeményről, mely - Ferenczi, a kolozsvári színház történetírója szerint - az Erdélyben megszólaló első zenés színpadi mű; de előadták a „Pikkó herceg és Jutka Perzsi”-t, valamint a másik Kolisz darabot, „A formenterai remeté”-t.

LAVOTTA ORCHESTRUM DIRECTORSÁGA

Lavotta János hézagos életrajzából tudjuk, hogy 1797-99 között jobbára Miskolcon élt. Ha itt nem is, azonban a lakhelyét gyakorta változtató muzsikus viszonylag könnyen kapcsolatba kerülhetett - akár Debrecenben, vagy Nagyváradon - a turnézó kolozsvári színtársulattal. Annál is inkább, mert ebben az időben az együttes még nem rendelkezett önálló zenekarral, és „a muzsikának nem léte (csuda, hogy oly számos ifjúság közt elegendő dilettánsok nem találhatnának) ... sok szépet megakadályoztatott”²⁰ - írja a korabeli tudósító. „A havasi juhászlány”-t pedig csak akkor bírták jól előadni, midőn Váradról a muzsikások megjöttek.

A XIX. század elején Kolozsvár főúri házainak zenei életét jórészt idegen származású, többé-kevésbe megmagyarosodott zenemesterek irányítják. A kincses város legrégebbi zenei társaságát, a „Sotietas musicalis”-t csak említésből ismerjük: 1802-ben Haber, Lavotta, Seltzer és Krausz szerepelnek tagjai között. Ebből következtetjük, hogy az egyesület hivatásos zenészekből állt.²¹ Közülük Lavotta mellett Seltzer János névvel a színtársulat tagjai között később még találkozunk.

Kótsi - aki ebben az időben szinte korlátlan vezetője a színháznak - féktelen és fékezhetetlen természete újabb súlyos zavarokhoz vezetett. Ezt megelégetve, Wesselényi a Nemzeti Jádszó Színre ügyelő Országos Biztosság létrehozását kezdeményezte. A színházi bizottság feladatául szabta a maecenas egy új szabályzat kidolgozását, valamint az állandó színház építésének ügyét. „E kétös működés, az egész Erdély, sőt Magyarország részvételének felébresztése azelőtt páratlan lendületet okozott s előidézte az első színházi korszak legszebb korát 1803-06-ig”.²²

A bizottság üléseiről vezetett jegyzőkönyvek nemcsak azért érdekesek és fontosak számunkra, mert az első rendszeres iratok színészetünk régebbi kor-

szakáról, hanem mert értékes információt adnak Lavotta karmesteri működéséről is.

Az elkészült „Az erdélyi magyar játszószín constituciójára”-t 1803. augusztus 8-án olvasták fel a zsigódi kastélyban.²³ A szabályzat a játékszín hasznát a nevelésben látja, melyre „a jó példák szolgálhatnak eszközül és minél tisztábbak és nemesebbek ezek, annál egyenesebben vezetik a szívet a megnevesítésre és annál rövidebb úton világosítják az elmét”. Külön fejezet szól a director, a muzsika-mester s a játszó tagok kötelezettségeiről és jogairól, valamint a „cassára”, vagyis az igazgatás anyagi részére vonatkozó rendelkezésekről. Az igazgató hatáskörét 25 pont szabályozza. A 12. pont nyilván közvetlenül Kótsira vonatkozik: „A directornak a játszó személyekre semmi szín alatt kezét vetni nem szabad, sem szidalmazni, sem egyébként ok nélkül reprehendálni; ide értődik az orgester directora s meg a musikasok is.”

Mint hogy nem véletlen a karmesterre utalás sem, hiszen egy 1802-ből származó jegyzőkönyv szerint - mely a „muzsikai egyesület” mellett a másik bizonyítéka Lavotta kolozsvári tartózkodásának - a társulaton belüli rendtelenségekért „egyenesen magát vádolja a Director”. Így pl. „Tavasszal Lavottát, az orchestrum directorát felpofozta, kit a comissió csak bajjal bírt lecsendesíteni”. De Kótsi önkényéből kijutott a színészeknek is: „a gr. haller Jánosné tiszteletére adott díszelőadáson extemporizáló szavaival Láng színészársát megbotránkoztató módon megbántotta. (...) Ernyit pedig az előadás előtt többek láttára az öltözőben nemcsak rútúl összeszidta, hanem meg is akarta verni”.

A szabályzat második fejezete „A muzsika mesterre vagy orgester directorra” nézve 6 pontban sorolja fel teendőit:

1. A megírt directori kötelezettségek, amennyiben reája applicálhatók, ötlet is éppen úgy kötelezik s azoknak a büntetéseknek van alávetetve.
2. A theatrum directorától nem függ, (függ ugyan annyiban, amennyiben annak constitutioval s jó renddel megegyező rendelkezéseit tartozik teljesíteni, úgy mindazon által, hogy a theatre director ő maga elsőségével vissza ne élje), hanem ez bejelenti a báró úrnak vagy képviselőinek, ha annak a constitutioval s jó tennel meg nem egyező dolgait látja, tartozik úgyszintén az orgester directora bejelenteni ezt abban az esetben. Mindenekben és mindenkor a theatrum directora vele, mintegy characterizált küntstlerrel, úgy hasonlólag mindenbe az orgester directora a theatr. directorával bánjon. A directorral mindenbe egyetértőleg legyen, a tőle meghatározott időn a próbán megjelenjék, különben a játszó meg nem jelenéséért signált büntetésben maradjon.
3. Minden nap tartozik két órát tanítani musikára, énekekre a játszó személyeket a játszószín helyén, s abban minden szorgalmatossággal lenni, különben toties quoties minden óráért 30 kr büntetessék.

4. Minden félesztendőre tartozik egy új, a nemzeti játszószínhöz alkalmas operát vagy énekes játékot készíteni, különben ha fél esztendő végivel azt a báró úrnak vagy képviselőinek be nem mutatja, s helyes okokkal meg nem bizonyítja, hogy rajta nem múlt légyen el, egy egész hónapi fizetése elvonásával büntessék.
5. Tartozik a többi musikásoknál a jó rendet fenntartani, az orgesternél való személyeket, kik a fizetésért vannak ottan, arra szoritani, az idegeket pedig szép móddal arra bírni, hogy a publicumnak vagy lármájokkal, vagy akármivel is egyébbel ne alkalmatlankodjanak.
6. A theatrumhoz contractusnál fogva lekötelezett musikásokra vigyázni, kötelességökre szoritani, hibájokért öket a báró úrnál vagy képviselőinél (judicialis sessionak) a büntetés végett bejelenteni 1 rfrt büntetés terhe alatt, rájuk is kiterjesztvén a játszókötelességeiket s büntetéseiket, amennyiben applicalhatók reájok is...

A szabályzat végén pedig „reményli a báró úr, hogy ezen új törvényeket a játszó személyek nem annyiban büntetés félelméből, mint emberségből, a becstületnek, és jó rendnek kívánásából s annak megfontolásából, hogy kötelességek jó móddal való folyások által mennyi jóra lehetnek eszközül, megtartani s morális magokviseletekkel kívánóságát is felülhaladni igyekezni fognak.

A theátrális comissiótól mű rendeltetvén ki a végre, hogy ezen constitutiót, mely az erdélyi magyar játszó-társaság belső organisatioját határozza meg, a társaság előtt felolvassuk: mely szerint is mű, a mai napon a társaságot egybe gyűjtvén, ezen constitutiót előtte felolvastuk, publicaltuk s introducaltuk.

Kolozsvárt, Sz. György havának 16-án 1803 esztendőben.

Gr. Teleki Ferentz és Br. Bánffy József
méltgs. b. Wesselényi Miklós úrnak e
tárgyra különös plenipotentiájusa

Ezen constitutio a mai napon felolvastatván, holmi részeiben megvilágosítatván, újabb erőt és állandóságot nyert a következő névaláírásoknak és pecséteknek erejével Sibón 8-vo aug. 1803.²⁴

A színházi bizottság aligha véletlenül sorolta az igazgatóra vonatkozó fejezet után - és a színészek munkáját szabályozó rész elé - a karmester teendőit, amiből arra következtethetünk, hogy a zenei kíséretnek, de általában a zenés színjátszásnak egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított. Az is kitészik e szabályzatból, hogy miközben a bizottság - Kótsi miatt - az igazgató hatalmát korlátozta (pl. a karmester nem tartozott irányítása alá), addig Wesselényi enyhíteni igyekezett a szigorításokon.

Tudjuk azt, hogy Lavotta 1802 tavasza óta Kolozsvárott tartózkodott. Nehézzen képzelhető el az, hogy a bizottság a „muzsika mesterre” vonatkozó pontok megfogalmazása során ne vette volna - legalább részben - figyelembe a már ott működő Lavotta képességeit. Ne feledjük, két-három éve nemhogy karmestere, de játszani tudó zenészei sem voltak a társulatnak. Így joggal feltételezhetjük azt is, hogy félénként egy-egy opera vagy énekes játék elkészítése reális feladat volt a zeneszerző Lavotta számára. Igaz ugyan, hogy a mai napig nem került elő ilyen szerzeménye, de annak sincs nyoma, hogy ennek hiányában egy hónapi fizetés elvonással büntették volna Lavottát.

Előbbi feltételezésünket erősíti egy Kótsi-beadványra adott bizottsági válasz. A jegyzőkönyv szerint - mely 1803. április 5-én keltezett - Kótsi nyolc pontos beadványban terjesztette elő a szabályzat rá vonatkozó részével kapcsolatos észrevételeit, valamint pénzügyi követeléseit.

Bennünket a második pont érdekelhet leginkább: „Egy Operát írtam Muzsikájával együtt, mely nekem sok fáradságon kívül sok költséembe is került, melyből a Cassa vett már mintegy Négyszáz Rfr nyereséget, ennek kifizetése is már gyakorizben megígértetett, még sem kaptam meg; ennek kifizetése is annyival inkább illendő, hogy a Társaság már is elég hasznot vett belőle”.²⁵

Azonban nem kevésbé érdekes számunkra a bizottság erre a pontra adott válasza. „Operájáért azért nem fizetett száz és egynéhány firtot a bizottság, mert a társaságnak külön karnagya van, mégpedig igen nagy fizetéssel, u.m. 50 rfr. hónaponként, akinek eleitől fogva kötelessége évenként két énekes játékot a magyar játszószínhöz alkalmaztatni s aki erre képes is”.²⁶

Azért is lényeges ez a megállapítás, mert ellentmondani látszik annak a - talán Lavotta nehéz természete miatt megfogalmazott - véleménynek, mely szerint eleve alkalmatlan lett volna a karmesteri teendők ellátására. Hogy a gyakorlatban mindez mit jelentett?

A mintegy 12-15 főből álló zenekarnak 6-7 vonós tagja volt, a többi muzsikás a műkedvelők köréből került ki, fúvósokat pedig - szükség esetén - a helybeli katonazenekartól kértek. Az énekeseket is a színházi karmester képezte. Akkor még a színésznek mindent tudnia kellett, s így a drámai színész vagy komikus, - ha hangja volt - operákat is énekelt. Ami pedig „az akkori karmestereket illeti, csak Lavotta Jánosra mutatok rá, akinek képességei nem estek messzire egy mai műkedvelő karmestereinél”.²⁷

Lássuk kik voltak a kolozsvári szintársulat tagjai 1803-ban:

Férfiak: Kótsi P. János, Sáska János, Láng Ádám, Kontz József, Ernyi Mihály, Jantsó Pál, Kemény János, Székely József, Magyar György, Horváth Sándor, Simonfi György, Borsos, Szócs, Székelyfi József, Irch Leopold, Seltzer János zenészek,
Lavotta János karmester.

Nők: Kótsiné, Ernyiné, Lángné, Simény Borbála, Sáskáné.
Kótsi Katica (gyermek).²⁸

A színlapok szerint az év első felében május 26-ig játszott a társulat Kolozsvárott, s a 147 nap alatt 62 előadást tartottak, köztük két énekes játékot: az „Inkle és Járíkó”-t, valamint „A kontraktus” című „nagyoperát”.

Az utolsó előadáson „érzékeny búcsút vett a társulat”, s aztán Marosvásárhelyre ment, hogy egy új városban kezdje meg előadásait „hol még magyar színészek nem jártak”. Marosvásárhely ebben az időben, - noha lakosainak száma alig 6 ezer - mint a királyi tábla székhelye, fontosságára nézve második városa volt Erdélynek. A Maros-parti város iránti érdeklődést növelte az, hogy itt működött Aranka György „Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság”-a, amely fennállása során állandó érdeklődést tanúsított a színház ügyei iránt. A város és környékének főúri családjai már jó ideje arra ösztönözték Wesselényit, hogy küldje el társulatot Marosvásárhelyre is, hiszen „nagyságára nézve e nagyfejedelemség második tiszta magyar városa”.²⁹

A színészek május 28-án érkeztek meg Marosvásárhelyre. Az ideiglenes nyári játszóhelyen, a Poklos utcában a „Nevelés formálja az embert” című vígjátékkal mutatkozott be a társulat június 14-én. Nyomda hiányában a Kolozsvárt előre kinyomtatott színlapokon így ajánlották magukat a közönség figyelmébe:

„A nemzeti játszó társaság, mely csak egyedül van az esmérhető világon. czéljául tévén, hogy a játékszíni nemesebb időtöltésben az egész nemzetet tehetsége szerint részeltesse: megjelent ezen nemes városban is, és elkezdí máí napon játszását, folytatván rendszerént négyyszer egy héten, u.m. vasárnap, kedden, csütörtökön és szombaton. Ajánlja annak okáért magát a tís. publicumnak kegyességébe. A mi a társaságot illeti, főbb törekedése léssen az, hogy az illendőséget meg ne sértse, és a jó erkölcsöt maga példaadásával is tiszteletre méltóvá tegye.”³⁰

Az első előadást július 31-ig még további 25 követte, köztük négy énekesjáték - A lantosok, Inkle és Járíkó, A kontraktus, A havasi juhászlány - szerepelt a műsoron.

Vásárhely után a nagyvásár idejére - Zsibó érintésével - Debrecenben vendégszerepelt a társulat. Augusztus 14-30 között 11 előadásból két énekesjáték - A prágai két néne, A tündérek - került bemutatásra.

A nyár elején megkezdődött turné végső állomásaként Szegedre érkeztek szeptember 6-án, ahol eddig még nem fordult meg magyar szintársulat.

A magyarországi vendéjáték célját Wesselényinek a szegedi Városi Tanácshoz írt leveléből ismerjük:

„Én, aki us. Erdély o. rendeítől, mely rendeket egész nemzete szeretete lelkesített, egy m. theatrum fennmaradására biztosul kirendelttem, egész mértékben akarván kötelességemet teljesíteni két magyar hazámhoz: nemzetemhez

való buzgóságomat, hívségemet nem akarván keskeny, az Erdélyországot Magyarországtól elválasztó határok közé szorítani - ezért mostanában egy új és mindenestre ottan maradandó társasággal kívánok us. Magyarországnak szolgálni".³¹

A marosvásárhelyi nyitó előadáshoz hasonlóan Szegeden is a „Nevelés formálja az embert” című vígjátékkal mutatkozott be az együttes, ezúttal a következő ajánlással: „A nemzeti játszótársaság, melyet a dicső magyar nemzet és minden igaz hazafi, ki nemzetének nyelvét szereti s literaturájának előmenetelében munkálkodik, kegyelmébe vett s igyekezeteit hazafi szemmel nézte: igyekezni fog ezen nemes város tekintetes rendjei gráciájára is magát érdemeíteni s ennél fogva mindenkor oly játékot előadni, melyek azon kívül, hogy a társasági mulatságot ártatlanul előmenetelesítik, a magyar erkölcs se pirulhasson el hallásokra”.³²

A társulat közel egy hónapos szegedi tartózkodása alatt a leghatásosabb darabokat játszotta, köztük öt énekes játékot (Tündérekkel egészült ki a Vásárhelyen már bemutatott énekes repertoár). Október 2-án a színelőadások mellett még bált is adott, „midőn a teremben viaszgyertyák égtek s Lavotta által vezényelt zenekarban magok a tagok is játsztak...

Ez a szegedi időzés minden tekintetben jól sikerült; a derék magyar város a társaságot a szó teljes értelmében elhalmozta szíves vendéglátással”.³³

A társulat ismét Kolozsvárt töltötte a telet, mégpedig igen eredményesen: 190 naphól 89-en játszottak. A legkedveltebb énekes játékok bérletszínletben kerültek színre, mint „Az égi háború, A csörgő sapka”, vagy az egészen új betanulással előadott „Pikko herceg és Jutka Perzsi”, melynek - az addigi alkalmi betétdalok helyett - „az egész muzsikáját mindenféle instrumentumokkal megszereztük” - adja hírül a színlap.³⁴ „A tündérek” 1804. január 11-i bemutatóján pedig Kótsi az Évszakok c. Haydn-oratórium nyitó és záró kórustételt alkalmazza a darabban.

A kolozsvári szintársulat tagjai 1804-ben ugyanazok, mint az előző esztendőben. Harmadik éve tehát, hogy Lavotta is az együttesel dolgozik, közreműködője az újabbnál újabb bemutatóknak.

A minden szempontból oly sikeres elmúlt évi vendégjáték eredményeként Wesselényi március 26-án arról tudósította Vásárhelyen a színpártoló bizottság elnökét, gr. Teleki Mihályt, hogy „a tavalyi szívességet örömmel vette és újra átbocsájtja a társaságot, ámbár több helyre hivatalos”.³⁵ Májusban újra Marosvásárhelyre érkeztek és a kedvező fogadtatás miatt - lemondva a szokásos magyarországi kimenetelt is - egész nyáron át, október 14-ig játszottak a városban. A visszatérő vendégjátékkal hagyományt teremtettek, mert ezekben az években a kolozsvári színészetnek Marosvásárhely lett a legfőbb vidéki állomása. 1805-ben is a mintegy két hónap alatt 41 előadást tartottak Arankáék városában, ahol nyelvművelő mozgalma és a színház ügye szorosan összekapcsolódott. Az énekes játékok, vígoperák mellett un. Muzsikális akadémiát is

adtak a társulat zenészei, melynek bevételeiből „a még szükséges hangszereket kívánták meghozatni.” Részletek csendültek fel a Varázsfulvolából, majd néhány Cherubini ária után „magán zenei darabokat” is hallhatott a vásárhelyi közönség, amely így „megismerhette többek között Lavotta János zeneszerzőt és karmestert, Pály Elek tenoristát, Udvarhelyi Miklóst vagy a kolozsvári zene-konzervatórium fiatal neveltjét, Kiss Júliát.”³⁶ Ezeket az előadásokat - az ekkortájt megjelenő balettel - minden bizonnyal érdeklődéssel kísérte a „széptan” kiváló ismerője és művelőjeként Bolyai Farkas is.

Időközben a társulat létszámában annyira megnövekedett, hogy Wesselényi - a kiadások mérséklése miatt és az állandó tagok foglalkoztatása érdekében - 1806-ban ketté osztotta az együttest. Egy részét Ernyi Mihály vezetése alatt Magyarországra irányította (Debrecen, Szeged, Miskolc, Tokaj), másik részét Kótsi igazgatásával Marosvásárhelyre.

A megosztottak névsorában azonban már nem találjuk Lavotta nevét. Mikor vált meg a kolozsvári társulattól? Erre csupán feltételezéseink vannak. Több publikáció 1804-et említ, valószínűleg a Bernát-életrajz nyomán, amely Lavotta miskolci előfordulásáról szól. Máshol viszont a kolozsvári tartózkodás időtartamát két és félévben jelölik az írások. Noha Lavotta utódjaként több forrás Seltzer Jánost, a korábbi zenészt nevezi meg, azonban az 1805. augusztus 1-én megújított szerződés csupán Seltzer korrepetitorságát említi s havi 20 fr javadalmazása is jóval alatta marad Lavottáénak, aki 50 frt-ot kapott karmesteri teendőinek ellátásáért.

Addig is míg további adatok előkerülnek, tényként elfogadhatjuk, hogy Lavotta karmestersége idején négy új énekes darabot hozott színre a társulat.³⁷

A kontraktus (át. Kótsi - műsoron 1807-ig)

Az égi háború v. Az oskolamester quasi doktor (Dittersdorf zenéje - műsoron 1825-ig)

A tündérek (összeáll. Kótsi - játszották 1803-1804-ben)

A csörgő sapka (Hennebergtől - műsoron 1841-ig)

A társulat könyvtárának 1803-ban összeírt jegyzéke 330 színdarab közt további 11 énekes játékot sorol fel, úgymint: Aranyidő, Falusi borbély, Formenterai remete, Havasi juhászlány, Inkle és Járíkó, Két róka, Kinczsások, Lantosok, Orfeus és Eururidike, Pikkó herceg és Jutka Perzsi, Szerelem szigete és az Újhold vasárnapi gyermek - darabokat.

Abban, hogy Kolozsvárott és a társulat kiszállásainak színhelyein - Marosvásárhelyen, Debrecenben, Nagyváradon, Zsibón, Szegeden - a felsorolt énekes játékok mindenütt közönségsikert arattak, a 12-15 fős zenekar élén Lavottának is szerepe volt. Jelenléte semmiképpen sem tekinthető átmenetinek. Mint ahogy nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy Lavotta János karmesteri tevékenysége a színház un. Wesselényi korszakára esett, s ily módon lett részese az „első színházi korszak 1803-1806-ig tartó legszebb korának”.³⁸

Lavotta életrajza ettől kezdve még hiányosabb. Mely színházaknál fordulhatott még elő kóborlásai során? 1810-től Losonc város szállodájában - Farkas Károly igazgatása alatt összetoborzott s február 17-én megnyílt - magyar játékszínnel működött. Ennek a játékszínnel a közönség nemes szórakoztatása mellett más célja is volt: a szegények, betegek segélyezése.

Annak ellenére, hogy a megnyitó előtt Farkas Károly elhunyt, mégis az ő farsangi vígjátékával kezdtek s előadásait Farkas más eredeti vagy magyarra fordított darabjaival folytatták.³⁹ Műsorra kerültek „énekes játékok is egy fő rendű hazafi, az már ösméretes Lavotta úr igazgatások után” - írta a Hazai és Külföldi Tudósítások⁴⁰ - kik egészen új szerzeményekkel gyarapították ez alkalmatossággal is a magyar muzsikát”. Nem tudjuk, Lavottának mely művei kötődnek a losonci színházi működéshez.

Lavotta kapcsolata a színházak életével úgy tűnik, ezzel végleg abbamarad. 1792-től, tizennyolc éven át követhető előfordulásai - Pest-Budán, Kolozsvárott, a vendéjátékok színhelyein, végül pedig Losoncon - azt jelzik, hogy életének ez a szakasza, ha nem is folyamatosan e színházaknál, de valahol mindig a zenés színjátszás közelében zajlott. Hol karmesterként, hol pedig szólistaként menti, szolgálja, erősíti a magyar verbunkos zene és színjátszás ügyét.

Jegyzetek

1. A magyar irodalom története III. Bp. 1965. 11. o.
2. A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig. Magyar Levelestár. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 5.o.
3. A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig. Magyar Levelestár. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 7.o.
4. A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig. Magyar Levelestár. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 7.o.
5. Keszi Imre: Pest-Buda (Muzsikáló városok) Bp. 1973. 13. o.
6. Magyar színháztörténet (1790-1873) Bp. 1990. 64. o.
7. Bayer József: A Nemzeti Játékszín története. Bp. 1975. 144. o.
8. Bayer József: A Nemzeti Játékszín története. Bp. 1975. 148. o.
9. Keszi Imre: Pest-Buda (Muzsikáló városok) Bp. 1973. 14. o.
10. Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése I. Bp. 1926. 142. o.
11. Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése I. Bp. 1926. 196. o.
12. Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése I. Bp. 1926. 201. o.
13. Magyar színháztörténet (1790-1873) Bp. 1990. 85. o.
14. Kótsi Patkó János: A régi és Új Theátrum históriája és egyéb írások. Sajtó alá rendezte: Jordáky Lajos Kriterion 1973. 7. o.
15. Lakatos István: A dalmű sorsa Kolozsváron. Kincses Kolozsvár II. Magvető, 1987. 135. o.
16. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 95. o.
17. Enyedi Sándor: Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei (1792-1821). Kriterion. 1972. 53. o.
18. A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig. Magyar Levelestár. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 33. o.
19. Lakatos István: A dalmű sorsa Kolozsváron. Kincses Kolozsvár II. Magvető, 1987. 136. o.
20. Magyar Kurír: 1800. január 15-i száma.
21. Bartha Dénes: Erdély zenetörténete. Bp. 1937. 23. o.
22. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 116. o.
23. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 117. o.
24. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 120-125. o.
25. Kótsi Patkó János: A régi és Új Theátrum históriája és egyéb írások. Sajtó alá rendezte: Jordáky Lajos Kriterion 1973. 153. o.

26. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 130. o.
27. Lakatos István: A dalmű sorsa Kolozsváron. Kincses Kolozsvár II. Magvető, 1987. 137. o.
28. Enyedi Sándor: Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei (1792-1821). Kriterion. 1972. 130. o.
29. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 133. o.
30. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 135. o.
31. Szabó Lajos: A kolozsvári magyar színjátszás (1792-1821). Kincses Kolozsvár II. Magvető 1987. 154. o.
32. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 137. o.
33. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 137. o.
34. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 139. o.
35. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 141. o.
36. Benkő András: A Bolyaiak zeneelmélete. Kriterion. 1972. 10.o.
37. Bartha Dénes: Erdély zenetörténete. Bp. 1937. 21. o.
38. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897. 116. o.
39. Legány Dezső: Lavotta és kora. Széphalom 4. 1992. Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. 278. o.
40. Hazai és külföldi tudósítások 1810. március 21.

